

कविता संग्रह

म. ग्रं. सं. ठाणें

विषय कविता

सं. नं. ७६२

श्रं. १९३७

REFBK-0005632

REFBK-0005632

कोलडे

SOLE AGENTS
VEENA PRAKASHAN
NAGPUR.

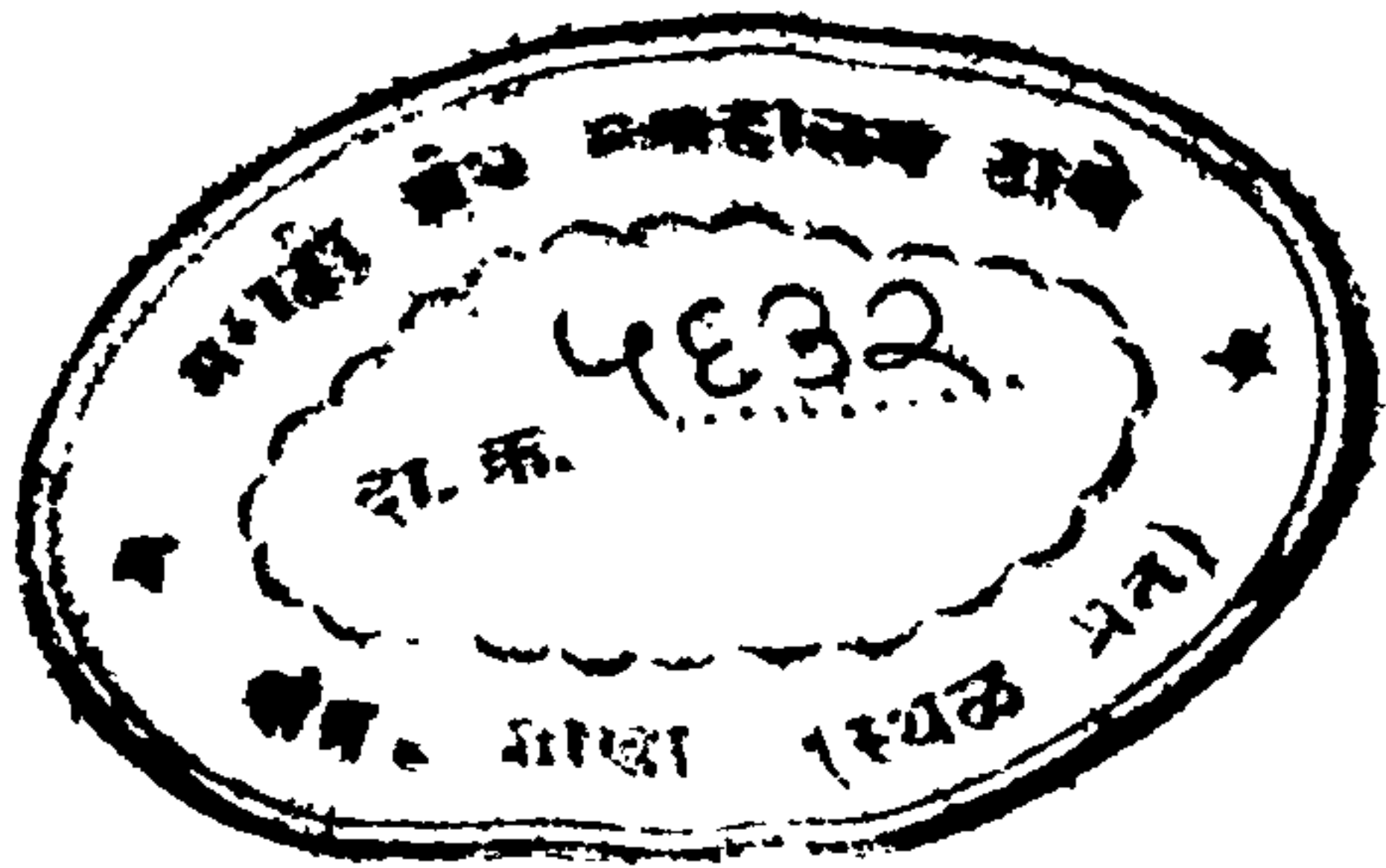
बोधदे यांची कविता

REFBK-0005632

REFBK-0005632

१९३७.

किंमत १॥ रुपया.

प्रकाशक :—

श्री. ना. वझलवार,

बोबडे काव्य प्रकाशन मंडळ.

(सर्व हक्क प्रकाशकाचे स्वाधीन)

मुद्रकः—

पु. रा. खांडवेकर, बी. एससी.,

गोपाल प्रिंटिंग प्रेस, नागपूर.

प्रकाशकाचें निवेदन.

कै. वा. श्रीनिवास रामचंद्र ऊर्फ अण्णाजी बोबडे यांच्या कवितांचें प्रकाशन करण्याचा प्रसंग माझ्यावर येईल अशी मला किंवा कोणालाच कल्पना नव्हती. अण्णाजींच्या दुःखद मृत्यूनंतर त्यांची कविता लवकर प्रसिद्ध व्हावी असे त्यांच्या आबालवृद्ध मित्रवर्गापैकीं प्रत्येकाला वाटत होते व हे काम अण्णाजींचे व आह्या सर्वांचे पूज्य व विद्वान् मित्र कै. वा. जयकृष्ण केशव ऊर्फ वुवासाहेब उपाध्ये ह्यांचेच हातून होईल अशीच सर्वांची अपेक्षा होती. परंतु विधिघटना निराळीच होती ! अण्णाजींच्या कवितांची आज प्रसिद्ध होत असलेली प्रत वुवासाहेबांनींच तयार केली आहे, एवढेच नव्हे तर सर्व मुद्रितेही त्यांनींच तपासली आहेत. परंतु आह्या सर्वांच्या दुर्दैवाने त्यांनाही काळाने ओढून नेले आणि ह्यणून हे प्रकाशनाचें काम केवळ वडीलकीचे नात्याने माझे अंगावर पडलें.

ह्या संग्रहाचें काम अण्णाजींच्या मृत्यूनंतर शक्य तितक्या लवकर व्हावयास पाहिजे होतें; परंतु अनेक अडचणींमुळे ह्या कामाला विलंब लागला. पहिली अडचण, अण्णाजींच्या कवितांच्या ज्या मूळ वह्या मित्रमंडळींत ठिकठिकाणीं पसरल्या होत्या, त्या एकत्र करण्याची दुसरी मुख्य अडचण द्रव्याची. ही अडचण अण्णाजींचे वडील बंधु व येथील नामांकित अॅडव्होकेट श्री. भय्यासाहेब बोबडे यांनी उदार अंतःकरणाने भागविली आणि ह्यणूनच आज रसिकांना अण्णाजींच्या काव्याची पूर्णरूपाने प्राप्ति होत आहे. भय्याजींच्या सहाय्याच्या अभावीं आह्याला हे कार्य पार पाडणे अशक्य होतें.

ह्या कवितासंग्रहाच्या प्रकाशनकार्यांत अण्णाजींच्या लहानथोर सर्व मित्रांनीं आणि चहात्यांनीं आपापल्या मगदुराप्रमाणे भाग घेतला आहे, व त्या सर्वांचे माी ह्या ठिकाणीं आभार मानतो. अण्णाजींच्या प्रसिद्धिपराङ्मुखतेची छाया त्यांच्या सर्व परिवारावर थोडी फार पडली असल्याकारणाने व्यक्तिशः कोणाचाही नामनिर्देश करण्याचें धैर्य मला होत नाही, व यानेच अण्णाजींच्या स्वर्गस्थ आत्म्यालाही समाधान वाटेल अशी माझी भावना आहे.

ह्या प्रकाशनाचा पुरस्कार दे. भ. तात्याराव सावरकर याच्या सारख्या विभूतींचे हातून होत आहे ही त्यांतल्यात्यांत सौभाग्याची घटना होय. तात्यारावाच्या कवित्वशक्तीसंबंधाने अण्णार्जीच्या मनांत नितांत आदर असे व तो त्यांनी आपल्या मधुर व निर्दोष पद्धतीने आपल्या काव्यांत व्यक्तही केला आहे. तात्यारावांनी ह्या काव्याला आशिर्वाद देऊन आह्या सर्वांना उपकृत केले, याबद्दल 'बोबडे काव्य प्रकाशन मंडळा' तर्फे मी त्यांचे कृतज्ञतापूर्वक आभार मानतो.

येथील गोपाल प्रिंटिंग प्रेसने ह्या पुस्तकाचे काम चांगले व आपुलकीच्या भावनेने विनामूल्य करून दिल्याबद्दल प्रेसचे मालक व व्यवस्थापक यांचे आम्ही फार आभारी आहो.

अण्णार्जीच्या काव्याची उत्सुकतेने वाट पहाणारा बराच मोठा वर्ग आहे, त्या सर्वांची प्रकाशनाला झालेल्या विलंबाबद्दल मी मनापासून क्षमा मागतो व ती ते उदार अंतःकरणाने देतील अशी आशा बाळगतो.

नागपूर
३-१२-३७

'बोबडे काव्यप्रकाशन मंडळा'

तर्फे

डॉ. ना. वसुदेववार.

कै. श्री. श्रीनिवास रामचंद्र
उर्फ
अण्णाजी बोवडे.

जन्म

५-११-१८८९.

मृत्यु

१-१०-१९३४.

६/०५ १९००
- १९२१ १९००

अल्प परिचय

श्रीनिवास रामचंद्र ऊर्फ अण्णाजी बोबडे यांचा जन्म ता. ५ नोव्हेंबर १८८९ साली चंद्रपूर (चांदा, मध्यप्रांत) येथे झाला. त्यांचे वडील रामचंद्रराव बोबडे हे त्यावेळी चंद्रपूर येथे वकीली करीत असत. १९०० साली ते नागपुरास आले व लवकरच, ह्यणजे १९०३ साली, त्यांना ह्येगने मृत्यु आला. अण्णाजींचे प्राथमिक शिक्षण, त्यांचे वडील १९०० साली नागपुरास येईपर्यंत, चंद्रपूर येथेच झाले. नागपुरास आल्यापासून त्यांचे मॅट्रिकपर्यंतचे शिक्षण येथील नील सिटी स्कूलमध्ये व बी. ए. पर्यंतचे शिक्षण येथील मॉरिस व हिस्लॉप कॉलेजमध्ये झाले. १९२६ साली वकीलीच्या परिक्षेत उत्तीर्ण झाल्यानंतर त्यांनी वकीली सुरू केली व १९३१ साली, पहिल्या वर्गाच्या वकीलीची सनद काढून, येथील तत्कालीन ज्युडिशल कमिशनरच्या कोर्टात ते वकीली करू लागले. पुढे तीन वर्षांतच, ह्यणजे ता. १ ऑक्टोबर १९३४ रोजी, त्यांना मृत्यु आला.

अण्णाजींचे वडील बंधु, श्री. रा. रा. मनोहर रामचंद्र ऊर्फ भैयाजी बोबडे हे येथील अतिशय नावाजलेले असे अव्वल दर्जाचे अॅडव्होकेट आहेत. नुकतीच चार महिन्यासाठी अॅडव्होकेट-जनरल ह्यणूनहि त्यांची नेमणूक झाली होती. भैयाजींनी वकीलीत पुष्कळ पैसा मिळविला, आणि पुष्कळशा नातलग्यांच्या जवळजवळ साऱ्या शिक्षणाचा खर्च त्यांनी सोसला.

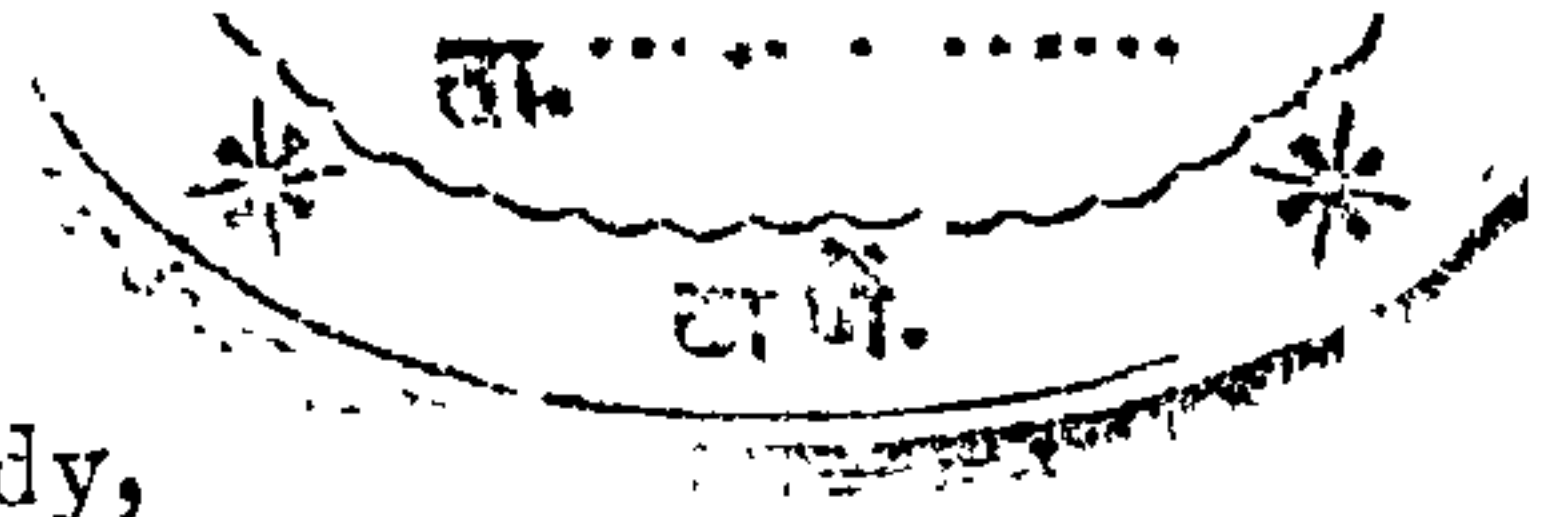
अशा विद्यार्थ्यांनी जरी आपले शिक्षण योग्य काळांत करून घेतले, तरी अण्णाजींचे शिक्षण मात्र अगदी सावकाश, गोते खात खात चालले होते. शालेच्या अभ्यासक्रमांतील त्यांना मनापासून न आवडणाऱ्या विषयाकडे त्यांनी कधीच लक्ष दिले नाही, आणि कित्येक वर्गांत अनेकवेळां नापास झाल्याबद्दल त्यांना कमीपणाहि कधी वाटला नाही. त्यांच्या आवडीच्या विषयात, ह्यणजे काव्य, वाङ्मय, संस्कृत इत्यादि विषयांत, त्यांचे ज्ञान वाखाणण्यासारखे होते. एकच एक गोष्ट कानांवर वारंवार पडल्यामुळे, आपली इच्छा नसूनहि, जशी आपल्या लक्षांत राहून जाते, तशी गत त्यांना न आवडणाऱ्या विषयांच्या बाब-

तींत झाल्यामुळेच, ते त्यांत कधीं कधीं पास झाले असें ह्मणणे कदाचित् चुकीचें होणार नाही !

ऐन तारुण्यांत शिक्षणाबद्दल अनास्था बाळगणारे अण्णाजी, वर्कीलीचा धंदा सुरू केल्यावर मात्र अत्यंत जबाबदारीनें आपल्या अशीलांचीं कामें करूं लागले होते. ते ह्यात असते तर कायदेपंडित ह्मणून त्यांचा मोठा नांवलौकिक खास झाला असता—‘ कायदा ’ हा त्यांच्या आवडीचा विषय होता ह्मणून नव्हे, तर कोणताहि पण केल्यानंतर ते अतिशय बाणेदारपणानें वागत असत ह्मणून. सकृद्-शीनीं रहस्यमय व ओढवून आणल्यासारखा वाटणारा त्यांचा मृत्यु देखील, त्यांच्या अपवादात्मक बाणेदारपणाचें अंतिम उदाहरण होय ! मृत्यूचा फास गळ्याभोवतीं हळू हळू आवळला जात असतांनाहि, ‘ मृत्यूच्या दैवी शक्तीपुढें मी मान वाकवीन, पण यःकश्चित् मानवी डॉक्टराची “ मला वाचव ” ह्मणून मनधरणी करणार नाही ’ हा वाणा त्यांनीं अखेरपर्यंत सोडला नाही !

दिसण्यांत तरतरीत, वागण्यांत आकर्षक, शरीरानें सडपातळ, राहणींत ऐटबाज, निवड करण्यांत रसग्रहणशील, मनानें मोहप्रवण, बाण्यांत बेडर, बुद्धीनें कुशाग्र, चित्तानें सावध, अंतःकरणाने अतिशय कृपालु, बोलण्यांत विनोदी, वादविवादांत हट्टी, वर्तनांत विलासी, ध्येयानें पिंजऱ्यांतला पक्षी, विधायक कृतींत आळशी, उत्सवांत हौशी, मतांनीं जुन्याकडे झुकलेला, अभिप्रायांत तऱ्हेवाईक, विविध अनुभवांची विश्लेषणात्मक मौज आग्रहानें सेवन करणारा, कोणांसहि बरोवरीचा न समजणारा, एखाद्यांत कांहीं विशेष असेल तर त्याला बरोवरीनें वागविण्याचा कांहीं काल प्रयत्न करणारा, मल्लविद्येपासून तों खगोलविद्येपर्यंतचीं थोडीं फार मूलतत्त्वे पोटींत साठवणारा, आणि त्यामुळे सर्व शाखांतील जाड्या पंडितांतहि स्वतःबद्दल कुतूहल उत्पन्न करणारा—अशा अनेक गुणविशेषांचा बनलेला हा एक विचित्र पुरुष होऊन गेला.

अण्णाजीचें वर्णन व त्रोटक चरित्र असें आहे. लहानपणीं मी एक इंग्रजी कविता पाठ केली होती:—

Solomon Grundy,
 Born on Monday,
 Christen'd on Tuesday,
 Married on Wednesday,
 Sicken'd on Thursday,
 Worsen'd on Friday,
 Died on Saturday,
 Buried on Sunday,
 This is the end
 Of Solomon Grundy.

प्रत्येक माणूस कोणत्या ना कोणत्या तरी वारीं जन्मतो व कोणत्या तरी वारीं वारतो. त्याचें हें ' वार ' णें जगाच्या लक्षांत रहात नाहीं, किंवा केवळ तेवढ्यामुळेच तो चिरंजीव होतो असें नाहीं, पण—

“ केशवसुत मेले कसले —

केशवसुत गातचि बसले ! ”

हे केशवसुताबद्दलचे गोविंदाग्रजाचे उद्गार ज्याला लागू होतात तो मात्र ' चिरंतनांत विरला ' तरी जगाच्या स्मृतींत उरतोच उरतो.

अण्णाजी आपल्या कवितेच्या रूपानें मराठी वाङ्मयांत चिरकाल जिवंत राहतील अशी आशा आहे.

नागपूर

गणेश शिवराम जोग.

१ डिसेंबर १९३७.

समाधीवर फुलें

“ फुलें कुणाला वहायचीं तर पुढें समाधीवरी वहा ।

झर झर पाऊल टाकित येतो तिथेंच त्याची वाट पहा ॥ ”

असे आपल्या काव्याच्या चाहत्या लोकांस सांगून श्रानवास रामचंद्र बोबडे खरोखरच झरझर समाधीकडे गेले. आतां प्रसिद्ध होणाऱ्या त्यांच्या या काव्यसंग्रहाची प्रस्तावना समाधीवरच्या फुलांसारखीच होणार आहे. हा काव्यसंग्रह आज प्रसिद्ध न होतां जर दहाशरवर्षापूर्वी, जेव्हां बोबड्यांच्या काव्यगंगेचा पूर भरास आला होता, तेव्हां, प्रसिद्ध झाला असता तर आधुनिक मराठी काव्यांत त्याला एकदम महत्वाचें स्थान मिळालें असतें. बोबड्यांच्या योग्यतेची ओळख पटून जिवंतपणीच त्यांचेवर स्तुतिसुमनें उधळलीं गेलीं असतीं. पण सर्व साधनें अनुकूल असतां आणि मित्रांचा अतिशय आग्रह असतां देखील, बोबडे आपला काव्यसंग्रह प्रसिद्ध करायचा नाहीं हीच वृत्ती धरून होते.—

“ कशास निदास्तुति चिंता
गाणें माझे मजकरितां ”

असे बोबड्यांच्या सारखे उद्गार इतर कांहीं कर्बोनीहि काढलेले आहेत. बोबड्यांनीं मात्र ते शब्द खरोखरच आचरणांतहि आणले होते. बोबड्यांनीं आपलें हें काव्यरसानें पुरेपूर भरलेलें कमल विजनांतच फुलविलें होतें तरी, कांहीं रसिक भृंग त्यांतलि मधु सेवन करण्यास मार्ग काढीत जातच असत आज या काव्यसंग्रहाच्या प्रकाशनामुळे सर्वच रसिकांना त्यांच्या काव्याचा आस्वाद घ्यावयास मिळणार आहे.

बोबडे यांनीं इ. स. १९१५ ते १९२५ या दशकांत या संग्रहांतलि उत्तमोत्तम कविता लिहिल्या. त्या काळच्या कवितेंत आणि आजच्या कवितेंत थोडा बहुत फरक निःसंशय पडलाच आहे. जीवनांत जसें नित्य नवनवीन उदयास येणार, रुचिपालट होत जाणार, तसतसें काव्यही नवोनव रूप धारण करणार व काव्यभिरुची बदलणार. काव्यकृती वा क्रांतीवादि कलाकृती, ज्या काळांत त्या

निर्माण झाल्या त्या काळाशीं कांहीं अंशानीं व कोणत्या ना कोणत्यातरी स्वरूपांत समरस असणारच. त्या काळांतील साहित्यविषयक प्रचलित विचारांचा त्याच्या स्वरूपांवर परिणाम होणारच. सर्व मानवी कृतोप्रमाणेंच काव्यकृतीही कालसापेक्ष अमतात. त्या कालसापेक्षतेत त्या कृतींचें महत्त्व ओळखणें हें अभ्यासकांचे कर्तव्य आहे. बौबज्यांच्या ह्या काव्यसंग्रहाचा रसास्वाद घेतांना, तो आज प्रसिद्ध होत आहे ह्याणून आजचाच आहे असें समजून कोणी त्याकडे पाहिल, तर तो या काव्यसंग्रहाचा रसास्वाद घेण्यांत विनाकारणच अडचणी उत्पन्न करून ठेवील.

१९१५ च्या दोनतीन वर्षे आधीं पासून तों १९२५ च्या दोनतीन वर्षे नंतर पर्यंतचा काळ हा काव्याच्या भरभराटाचा होता कीं नाहीं हें जरी आज निश्चितपणें ठरवतां येत नसलें, तरी तो काळ कवींच्या महत्त्वाचा होता, यांत शंका नाहीं. त्या काळांत ललितवाङ्मयसृष्टींत कवी आणि नाटककार यांनाच अतिशय महत्त्व आलें होतें. आतां तें महत्त्व हळू हळू कादंबरीकार व लघुकथालेखक यांना येऊं लागलें आहे. त्या कवींना महत्त्व असलेल्या काळांत, नारायण वामन टिळक, तांबे, गोविंदाग्रज, बालकवि व 'बी' हे कवी ललितवाङ्मयाकाशात ठळक ताऱ्यांसारखे चमकत होते. इतर कितीकच कमीअधिक तेजाचे तारे उगवत होते, प्रकाशत होते व अस्तास जात होते. आज जसा एकादा नवसाहित्यिक ललितवाङ्मयसृष्टींत बहुधा लघुकथेनें प्रवेश करतो तसा त्या काळांत एकाद्या कवितेनें करीत असे. त्या काळांत केशवसुतांच्या कवितेचा जोमदार पुरस्कार झाला व विनायकाच्या कवितांचा साकल्यानें रसास्वाद घेतला गेला. त्या काळांतच आधुनिक काव्याला स्थिरासन प्राप्त झालें. टिळकांच्या काव्यांतील सहानुभूतीनें, तांब्यांच्या कवितेतील मोहनीनें, गोविंदाग्रजांच्या कवितेतील तेजांनें, बालकवीच्या निःसर्गसमरसतेनें व 'बी' कवींच्या सहजतेनें आधुनिक काव्य रसिकादरस पात्र झालें.

त्या काळांत तीन प्रमुख विचारप्रवाह आधुनिक मराठी काव्यांत दिसून येत होते. एक केशवसुतांच्या सामाजिक सुधारणावादी व प्रतीतिधर्मी (mystic) कवितेचा, दुसरा विनायक व गोविंद कवींनी वाढ-

विलेख्या राष्ट्रीय कवितेचा व तिसरा गोविंदाप्रजांनी पुनरुज्जीवित केलेल्या शाहिरी कवितेचा. श्रीनिवास रामचंद्र बोबडे आधुनिक मराठी कविता अत्यंत काळजीपूर्वक वाचून व अभ्यासून तिचा रसास्वाद घेत असत. त्या काळांत आजच्यासारखे काव्यसंग्रह प्रसिद्ध झालेले नव्हते. बोटावर मोजतां येतील इतके थोडे आधुनिक काव्यसंग्रह त्यावेळीं होते. पण कुठें एखाद्या मासिकांत अगर वर्तमानपत्रांतसुद्धां कुणाचीही प्रसिद्ध झालेली कविता बोबडे यांच्या वाचनातून सुटत नसे. त्यांतील चांगल्या कवितांचा काळजी-पूर्वक संग्रह करण्याचा तर त्यांना हव्यासच होता. ह्या त्यांच्या हव्यासा-नेच कविवर्य तांबे यांचा काव्यसंग्रह संकलित स्वरूपांत एकदम मिळू शकला, ही गोष्ट सर्वास माहित आहेच. ह्या त्यांच्या व्यासंगामुळे बोबडे हे आधुनिक काव्यांतील वर सांगितलेल्या तीन्ही विचारप्रवाहांशी चांगले परिचित होते. परंतु केशवसुतांच्या सुधारणावादी व प्रतीतिधर्मी कवितेशी बोबडे कधीच समरस होऊं शकले नाहींत. १९२३ ते २५ ह्या दोन वर्षांत बोबडे यांच्या निकट सहवासाचा लाभ मला झाला असतां केशव-सुतांच्या काव्याविषयी पुष्कळां चर्चा झाली, पण केशवसुतांच्या सहत्वा-वद्दल त्यांचे व माझे एकमत कधीच होऊं शकले नाहीं. त्यांच्या घरा-ण्यांत संस्कृत साहित्यशास्त्राचा अभ्यास चांगला. स्वतः बोबडे यांनी संस्कृत काव्याचा व साहित्यशास्त्राचा उत्तम अभ्यास केलेला होता. त्या परंपरेंत मुरलेल्या त्यांच्या काव्याभिरुचीला केशवसुतांच्या बंडखोरींत रुचण्या-सारखें कांहींच नसावें हें साहजिकच होतें. केशवसुतांचें काव्य त्यांना आवडत नसे याची इतरही कारणे होती. त्या कारणामुळेच बोबड्यांच्या कवितेला वैशिष्ट्य आलें आहे. शब्दकलेविषयी कमालीचा चोखंदळपणा हें त्यांतलें एक कारण होतें.

केशवसुतांच्या सुधारणावादी व प्रतीतिधर्मी काव्यप्रवाहाशी जरी बोबडे समरस होऊं शकले नाहींत तरी राष्ट्रीय व शाहिरी कवितांच्या प्रवाहाशी ते पूर्णपणें समरस झाले होते. ह्या प्रवाहांत त्यांचा सूर अगदीं स्वतंत्र होता व तो प्रवाह वाढविणारे ते एक स्वतंत्र प्रतिभेचे निर्माते होते. कोणत्याही समकालीन कवींचे सादपडसाद बोबडे यांच्या कवितेंत दिसून

येत नाहीत. विनायक, गोविंद, तांबे, गोविंदाग्रज, बालकवि, ' बी ' या सर्वांच्या काव्याचा अभ्यास असून, त्यांचेविषयी आदर असूनहि त्यांचे अनुकरण बोबडे यांनी कोठेच केलेले दिसत नाही. नव्हे, त्यांचा पुसट छाप पडलेला देखील बोबड्यांच्या कवितांत कोठे दिसून येत नाही. ह्मणूनच मी बोबडे यांना स्वतंत्र प्रांतेभेचे निमाते ह्मणता. या स्वतंत्रपणा-मुळेच बोबड्यांना आधुनिक काव्यविकासाच्या इतिहासांत महत्त्वाचे स्थान द्यावयास हवे. आज प्रसिद्ध होणारा हा संग्रह जर त्यांनी १०-१५ वर्षांपूर्वी प्रसिद्ध केला असता तर गडकरी यांच्या निधनाने रिकामी झालेली जागा त्यांना त्याचवेळी खात्रीने मिळाली असती. आजसुद्धां विचारवंत टीकाकार त्यांना ती देतील अशी आशा करण्यास कांहीं हरकत आहे असें मला वाटत नाही.

आतां, बोबडे यांच्या काव्याचा विचार करण्यापूर्वी या लहानशा प्रस्तावनेत देखील बोबडे ह्या व्यक्तीबद्दल थोडे तरी लिहिणे जरूर आहे. तीन वर्षांपूर्वी, त्यांच्या निधनानंतर ' वागीश्वरी ' ने जो ' बोबडे-अंक ' प्रसिद्ध केला, त्यांत त्यांच्या निकट सहवासाचा लाभ ज्यांना ज्यांना झाला त्या निरनिराळ्या मित्रमंडळींनी त्यांचे स्वभावचित्रण उत्तम प्रकारे केलेलेच आहे. बोबडे ही व्यक्ति त्यांच्या काव्याइतकाच, एकबहुना आवक आकर्षक होती. बुद्धिमान् वकील म्हणून त्यांची ख्याति वाढतच होती. त्यांच्या भोवती जमा होत असलेल्या मित्रमंडळाइतके विविधमंडळ एकाद्याच साहित्यशाला लाभले असेल. कवि ह्मणजे एक साधा भोळा, जरासा विचित्र, हठव्या हृदयाचा व व्यवहारास पारखा असा मानवीप्राणी अशी सर्वसाधारण जनतेची समजूत असते. ह्या समजूतीचा पाठपुरावा करून, आपण कवी आहोत असे दाखवण्यासाठी पुष्कळ ' कावे-लाग ' तस बनताताहे. कवीविषयी अशी समजूत घेऊन जर कोणी बोबड्यांकडे गेला असता, तर त्याला त्यांची व्यवहारकुशलता, चाणाक्षपणा व चतुर धूर्तता पाहून धक्काच बसला असता. बोबडे यांना कोणी ' कवि ' ह्मटलेले फारसे खपत नसे. ' हा मला वावळट समजतो की काय ? ' असेच त्यांना कोणी ' कवि ' ह्मटले असतां वाटायचे. ' कवि ' ही एक शिबी आहे " या विनोदी

वाक्याचे जनक बोबडेच होते. कोणी ' कवि ' म्हणून कवि बोबड्यांचे कडे गेला तर ते आपले काव्य शक्यतो त्यापासून लपविण्याचाच प्रयत्न करीत. या जगांत, जगांतल एक सर्व साधारण व्यग्रहारी मनुष्य म्हणून जीवनाचा पुरेपुर रसस्वाद घेतां यावा, याकरितांच काव्याभ्यासाची व काव्य—निर्मितीची जरूर आहे, असे बोबड्यांचे काव्याविषयीचे विचार होते. त्यांच्या निकट मित्रत्वाचा कांहीं काळ मला लाभ झाला असतां, मला हेंच दिसलें कीं त्यांची कला त्यांच्या जीवनातून विभिन्न नव्हती. स्वतःच्या जीवनास परिपूर्ण व सौंदर्यमय करण्याचें एक साधन या दृष्टीनेच ते काव्याचा व्यासंग ठेवीत असत. ते आपल्या कवितांचा संग्रह प्रतिद्ध करण्यास तयार नव्हते, व कोठें एकाद्या मासिकांत त्यांची एकाद्री कविता छापून यायची तीही मित्रांनी त्यांना न विचारतां पाठवलेली अज्ञान्याची, याचें कारण माझ्यामते हेंच होय. बोबड्यांना मनापासून वाटत असें कीं ज्या लोकांचा आपल्या जीवितार्थी संबंध आला त्यांचाच आपल्या काव्यार्थी संबंध यावा. ते आपल्या काव्याला आपल्या जीवितार्थाचाच एक भाग समजत असत. बोबड्यांच्या व्यक्तित्वाचा दुसरा विशेष ह्मणजे त्यांची रसिकता. त्यांची रसिकता त्यांच्या कवित्वापेशांही मोठी होती. बोबडे आधीं रसिक व मग कवी होते. ज्यांना ज्यांना म्हणून आपल्या कविता त्यांना दाखवण्याचा किंवा त्यांच्याबरोबर इतर कवींच्या कविता वाचण्याचा योग आला असेल त्यांना बोबड्यांच्या सहृदय रसिकतेची ओळख पटल्यावांचून राहिली नसेल. बोबडे व त्यांच्या पाठोपाठ नुकतेच परलोकवासी झालेले त्यांचे निकटवर्ती स्नेही, विनोदमूर्ति जयकृष्ण केशव उपाध्ये, तसेच आनंदराव टेकाडे, पु. य. देशपांडे, रघुनाथ दत्तात्रय सरंजामे, गुगवंत हनुमंत देशपांडे इत्यादि आह्मां मित्रमंडळींचा एकादेवेळीं बोबड्यांच्या वाड्यांत मेळावा झाला ह्मणजे काव्य वाचनांत व काव्यचर्चेत कितीतरी तास उलटून जात. त्यावेळीं बोबड्यांच्या रसिकतेची आह्मांला चांगलीच जाणीव होत असे. कोणत्याही कवितेतील उत्तमोत्तम ओळी बोबडे तेव्हांच मुखोद्गत करीत असत व त्या समजून घेतांना किंवा त्यांतील त्यांना पटलेला अर्थ समजावून सांगतांना ते आनंदानें तल्लीन होत असत. पुष्कळ वेळां अशा रसिक रसास्वादांतून त्यांना स्वतंत्र काव्यस्फूर्तीही होत असे.

सावरकरांच्या ' कमला ' काव्याच्या कौतुकाने लिहिलेली ' ज्याचे त्याला निवेदन ' ही सुंदर कविता या गोष्टीचे प्रत्यंतर आहे.

वऱ्हाड-नागपूरकडील रसिकांना अत्यंत परिचित असं बोंबड्यांचे गुणसंपन्न व्यक्तित्व कालांत विराम पावल्यावर त्यांच्या भिन्नमंडळींनी आस्थेने संपादन केलेला हा त्यांचा काव्यसंग्रह आज बृहन्महाराष्ट्रातील वाचकवर्गासमोर ठेविला जात आहे. या संग्रहाचा आकार फारसा मोठा नाही. जेमतेम १३० पानांत बोंबड्यांच्या बहुतेक साऱ्या कविता संग्रहित झाल्या आहेत. त्यांपैकी ६३ स्फुट कविता व १०१ शृंगार संगीताचे श्लोक आहेत. बोंबडे आपल्या कविता निरनिराळ्या वद्यांमध्ये सुंदर अक्षरांत स्वतः लिहून ठेवीत असत. पण सर्वच लिखाण एकाच वर्होत त्यांनी लिहून ठेवलेले नव्हते. त्यांतील कांहीं वद्या कांहीं भित्रांनी वाचावयास नेऊन परत केल्या नाहींत, असं बोंबडे केव्हां केव्हां म्हणत. तेव्हां त्यांच्या कांहीं कविता या संग्रहांत समाविष्ट व्हायच्या राहूनही गेल्या असण्याचा संभव आहे. पण त्या सात-आठपेशां जास्त नसाव्या, असं मला वाटते. दुसरें असं की, बोंबडे आपल्या कवितांना शिरोनामं क्वचितच देत असत. मी त्यांनी लिहिलेल्या पांचसांत वद्या पहिल्या; त्यांत ' स्वतः प्रामाण्य ' (पा. ९) कुंकुम (पा. १०) परिचय (पा. २२) अबोला (पा. ३९) याशिवाय इतर कवितांना शिरोनामं दिलेलीं मला आठवत नाहींत. तसेच चवथ्या पानावरील ज्या कवितेस ' अभिमान निंदा ' हें नांव दिलेले दिसते तें बोंबडे यांचे नव्हे, असं मला वाटते. १९२२ सालीं, मनोरंजनांत ही कविता ' अहं ' या शिरोनामाखाली प्रसिद्ध झालेली मला आठवते. कदाचित् तहा नाव बोंबड्यांनी दिलेले नसेल. स्फुट कवितांची शिरोनामं संग्रहाकांनी दिलेली आहेत. तसेच, ' शृंगारसंगीत ' एवढें नांव व त्यांतील विभागाची थोडीशी नावे मात्र बोंबड्यांची; बाकीच्या विभागांची शिरोनामं संग्रहाकांनी दिलेली आहेत. शृंगारसंगीतांतील श्लोकांचा क्रम बोंबड्यांच्या निरनिराळ्या वद्यांतून निरनिराळा असायचा. आज जुळवलेला क्रम हा संग्रहाकांनी जुळवलेला आहे.

संग्रहाच्या बहिरंगाविषयी येवढा खुलासा केल्यावर दुसरा प्रश्न पुढें

उभा राहतो तो हा कीं बोबडे यांच्या ह्या काव्यसंग्रहाचें लघुत्व त्यांना कवी या दृष्टीनें आधुनिक मराठी काव्यांत महत्वाचें स्थान मिळण्याच्या आड येऊं शकेल काय ? माझ्या मते सुळींच येऊं नये. तसे पाहिलें तर केशवसुत, विनायक, गोविंदाग्रज इत्यादि ज्या कवींना आधुनिक मराठी काव्यांत महत्वाचें स्थान मिळालें आहे त्यांचे संग्रह तरी केठें मोठे आहेत ? ते आकारानें या संग्रहाएवढेंच आहेत. पण आजकाल कांहीं लोकांची अशी समजूत झालेली दिसते कीं काव्यग्रंथाची जाडी जेवढी जास्त तितका त्या ग्रंथाचा कर्ता जाडा कवी ! मग त्या लठ्ठ ग्रंथातलें त्याचें ' कविकर्म ' कितीही मठुपगाचें असलें तरी हरकत नाहीं. एक जुनी म्हण आहे कीं ' उसाची कांडी आणि कडव्याची पेंडी. ' पण आजकाल कांहीं टीकाकारांना कडव्याच्या पेंडीचा खुगाकच जास्त पसंत पडत आहे असें दिसते. आजकालच्या या धावणीच्या काळांत मनुष्याला जेवढें उत्तम तेवढें थोडक्यांत पाहिजे अशी स्थिती असतांना वाङ्मयांतच मात्र विपुल निर्मिती असल्यासच स्थान मिळेल असा अदृशस कां ? कलावंतांनी व कवींनी आपल्या निर्मितीचें नियमन करून उत्तमोत्तम तेवढेंच जनतेसमोर ठेवलें तर तेवढ्यावरच त्यांना महत्वाचें स्थान मिळावयास पाहिजे. ही वृत्ती अभ्यासकांत उत्पन्न झाल्यास त्याच त्या कल्पनांच्या पुनरावृत्तीला आळ बसून वाङ्मयाटिका सुंदर व भौलिक कृतींनीच फुटून जाईल. बोबडे हे आपल्या वाङ्मयनिर्मितीचें नियमन करणाऱ्या कवींपैकी एक होते. कांहीं ताळतंत्र न ठेवतां कविता ' पाडायलाच ' ते बसले असते तर त्यांनीं अज चार गल्ले लठ्ठ काव्यग्रंथ गरीब बिचाऱ्या मराठी वाचकांच्या मार्थी सहज मारले असते. इतकें त्यांचें भषेवर व शब्दकेलवर प्रभुत्व होतें. पण मराठी भषेचा, मराठी काव्याचा व मराठी वाचकांचा असा छळ करण्याइतके बोबडे निर्वृग नव्हते. त्यांना येत केत प्रकारेण पुढें येण्याची चुसती महत्वाकांक्षाही नव्हती. अशा प्रकारची वाङ्मयसेवा कधीही चिंगीव होणार नाहीं हेंही ते जाणून होते. उत्तम कलाकृती जगांतील कोणत्याही उत्तम कृतीप्रमाणेंच संख्येनें कमी रहाणार हें उघडच आहे. उत्तम काव्य निर्मितीस उत्तम व्यासंग पाहिजे. उत्तम तेवढेंच ठेवायचें व त्यापेक्षां जें

रसभरहि कमी, तें जगापुढे आणावयाचें नाहीं असा निश्चय पाहिजे. या सर्व गोष्टींचा विचार करून बोबडे यांना आपल्या थोड्याच पण सुंदर कृती रसिकांसाठी ठेवून दिल्या याबद्दल रसिक त्यांचे आभारच मानतील व त्या कृतींच्या बळावर त्यांना मिळावयास पाहिजे असेल्ले महत्वाचें स्थान त्यांना देतील अशा मला फार आशा वाटते.

बोबडे यांची कविता विषयाच्या आणि विवरणाच्या दृष्टीने अगदी स्वतंत्र आहे. पण तिजवर संस्कृत काव्याची, काव्यसंकेतांची आणि मराठी शाहिरी काव्याची छाया पडलेली आहे, हे वरवर पहाणारासहि दिसून येईल. पण बोबडे यांचे काव्य हे संस्कृत व शाहिरी व ज्ञानाच्या अभ्यासाचा स्वतंत्र व नवनवोन्मेषशाली परिपाक आहे असेच त्यांचे रसग्रहण करतांना दिसून येईल. बोबडे यांच्या काव्याचा साकल्याने विचार केल्या असतांना त्यांतील प्रसादाची व प्रसन्नतेची चारदोन कविता वाचतांच जाणीव होते. कोणत्याही कवितेत पहिल्या चारदोन ओळींतच प्रसादयुक्त प्रसन्नतेचें काव्यमय वातावरण उत्पन्न होतें. या गोष्टींचे प्रत्यंतर सहृदय रसिकांस हा काव्यसंग्रह वाचून सहज होण्यासारखें आहे, ही खात्री असत्य मुळें कांहीं कवितांचा निर्देश करण्याचें या लहान प्रस्तावनेत प्रयोजन नाहीं. प्रसाद व प्रसन्नता हे बोबड्यांच्या काव्याचे ठळक व डोळ्यांत चटकन् भरणारे गुणविशेष आहेत. ह्या गुणांत ते गोविंदाग्रज, बालकवी, 'बी,' तांबे इत्यादि कवींच्या बरोबरीचे, इतकेंच नव्हे तर कांहीं कवितांत कांकणभर जास्तच आहेत असे दिसून येईल. बोबड्यांची 'प्रभातमंगल' (पान ६९) ही कविता या गोष्टीचा साक्ष देईल.

बोबड्यांच्या कवितांतले हे प्रसादयुक्त प्रसन्नतेचें वातावरण बहुशः त्यांच्या निर्मळ शब्दकलेतून उत्पन्न होते. बोबड्यांची शब्दकला भारदस्त तितकीच मोहक, ओजस्वी तितकीच नाजुक, अर्थगंभीर तितकीच नादमधुर आहे. त्यांच्या शब्दकलेत इतकी जादू आहे की एकचवेळ त्यांची अर्थपूर्ण ओळ नजरेखालून गेली तरी ती स्मरणांत कायमचें ठाणें देऊन वसते. त्यांच्या

“ वृंदावनि तुज भेटल माधव
नीट सरळ जा या वाटेने
दिसतिल तुज हरिचरण उमटले
यमुनेच्या कांठाकांठाने ”

या कवितेंतील (पान २०) एकूण एक ओळी या विधानाची सत्यता पटवितील. योग्य शब्दयोजनेने, अतिशय नाजूक व विवरण करण्यास कठिण अशा कल्पनांचा सुंदर उधाव करण्यांत बोंबडे हे किती कुशल होते हे उदाहरणे देऊन दाखवायचे झटल्यास त्यांचा सर्व काव्यसंग्रहच येथे उद्धृत करावयास पाहिजे. उलट मला कोणाही सहृदय रसिकांस असेच आव्हान द्यावेसे वाटते की बोंबडे यांच्या कवितांतून अशी एक ओळ तरी काढून द्या की जेथे त्यांची शब्दकला गुणसंपन्न दिसून येत नाही. खऱ्या कलावंताने जिवाभावाने खपून संगमरवशावर सुंदर नशी काम उतरवावे तशी बोंबडे यांची शब्दकला आहे. कांही ठिकाणी तर तिची परमावधीच झाली आहे. उदाहरणार्थ “ अबोला ” (पान. ३९) ह्या कवितेंतील

“ हृत्तंत्रीच्या नाजूक तारा
स्वरांत लाऊन घे गोडी
स्वच्छंदाने हात फिरवितां
मनोविनोदन होतें कां ”

या ओळी पहा. आणि,

“ दो नयनांचे मीलन झालें
उसळे विद्युत्प्रवाह हा
उज्वलशा त्या प्रभा प्रकाशी
पाठ प्रीतिचे वाचुं गडे ” (पान १९)

“ आकांक्षेच्या मंडपावरी
चढविलि आशालता । लालिता ।
दंविदुंची माल गुंफितां
वाटे मज धन्यता ”

“ नव्हती पडली गांठ रेशमी
नव्हती आलिंगने । कोवळी ।
नव्हते नयनींच्या मोत्यांचे हृदयावर लेणे ”

(पान २५)

अशा नितांत सुंदर ओळी बोबड्यांच्या कृतीतरी कवितांतून काढून दाखवितां येतील. राष्ट्रीय कविता घ्या, लावण्या घ्या, विनोदी कविता घ्या, वा निसर्गवर्णनपर कविता घ्या, बोबडे यांचे कलाकुसरीचे शब्दाश्लेष तेथे दिसलेच पाहिजे. भारदस्त, अर्थगंभीर, ओजस्वी, नादमधुर, औचित्यपूर्ण व अत्यंत सुसंस्कृत अशी शब्दकला हा बोबडे यांच्या कवितेचा फारच महत्वाचा गुणविशेष आहे.

बोबडे यांची काव्यरचना विपुल प्रमाणांत झाली नाही याचे कारण त्यांचा उत्तमोत्तम शब्दांविषयीचा आग्रह, हें होय. स्फूर्तीच्या भरांत (किंवा, ज्यांच्या लठ्ठ काव्यग्रंथांत स्फूर्तीचा लवलेशहि कोठे दिसत नाही अशा कवी संबंधी बोलावयाचे झाल्यास, इतर कशाच्या भरांत) जे लिहिले ते फत्तरावरची रेघ व त्यांत एका अक्षराचीहि फिरवाफिरव मी करणार नाही असे ह्मणणाऱ्या अष्टाहासी कवीपैकी बोबडे नव्हते. आधी लिहितानाच ते आपल्याला काय ह्मणावयाचे आहे ते अगदीं मोजक्या व योग्य शब्दांत लिहिण्याविषयी दक्षता ठेवीत. इतके करून सुद्धा, कविता त्यांनाच पूर्णपणे पसंत पडून वहीत सुंदर व सुवाच्य अक्षरांत लिहिली जाइपर्यंत कृतीकच चांगले फेरबदल करीत. अशा शब्दशिल्पी कवीला भाराभर काव्यनिर्मिती न केल्याबद्दल दोष देणे ह्मणजे शहाजहानाला गांवोगांव ताजमहाल न उठविण्याबद्दल दोष देण्याइतकेच हास्यास्पद होईल.

निर्मळ शब्दकलेने उत्पन्न झालेल्या बोबड्यांच्या काव्यांतील प्रसादास, सहज सुंदर, सफाईदार व अर्थबोधास सोप्या अशा काव्यरचनेतील, कोमल व हळुवार कल्पनाविलासामुळे प्रसन्नतेची जोड मिळते. एक दोन ओळींत कल्पनेची खूप उंच भरारी मारून तिसऱ्या ओळींत त्या उंचीवरून एकदम भूमितलावर आदळण्याचा प्रसंग, बोबडे यांच्या कवितांत रसिकांस कधीच यावयाचा नाही. त्यांची कल्पना एकदम आकाशांत उड्डाण कधीच करीत

नाहीं, तर परिचित घटनांच्या पददलित भूमीपासून ' फुलाफुलांच्या पाय-
घड्यावर भूगगनाचा घेर ' दाखविणाऱ्या विशाल चंद्रशालेपर्यंत लहान लहान
पायऱ्यांच्या सोडस्कर सोपान मार्गाने हळू हळू चढून जाते. बोबडे यांच्या
काव्यांतील कल्पना विलास भरारीचा नाही, विकासी आहे. या संग्रहातील
बऱ्याचशा कविता या विधानाचे सत्यत्व दर्शवितील.

बोबडे यांच्या काव्यांतील भावकलेविषयी विचार करतां, त्यांच्या
कवितांतील भावना, एकाच बाजूस उसळून, उमाळून उफाळतांना दिसत
नाहींत. त्या समतोलपणे आंदोलतांना दिसतात. समतोलपणा हा बोबडे
यांचा वैयक्तिक गुणविशेष त्यांच्या काव्यातहि पुरेपुर उतरलेला आहे.
रसाच्या दृष्टीने विचार केल्यास भक्ति, शृंगार, करुण, वीर व हास्य या
रसांतून बोबडे यांची कविता खळलेली दिसते. बोबडे यांच्या राष्ट्रीय कविता
वीररसपूर्ण आणि जोमदार तितक्याच समतोलहि आहेत हे " हिंदुस्थाना"
(पान ६१) " आमची धुधा " (पान ७५) या कविता पाहता दिसून
येते. स्थलसंकोचामुळे बोबडे यांच्या निरनिराळ्या रसांतील कवितांचा
विचार करणे येथे शक्य नसले तरीहि बोबडे यांच्या शृंगाररसांतील कवितांचा
विचार करणे जरूर आहे. बोबड्यांच्या काव्यांतील शृंगार, इतर कवितात
थोडा फार, व शृंगार संगीतांत विशेष करून उत्तान झाला आहे असा
आक्षेप बोबड्यांच्या शृंगारिक कवितांवर येणे संभवनीय दिसते. संस्कृत
शृंगारिक काव्याची व जुन्या मराठी शृंगारिक काव्याची परंपरा पाहिल्यास,
ती उत्तान शृंगारांत मुरलेली होती हे स्पष्ट दिसते. बोबड्यांचे कविमन
त्या शृंगारिक काव्याच्या अभ्यासाने बनलेले व त्या परंपरेवर पोसलेले होते.
तेव्हा उत्तानतेकडे बोबड्यांचा कल साहजिकच गेला. संस्कृत
मराठी शृंगारिक काव्याचा परिचय असलेल्या वाचकांनी वुजून जावे असे
बोबड्यांच्या शृंगारिक काव्यांत कांहीं नाही असे मला वाटत असले तरी
कांहीं नीतिबाज लोकांच्या अश्लीलतेच्या उपदव्यापाची आठवण यावेळी मला येते.
बोबडे यांचे शृंगारिक काव्य अगदी उघडपणे, मनमोकळेपणे वैषयिक आहे,
वैषयिकतेत रसिकपणे रंगलेले आहे. पण म्हणून ते दोषाहे नाही. अश्लील हा
शब्द तर त्यास मुळीच लागू पडणार नाही. वैषयिकतेविषयी तीन वृत्ती

असू शकतात. नैसर्गिक, विकृत, व ढोंगी. नैसर्गिक वैषयिकतेचें उदात्ती-
भवन झालें ह्यणजे शुद्ध प्रेमाचें व क्वचित् भक्तिरसाचें काव्य उत्पन्न होतें.
रंगोल स्सग्रहण झाल्यास उत्तान शृंगाराचें काव्य उत्पन्न होतें. नैसर्गिक
वैषयिकतेमधूनच ह्या दोन्ही प्रकारच्या मूलतः शृंगारिक काव्याचा उगम
होतो. कलापूर्ण उत्तान शृंगाराच्या काव्याला अश्लील कधीच ह्यणतां येणार
नाहीं. विकृत वृत्तींतून उत्पन्न झालेले जें कलाहीन वैषयिक काव्य त्यासच
अश्लील ह्यणतां येइल. ढोंगीपणांतून उत्तम काव्याचा उगम होणें शक्य
नाहीं. ढोंगी लोक नुसती ' अश्लील, अश्लील ' ह्यणून ओरड करीत असतात,
अशा लोकांनीं या संग्रहांतून (त्यांच्या खास सोईसाठी वेगळीं छापलेलीं)
शृंगार संगीताचीं पानें फाडून ठेवलेलीं बरीं.

बोबडे यांच्या शृंगार संगीतांतील सर्वच श्लोक अत्यंत कलापूर्ण
असून कल्पनाविलासानें व शब्दसौंदर्यानें नखशिखांत नटलेले आहेत.
शृंगार संगीतांत बोबडे यांची काव्यकला आपल्या पूर्ण वैभवांत दिसून येते.
आरंभाचें ऋतुवर्णनच घ्या. हेमंत वर्णनांत " दिगंताचीं शेतें हंसवि वर सोनें
उधळुनी "; शिशिर वर्णनांत, " सुखानें हा आनंदित शिशिर झांकूनि
नयन । धुकें आच्छादूनी दुलईत करी गाढ शयन " ह्या ओळीं कोणत्याहि
उच्च प्रतीच्या निसर्गपर काव्यांत शोभून दिसण्याइतक्या सुंदर आहेत.
अष्टनायिका वर्णनांत " हा आणील वसंत काय सखये माझा मला कोकिल ";
" माझा राम रमापती नवनवें माझें करी कौतुक " ह्या ओळीं शृंगारांत
सोज्वळपणें चमकतात. प्रभातकाल वर्णनांत

“ डोळे लावुनि दूर दूर निजलीं, हा चंद्र तें चांदणें ”

ह्या कल्पनेचें सौंदर्य मनास मारून टाकतें. थोडक्यांत म्हणायचें झाल्यास
बोबडे यांचें शृंगारसंगीत त्यांनी वर्णिलेल्या प्रमदेप्रमाणें

“ दृश्य-श्राव्य श्रवणनयनानंद काव्यप्रमोद ”

आहे.

ह्या लहानशा प्रस्तावनेंत बोबडे यांच्या काव्याचा सर्व बाजूंनी व
पुरेपूर विचार करणें अशक्यच होतें. माझ्यापेशां अधिक योग्यतेचें रसिक

अभ्यासक तें कार्य करतीलच. या ठिकाणी बोंबडे यांच्या अगदी शेवटच्या कवितेतील

“ होता कुणी जगांत
 नाही ठिकाण ठाव
 नाहीच नांव गांव
 येथे वसोनि गेला ”

ह्या ओळीं आठवतात. बोंबडे यांची स्वतःविषयी अशी वृत्ती होती; पण त्यांचे काव्य आपल्या बहुविध गुणामुळे मराठी काव्यजगांत ठिकाणठाव व कायमचे नांव गांव ठेवून जाणार आहे.

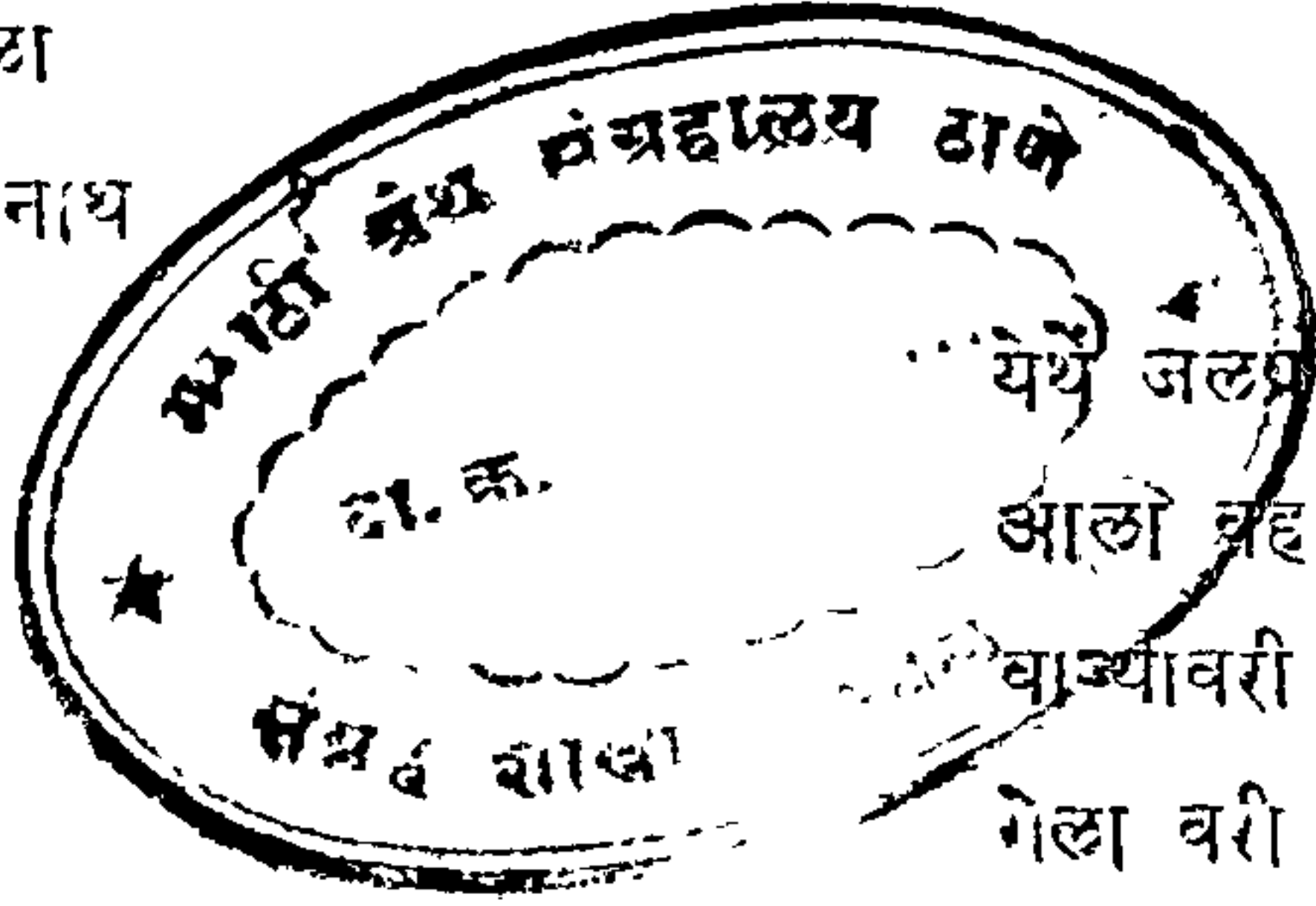
आत्माराम रावजी देशपांडे

नागपुर २५-९-३७.

मृत्युलेख

होता कुणी जगांत ॥ ४० ॥

नाहीं ठिकाणठात्र
नाहींच नांवगात्र
येथे वसोनि गेला
कुणि एकटा अनाथ

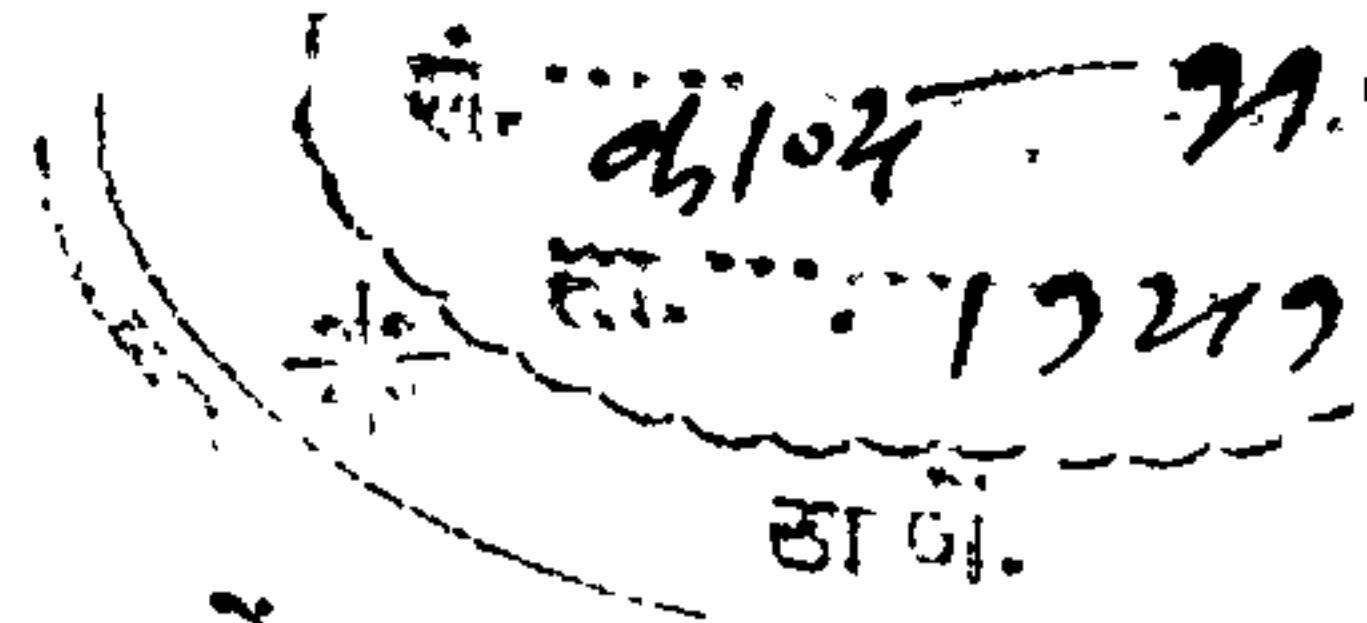

हंसला कळपाफुलांत
वसला विहंगमांत
शीतोष्ण तरुतळीचे
जिव गुंतला वनांत ३

प्रभुगीत आळवीत
ओठांतले मनांत
स्वानंद लीन झाला
एकांत निर्जनांत ४

मउ मोकळ्या धरेला
पानांत झांकलेला
डोळे मिटोनि येथे
विरला चिरंतनांत ५

माझें मी जाणें

प्रसाद नाही सरस्वतीचा माझें मी जाणें
फुटक्या वीणेवरचें बेसुर भेसुर हें गाणें
येथें केला नसे देविनें सिंचन रस मधुर
नाहीं धाडुनि दिले वरुनिया तिनें अलंकार
कवित्व नसता गुंफित वसलों शब्दांचें जाळें
गणमात्रांचें गणित मांडलें कोव्यावर काळें
सरस मधुर जर हृदयच नाही कौटुनि मग गाणें
मोत्यांच्या शिंपल्यांत होती मोत्यांचे दाणे
निरभिमान निर्मल हृदयानें माझें मी जाणें
प्रसाद मज या जन्मीं नाही दिला शारदेनें
या जन्मींचा निकाल झाला माझें मी जाणें
पुढच्या जन्मीं प्रसाद व्हावा म्हणुनी हें गाणें
जन्मोजन्मीं प्रसन्न व्हावी मज देवी वाणी
करितों आराधना ह्मणुनि मी गाउनि ही गाणीं
हृदयाच्या गीतावर झुलतो स्फूर्तीचा पाळणा

—रिकामा

प्रसाद घेउनि ये ये देवी ! माझ्या संकीर्तना

मंगलमय सुखकंद । जयजय ॥ धृ० ॥

हिरैजडित शिरिं किरिट विराजे

तिलक केशरी गंध । जय०

विलसे नयनीं सरोजशोभा

स्मितयुत नित मुखचंद । जय०

वक्षस्थळिं मोल्यांची कंठी

पदक रुळे स्वच्छंद । जय०

सिंहासनस्थित हातीं शोभे

परशांकुश अरविंद । जय०

झळझळ झळझळ पीतांबर पट

चरणीं शरण भुजंग । जय०

हे मनमोहन ! तव पदसेवन

हा अमुचा आनंद । जय०

तुझे चरित माधवा ! जड जनांस कैसें कळे
अगम्य माहिमा तुझा मम मनास का आकळे ?
तुझा न निगमागमा कधिंहि पार तो लागला
तरीहि तव सद्यशःस्तवनकामना ही मला

तुझीच सदया ! दया, मजसि इंद्रियें लाभलीं
तुवां प्रभुवरा ! मला तनु सुरेखशी दीधली
समस्त परिवार हा प्रभु ! तुझ्या कृपेचें फळ
सदैव करि रक्षणा तव सुदृष्टि ती प्रेमळ

पुराणपुरुषा ! तुवां विविध विश्व संपादिलें
अनंत नभमंडळासहि तुवांच विस्तारिलें
असंख्य ग्रहतारका, रविशशी कृती ही तव
असा कितिक पामरें वद तुझा करावा स्तव ?

जगत्पट चमत्कृतिप्रद तुझीच दे साक्ष हा
कुठेंहि तरि भासते मज तुझीच सत्ता पहा
तुझ्याविण कुणा असे जगविधानचातुर्य तें
नमस्कृति असो तुझ्या चरणसारसीं श्रीपते !

‘मी श्रेष्ठ, मी सुज्ञ, मी ज्ञानसंपन्न, मी भाग्यवान्, मीच लक्ष्मीपती,
मी धन्य, मी मान्य, मी शक्तिसंपन्न, मी साजिरा-गोजिराही अती,
विश्वामर्धे शोध पाहा करोनी न येईल माझी कुणाला तुला,
झाला नसे, आज नाहीं, न होणार कोणी प्रतिस्पर्धि केव्हां मला

हे चंद्रसूर्यादि, हे तारकासंघ निस्तेज माझ्या प्रभावापुढे
काळासही धाक माझ्या महत्वापुढे, मेरुमांदार फिकका पडे

मी शूर, मी वीर, मी धीर, माझाच गाजे दिगंतीं यशोदुंदभी,
माझ्यापुढे विश्व हें तुच्छ सारें, न वाऱ्यासही भीति राहे उभी

“ धिड् मानवा ! व्यर्थ ताठा तुझा हा तुझी व्यर्थ ही सर्व वाचालता
नीच स्थिती सर्व विश्वामर्धे रे ! तुला क्षुद्र कीटाहुनी सर्वथा

‘ मी मी ’ तरीही तुझे नित्य चालेच कां अंध होतोस जाणूनिया
कां सर्वही ज्ञान, कां सर्वही बुद्धि, वाया करीसी लज्जूनी नया

सारा वृथा वृथा अभिमान

६/१५
चाल— (सबसे रामभजन)
१२१९८०

सारा वृथा वृथा अभिमान ॥ धृ० ॥

सदा न अंबरशिखरीं भानू सदा न हिरवें गार
मधेच चपला चमकुनि पडला भीषण घन अंधार

सदा न वीणानाद श्रवणीं सदा न ही बरसात
क्षणभर झालें वसंतवैभव केला दैवें घात

सदा न जलनिधिजलास भरती सदा न पूर्ण शशी
गंजीफांचे बुरुज बांधिले क्षणभर आकाशीं

सदा न नौबद निशाण भेरी सदा न जरिपटका
सोन्याचा गोवर्धन उडला उरला मणि फुटका

चढण चढूनी जातां पुढतीं उतरावें लागे
कड्यावरुनि, सांभाळ लागला काळ तुझ्या मार्गे

गेला हा क्षण तूझा आतां काळाचा पुढतीं
तुझ्या हातचें शस्त्र उलटलें तुझ्या शिरावरतीं

क्षणभरचें साम्राज्य संपलें झुकली अंबारी
उलटा फिरला काळ, गळ्याशीं चढली चौपदरी

स्नेह संपलें वात वाळली विझूनि गेली ज्योत
शशिकांतीला लांछन आलें नाचतात खद्योत

सुवर्णाक्षरें लिहितां लिहितां झालीं संध्याकाळ
पुढचा कोरा कागद घेउनि वाच विधीचे खेळ

मावळला रवि वठली हिरवळ ओसरली बरसात
फुटली वीणा तुटल्या तारा सुकले सागर सात

क्षणांत ईश्वर, क्षणीं दिगंबर, फिरतें भवचक्र
सदा न बारावरती कांटा कालगती वक्र

या जगताचा सूत्रधार तो वैकुंठींचा राणा
व्यर्थ व्यर्थ ईशेच्छेविण हा कर्तृत्वाचा बाणा

कशास ' कवि ' हें अभिधान
कशास ' कवि ' चा सन्मान
नलिनी वनिचा मी भृंग
स्वतःच गाउनिया दंग

स्वानंदानें

गावें गाणें

कशास निंदास्तुति चिंता
माझे गाणें मजकरितां

सुगंध अथवा दुर्गंध

फुलास फुलण्याचा छंद
काय त्याला जगताचें
हसण्याचें वा रुसण्याचें

स्वानंदानें

फुलुनी डुलणें

जनांत अथवा विजनांत

सखा एक तो भगवंत

कुणास ठाऊक काय लिहीलें
सरस निरस वा कैसें झालें
जें आलें तें लिहुन ठेविलें

रसिक जनासाठीं ।

शब्दसृष्टिचा अनंत ठाव
इतुकी नाही माझी धाव
कशी धरावी मोठी हाव

दुबळ्या जीवानें ? ।

रुचेल तें घे रसिका ! निवडुन
जें न रुचे तें राहो पडुन
केवळ माझे मनोविनोदन

पहा सदयदृष्टि ।

— — —

स्वतः प्रामाण्य

सागर पौहत बाहुबळानें

नाव तयास मिळो न मिळो रे

स्वयेंच तेजेनिधि जो तरणी

तद्गृहिं दीप जळो न जळो रे

जो करि कर्म अहेतु निरंतर

देव तयास वळो न वळो रे

ओळख झाली जया स्वताची

वेद तयास कळो न कळो रे

उगवे रवि भाग्याचा बाळ ! तव मनोरम
प्रभा अरुण ही शोभे शुभसूचक कुंकुम
नयनानयनांची वा मीलने हृदयगम
प्रीति ही उसळे भाळीं शुभमंगल कुंकुम
दैवी संपत्तिची ज्योत, पूर्वपुण्य परंपरा
मांगल्य—लक्ष्मी प्रत्यक्ष कुंकुमाकृति सुंदरा
आर्यसंस्कृति आर्यांची श्रुतिस्मृतिरहस्य ते
ललाटीं गृहलक्ष्मीच्या शुभ कुंकुम शोभते
एकपत्नीत्व रामाचे सतिचे शीलगौरव
ललाटीं गृहलक्ष्मीच्या शुभ कुंकुमवैभव
व्रतसंरक्षणासाठीं विधीचे कमलासन
ललाटीं गृहलक्ष्मीच्या शुभ कुंकुम पावन
व्रतसंरक्षणासाठीं श्रीविष्णूचे सुदर्शन
ललाटीं गृहलक्ष्मीच्या शुभ कुंकुम पावन
व्रतसंरक्षणासाठीं तृतीय शिवलोचन
ललाटीं गृहलक्ष्मीच्या शुभ कुंकुम पावन
व्रतसंरक्षणासाठीं ब्रह्मा-विष्णु-महेश्वर
अर्पिती गृहलक्ष्मीला शुभ कुंकुम सुंदर
भाळीं सुभग हा शोभो शुभांचा शुभसंगम
शुभाकृति शुभादर्श शुभस्वस्तिक कुंकुम

शुभमंगल सावधान

५/०५ (जाति-चंद्रकांत)
1921/22

सावधान ! शुभमंगल ! तुजला प्रेमी हृदयाचें

मंगल तूझ्यासह श्रीधरा ! तूझ्या रुक्मिणीचें

मांगल्याचें पावित्रतेचें मंगल प्रेमाचें

मंगल नवपरिणीत प्रीतसंबद्ध वधुवरांचें

मांगल्याची मूर्तिमती श्री मंगलगुणराशी

धरुनी हातीं सख्या श्रीधरा ! आज सार्थ होशी

दो नयनांचें दोन मनांचें हें एकीकरण

तुला सुखाचें होवो सख्या ! घे आशीर्वचन

विवाहमंगल शिरीं अक्षताभार न उधळीला

म्हणून गुंफुनि अर्पित कविता-सुमनांचा झेळ

आनंदी आनंद

आनंदी आनंद साजणी ! आनंदी आनंद
दिशादिशांतुनि शतधारांनीं सांद्र गळत मकरंद

नंदनवन चौफेर साजणी ! नंदनवन चौफेर
फुलाफुलांच्या पायघड्यांवर भूगगनांचा घेर

तेजोमय आकाश साजणी ! तेजोमय आकाश
ग्रहमालेवर मंडळ धरुनी हासत खेळूं रास

भरलें हें भांडार साजणी ! भरलें हें भांडार
तोरण तारांगणांत गुंफू नवरत्नांचे हार

गाऊं या स्वच्छंद साजणी ! गाऊं या स्वच्छंद
सरस्वतीच्या वीणेवरती स्निग्ध हृदयिचे छंद

भारतवर्ष सुयशगुणगानीं सार्थक वाणीचें
गानीं सार्थक वाणीचें ॥ धृ० ॥

मधुर मनोहर मंजुळ गानीं आळवुं भारतमाता
पवित्रतम यशगायन गाउनि जागवुं हिंदी जनता

वीररसाची सुंदर मूर्तिच ही भारतदेवी
या देवीच्या यशोगायनीं वाणी धन्य करावी

एक काळ तो झाला वैभवगिरिशिखरावरती
निजतेजानें विश्व समस्तहि हिंद प्रकाशित होती

त्या काळाचें गाऊं गायन एकरवानें सर्वजण
गंभीर ध्वनिनें त्या टाकूं या नभ दुमदुमवून

दिगंति ज्यांच्या वीरकृतीचें फडफडती झेंडे
त्या वीरांची माता भारत गाउं तिचे पोवाडे

दिव्यवृत्ति ज्या गानें स्फुरती तें गायन गाऊं
तेंच गान शुभ हिंदजनांना गायाला लावूं

गानीं सार्थक वाणीचें

जय जय भारतवर्ष जय जय महाराष्ट्र देश
धन्य पुण्यभू नांदला जेथें शिवजि नरेश
धन्य शहाजी भोसला धन्य जिजाई माय
ज्यांचे पोटीं जन्मला छत्रपती शिवराय
धन्य धन्य शिवनेरीगड धन्य मावळे वीर
जेथें बालक खेळला शिवराजा गुणधीर
धन्य महात्मा दादोजी देशभक्त गुरुराज
शिष्य जयाचा जाहला राजराज शिवराज
ते नेताजी तानाजी धन्य धन्य नरवीर
नायक ज्यांचा वीरमणी शिव संगरगंभीर
धन्य सिंहगड रायगड प्रतापगडही धन्य
शिवपद माथां धरण्याचें अगाध ज्यांचें पुण्य
धन्य तारका धन्य नभ धन्य धन्य शशिसूर्य
नेत्रांना ज्यांच्या दिसलें शिवभूषांचें शौर्य
गंगायमुना जलनिधि धन्य गिरी हिमवान
ज्यांचे शिवकीर्तिश्रवणें पवित्र झाले कान
धन्य दऱ्या खोरे वन धन्य नद्या नाले
शिव वीराच्या सहवासें पवित्र जे झाले
धन्य मराठे लोक हे धन्य मराठा देश
ज्यांच्यासाठीं धावुनी, वे अवतार महेश

सगुण ब्रह्म सावळें विटेवरी उभा पाडुरंग
भोळा भाविक भक्त तुकोबा गातो अभंग
पवित्र सलिला गंगा वाहे विमल चंद्रभागा
पदोपदों हरिनाम गर्जते पंढरिची जागा
पुण्यात्म्यांच्या पुण्याईनें स्थळ तें पुण्यमय
उभा विटेवरि वैकुंठींचा भक्तसखा सदय
हरिनामाचे घोष चालले गजर नर्भी भरला
फुलले साधुजनांचे मेळे नाद एक उठला
ज्ञानोबा पालखींत बसुनी येती मिरवीत
भावार्थाची उच्च दीपिका सतेज पाजळित
भागवताचा पाया रचुनी धन्य धन्य झाला
नामा भगवद्भक्त कुटुंबासह तेथे आला
भगवंताचा केवळ तार्हत धन्य पुंडरीक
प्रभु-हृत्कमळीं बैसुनि घेई प्रभुपाशीं भाक
राजयोगि एकनाथ आले हत्तीवर स्वारी
भागवताचें पुराण सांगति डोलति नरनारी
भक्तिमार्ग कळसास पोचवुनि मंदिर पूर्ण करी
महाराष्ट्राचा वेद गात ये तुक्याची स्वारी
एकतारिवर सूर लावुनी येत मिराबाई
प्रेमानें जी पंढरपुरचा नाथ विकत घेई

या दुःखावेगळें एकदां करि पंढरिराया
गाव्हाणें सांगण्यास आली सखू हरीपाया
अंतर्ब्राह्म ध्यान लागलें पंढरिरायाचें
घोष विठोबा रुक्माईच्या नामाचा वाचे
एकादशिर्चा पुण्यपर्वणी महाराष्ट्र लोटे
वैकुंठीचें ब्रह्म सावळें पंढरास भेटे
धन्य देश महाराष्ट्र मराठे लोक धन्य धन्य
पन्नगशायी उभा विटेवरि हें ज्यांचें पुण्य
साधा भोळा मराठभोळा हरि भजनीं लीन
आला पंढरपुरास भक्ती नदींत वाहून
प्रसाद हरिचा गळ्यांत साध्या तुळशीच्या माळा
अखंड ' हरि हरि ' घोष मुखानें हातीं करताळा
' अनंत गुणमय अनंत रसमय ' नाम अनंताचें
अखंड ' हरिहरि ' घोष मुखानें शब्द जिह्वाळ्याचे
भक्तिस्तव या क्षीरसागरा सोडुनि हरि आले
सोडुनि पन्नगशयन विटेवरि सदा उभे झाले
महाराष्ट्राच्या धर्मग्लागिनें हरि कळवलुनी
पुंडरिकाचें निमित्त करुनी आले धावूनी
पंढरपुरचा अगाध महिमा सर्व एक झाले
विसरुनि भेदाभेद सकलही हरिनामीं रतले
पंढरिनाथापार्शीं नाहीं नरनारीभेद
ऐके विठ्ठल केवळ एकच भक्तीची साद

पृथ्वीचें वैकुंठ पंढरी नगर आटपाट

प्रेमाचा दरवार प्रेमळ भक्तीची पेठ

विसरुनि मीपण ब्रम्हपदावरि व्हावें तल्लीन

जावें पंढरपुरास नंतर हरिचरणीं शरण

‘ वृत्तींची विषमता लोपली द्वैतभाव हरला ’

महाराष्ट्राचा सर्व मराठा त्यांत एक झाला

पंढरपुरच्या राउळामधें ऐक्यध्वज उभवे

त्या ऐक्यानें देश एकदा नवजीवन पावे

महाराष्ट्राचें स्वराज्य झालें स्थापन रायगडीं

परी त्याचें बीज रोविलें भिवरेच्याच थडीं

महाराष्ट्राची कीर्ती केली मावळवीरांनीं

परी त्यांना समर्थ केले भक्तिसमर्थानीं

पंढरपुरची रुक्माबाई तुळजापुरि गेली

जंगदंबारूपानें शिवकरिं भवानि अर्पियली

गजें पंढरपूर ‘ ग्यानबा तुकाराम ’ नादें

‘ श्रीहरहर महादेव ’ शब्द तो रायगडीं कोंदे

भगवंतानें महाराष्ट्र हें धन्य धन्य केले

वैकुंठीचें नगर उचलुनी यथें वसवीलें

खरा मराठा पंढरपुरची प्रौढी मिरवील

महाराष्ट्र—भांडार—पंढरी यशगुण गाईल

*

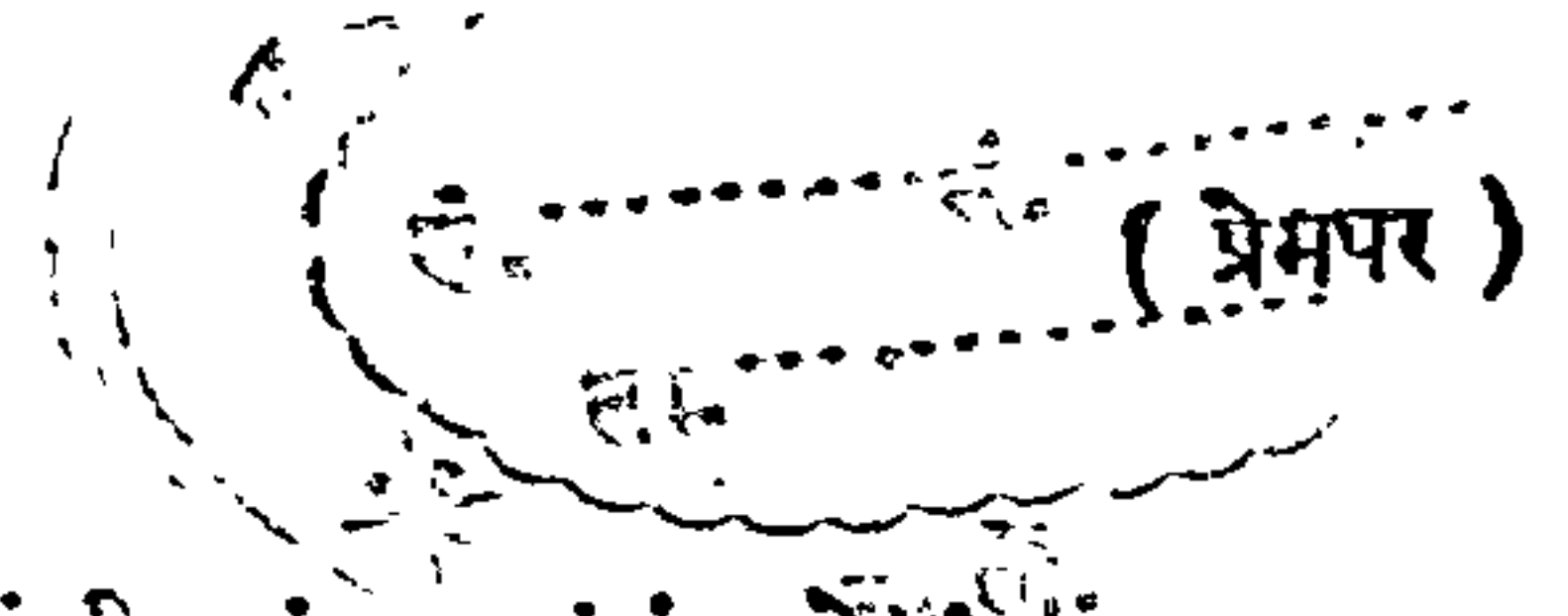
*

*

महाराष्ट्राचें मंगल खेळे खेळ वाळवंटीं
महाराष्ट्राचा नाथ जागतो भामिच्या काठीं

— — —

पुंडरीक करदे हरि विठ्ठल

भेटवुनी हृदयासि हृदय, हृदयांची सांगड बांधुं गडे !
दो प्रेमांचे प्रवाह वळवुनि प्रेमसंगर्मी पोहुं गडे !

आयुष्याचा वसंत सुंदर बहर शोभला नवा नवा
तनुलतिकांना फुलें सुगंधीं, सुगंध त्यांचा लुटूं गडे !

पूर्ण शशी प्रेमाचा निर्मल उदय पावला मनोनर्मी
दिव्य सुधेच्या ह्या कुंभांतुनि करूं सुधारस पान गडे !

दो नयनांचें मीलन झालें उसळे विद्युत्प्रवाह हा
उज्वलशा त्या प्रभाप्रकाशीं पाठ प्रीतिचे वाचुं गडे !

आनंदाचा सागर निर्मल भरला काठोकाठ सख्या !
परोपरीचे विहार करुनी तरंग झोकूं नर्मी गडे !

कुंजविहारी तूं गिरिधारी तुझ्या प्रीतिची मी राधा
प्रेमाच्या वृंदावर्नि आतां रास रचूनी नाचुं गडे !

मदनासम तव सुंदर काया या चरणांची मी दासी
घारसगणिवर लोह घासुनी यथेच्छ सोनें लुटूं गडे !

(अपूर्ण)

“ वृंदावनिं तुज भेटल माधव नीट सरळ जा ह्या वाटेनें
 दिसतिल तुज हरिचरण उमटले यमुनेच्या काठाकाठानें
 हारांचे सर श्रीहरिच्या हे तुटुनि विखुरले वाळूवरती
 जिकडे गेला माधव तिकडे वनमालेचीं सुमनें दिसती
 ध्वजवज्रांकित पदचिन्हें हीं नंदनवनिचीं हीं वनसुमनें
 तुजसाठी ह्या खुणा ठेकिल्या तुझ्या प्रीतिच्या श्रीकृष्णानें
 हंसवित डुलवित लतालतांना माधव गेला ह्या वाटेनें
 फुलाफुलांची ओंजळ भरुनी हरिस पूजिलें वनदेवीनें
 उधळित कुसुमें वृंदादेवी अजुनि हरीच्या मार्गावरती
 तरुपर्णांतुनि अजुनि हरीचें शुक पिक मिळुनी गायन गातीं
 पादस्पर्शें कालिंदीला पावन करुनी माधव गेला
 दिशादिशांतुनि त्या हर्षाच्या उसळति मंगल तरंगमाला
 बिंदूबिंदूमधुनी राधे ! साठविला हरि कालिंदीनें
 श्यामलसलिलीं नयनमनोहर ठसे उमटले ह्या वाटेनें
 काळ्या डोहाजवळीं हरिचा कदंबतरु तो फुलुनी डोले
 जेथें किनिदां तुझ्या प्रीतिचें हरिनें कोमल कौतुक केलें
 शिलातलावर बसुनी तेथें वाट बघुनि तव माधव गेला
 मार्गे वळुनी पाहत भिरभिर लालसनयनीं राधावाला
 आळवीत हरि ‘ राधा राधा ! ’ स्निग्धहृदयिचें राधागीत
 इकडुनि गेला माधव, राधे ! स्वर भरुनी ते फुलाफुलांत

उधळित सरिवर सरी फुलांच्या फुलला जाईचा तो कुंज
 वृंदावनिं तुज भेटल तेथें ' श्याम ' मनोहर तेजःपुंज
 ऐक ऐक राधिके ! ऐक ही, मधुर मुरलिची मृदु रसवंती
 तरल विरल ह्या गानलकेरी छेडित हरि हा मुरलीवरती
 परिचित असतिल तुजला स्वर हे, ऐक पुनः ते नीट उमटले
 अंकीं बसवुनि हरिनें तुजला याच गायनीं मोहित केलें
 झुलति मुरलिच्या गायनलहरी वायूच्या ह्या दोल्यावरती
 न्याया तुज ये पंख उभारुनि वाटे हरिची राधा-प्रीती
 —पण कां गे ! शुक्र उडुनी गेला तोडुनि आलिंगन मैनेचें ?
 असें कसें क्षणभंगुर बाई ! प्रेम हरीचें राधेवरचें ?
 कपटचतुर तो नटवर गेला फसवुनि तुजला लटक्या वचनीं
 तुझ्या प्रीतिचा माधव राधे ! जाउनि बसला वृंदाविपिनीं ' '
 राधेचा जो माधव होता ' —

— ' तो माधव अजुनी राधेचा

नीट निरखुनी वच या हृदयीं ' —

पृथ्वा

तिथें दिसति दृष्टिला सकल गोकुलींचे जन
 सुपुष्पित दिसे तिथें परमपुण्य वृंदावन
 प्रसन्न यमुना दिसे तरु कदंब तोही दिसे
 दिसे विमल राधिकाहृदयिं कुंज तो ही वसे
 परस्पर गळ्यांमधें मृदुल ते करांचे सर
 परस्पर मुखांवरी सरस चुंबनें निर्भर
 तरंगत विलोचनीं प्रणयहास्य लास्योत्सव
 असे हृदयिं शोभले प्रकट राधिका—माधव

परिचय झाला नव्हता तेव्हां नव्हती ही जाचणी	जिवाला
मी नव्हतो तुज सजन सखे ! तूं नव्हतिस मज साजणी	
नव्हती गुंतागुंत मनांची नव्हता हा आठव	परस्पर
नव्हते नयनी पाणी नव्हता हृदयावर घाव	
नव्हता घडला पिंजरा तेव्हां नव्हत्या पडल्या बिड्या	एकदां
स्वच्छंदानें घेत पांखरूं वाज्यावरती उड्या	
भरांत होत्या नव्या उभेदी नवे नवे मृगजळ	सोज्ज्वळ
हिरवी हिरवळ दिसतां सुटलीं करीत धावपळ	
आकांक्षेच्या मंडपावरी चढविलि आशालता	लालिता
दंभविंदूंची माळ गुंफितां वाटे मज धन्यता	
फुटला तो आरसा, भंगलें प्रतिबिंबित उपवन	मनोहर
क्षितिजावरि पसरलें वाळुचें दिसे उभें रान	
लपल्या प्रभाततारा, तळपे चंडकिरण दारुण	भयाचा
झंझावातें श्रोत वाळुचे भेदित भूगगन	
उपवन सुकलें वेल वाळली पाझरती लोचन	अश्रुनें
चहूंकडे पसरली निराशा फुटतां तो दर्पण	
ज्या आशातंतूंचे स्वकरीं गोड गोफ गुंफिले	सुखाचे
गांठी वळुनी त्या फासांतच अडकविले हे गळे	
सोन्याच्या लंकेस निघालों उडि घेउनि सागरीं	मनाची

कुठली लंका भ्रमत राहिलों भोंवऱ्यांत वरिवरी	
गेले वैभव, सरली आशा, दुभंगले हृदय हें	कोवळें
जपमाळेचे मणी ओढणें हेंच कार्य राहे	
अनंत या पिंडब्रह्मांडीं मी तुजसी तूं मला	सर्वथा
तूंहि मानिलें सजन सखे ! मज, मीहि साजणी तुला	
झालें गेलें काय तयाचें आज हीच जाचणी	जिवाला
दुबळा मी तव सजन, देवता माझी तूं साजणी	
मूर्तिमती तूं लक्ष्मी माझी ठसलिस माझ्या मनीं	साजणी !
परी खुळ्याच्या प्रेमासाठीं फसलिस तूं वचनीं	
तव सहवासीं पवित्र झालों गेलों उद्धारुनी	तुझ्यानें
परि मी तुज दारिद्र्य दाविलें भरीस घालुनी	
रूपवती गुणवती नर्भीची शुक्राची चांदणी	सखे ! तूं
या पाण्याच्या बाहूपाशीं पडलिस गुंतोनी	
राजाची शोभशील राणी तूं ती सौदामिनी	भामिनी
या रंकाच्या झोपडिमाजीं पडलिस येऊनी	
वाटे पूजा तुझी करावी मांडुनि सिंहासन	दृष्ट्यांचें
परि हृदयाच्या तृणासनावर घे गौरव मानुन	
तुझ्यावरी अभिषेक करावा सुवर्णपात्रांतुनी	साजिऱ्या
परि मम नयनीं गंगायमुना भरल्या खळखळुनी	
पांचा पक्कानांचें तुजला घालावें भोजन	घाटतें
परि केवळ मजजवळ द्यावया तुज पंचप्राण	
भावभक्तिच्या ज्योतीनी तुज करितों पंचारती	साजणी

गोड करुनि धे प्रेमें मानुनि ही चंद्रज्योती	
तुजसाठीं मी लावुनि घेइन जन्मवरी जाचणी	जिवाला
यातायाती करुनि सर्वदा करीन संपादणी	
चौपट चौदा वरुषें करुनी उपवासाचें व्रत	सदोदित
सर्वस्वाला देउनि ठेविन तुज संतोषांत	
अनंत सौख्याचा हा ठेवा झालों याचा धनी	सुदैवें
तळहार्तीं झेलण्यास सोशिन जन्मवरी जाचणी	
हृदयाच्या पालखींत बसविन हृदयाची शारदा	लाडकी
हृत्तंत्रीवर गाइन गायन हृदयाचें सर्वदा	

परिचय नव्हता झाला तेव्हां नव्हती ही पर्वणी	सुखाची
तूं नव्हता मज सजन सख्या ! मी नव्हती तुज साजणी	
नव्हती पडली गांठ रेशमी, नव्हतीं आळिगनें	कौवळीं
नव्हते नयनींच्या मोत्याचें हृदयावर लेणें	
नव्हती सजली शेज फुलांची, नव्हता दीपोत्सव	अभिनव
नव्हती गालीं लाली, नव्हते हें लीलावैभव	
नव्हता भरला रस कुसुमांतुनि नव्हतीं खगगायनें	मनोहर
नव्हत्या सागरलहरी, नव्हते चंद्राला चांदणें	
त्या दृष्टीची जादू करुनी या दृष्टिस गोविलें	राजसा !
ठावुक नव्हते तें सृष्टीचें अंतरंग दाविलें	
अजाणतेची दृष्टी वरवर फिरते वाऱ्यावर	चहुकडे
बालपणीं लटकेंच रंगवी ' मृगजळ ' चौफेर	
परिचय होतां रहस्य कळलें हृदयाला हृदयिचें	आंतलें
दृष्टीपुढचें चित्र उडालें खोट्या रंगाचें	
परिचय होतां स्वप्नांमधुनी केलें मज जागृत	सुखप्रद
या देहाचें सोनें झालें तव सहवासांत	
हातीं धरुनी चालविलें मज प्रेम तुवां दाविलें	नवनवें
मला ' आपुली ' क्षणवुनि जीवित धन्य धन्य केलें	
या ' लक्ष्मी 'चा तूं नारायण तुझीच शोभा मला	ईश्वरा !

तुझ्यासर्वें पद वैकुंठीचें दिसलें या दृष्टिला	जिवाचें
गोड मानिलें गुणरूपाला हेंच खरें सार्थक	
तुझेंच देवा ! तव सेवेला अर्पण गंगोदक	तुझी रे !
गौरविल्यानें वामांकीं मज राणीं मी शोभली	
सुखासुखीं या तुझ्या साजणिस पदवी ही लाभली	
हृदय साक्ष हृदयाला आतां मी तुजसी तूं मला	जाहलों
मीच मानिलें सजन सख्या ! तुज तूंहि साजणी मला	
परस्परांच्या सुखदुखांचे झालों वाटेकरी	जगांतरिं
यांतच गौरव यांतच वैभव मजला सर्वपरी	
गळ्यांत घालुनि गळे जाहलों गळ्यांतले ताइत	प्रीतिचें
भूषण झालों परस्परांना हृदयाहृदयांत	
या हृदयास्तव त्या हृदयाला पीळ पडे क्षणभरी	जरि तरी
रत्नखचित सिंहासन त्याची कुठून पावे सरी	
नयनाच्या एका थेंबानें स्नान मला पावलें	मंगल
चतुःसिंधुचें नको नको जल सुवर्णपात्रांतलें	
नाथानें मज करें भरविला घास तेंच भोजन	खरोखर
तीच आरती नाथाच्या मी भरलें नयनांतुन	
तुझ्यासर्वें मी धोरवनांतहि थाटिन नंदनवन	साजणा !
तव सहवासीं झोपडींतही मांडिन इंद्रासन	
बाहूंपाशीं परस्परांच्या ' लक्ष्मी नारायण '	आपण
परस्परांच्या नयनीं वेचूं रत्नांची खाण	
तुझ्यासर्वें मज शृंगाराला पुरेल फुटका मणी	कसाही

तव सहवासीं मज मिष्टान्नं होतिल कोंडाकणी १११
कशास ' यातायाती ' अथवा ' जीवाला जाचणी ' लंडक्या !
उच्छिष्टावर या दासीची होइल संपादणी
पतिमूर्तीनें तळहातावर या दासिस झालिलें प्रीतिनें
यांतच साऱ्या ' सर्वस्वा ' चें सार मला पावलें
गळ्यांत घालुनि गळे गायिले भूपाळीचे स्वर परस्पर
एकतानता झाली, आलीं स्वर्गसुखें भूवर

कोमल बाला मन्मथपुतळी जवळ असावी सदा
नारी तरुणाची संपदा
मनमोहिनिचें रूप मनोहर नित्य असो वीक्षणीं
सार्थक तरुणीच्या दर्शनीं
श्रवणीं यावें प्रेममयींचें प्रेमळ संभाषण
हेंच की स्वर्गाचें साधन

शयनमंदिरीं प्रेमरसाचें कटाक्ष संवीक्षण
त्यापुढें नकोच नंदनवन
मृदुल करांचा पाश गळ्याशीं मुखास मुख चुंबन
त्यापुढें तुच्छ सुधाप्राशन
हात उशासीं देउनि शयनीं हृदयांचें मीलन
त्यापुढें कशास इंद्रासन ?

मांगल्याची मूर्तिमती श्री, शशिप्रभा निर्मला
भूतलीं विलासिनी प्रेमला
या विश्वांतिल प्रेमरसाची वाहति भागीरथी
पावनी देवी ही श्रीमती
पारिजातसुमकोमल शोभा स्वयें इथें संचरे
करितसे जगतातिल साजिरे

तपःसिद्धि ही योगीशांची किंवा पुण्यप्रभा

अथवा कविची प्रतिभा शुभा

वृंदावनिचें मंगल अथवा जगास करि मोहिनी

तां ही विलसे सीमंतिनी

उज्ज्वलतेचें प्रसन्नतेचें सार नार शोभते

हासुनी जगासही हसवितें

नसे मोल या स्त्रीरत्नाचें याला उपमा नसे

अलौकिक तेज भव्य दिव्यसें

तारुण्याच्या कैवल्याचें धाम वामलोचना

असावी जवळी मनमोहना

स्वर्गाचें सोपान कामिनी जवळ असावी सदा

नारी तरुणाची संपदा

लावणी

नको ग मारुस मुरके वरिवरि तुझे नैन फिरवी इकडे
जरा तोल सांभाळी पडतिल नाजुक मानेचे तुकाडे
तुजवर अमुची बहाल मर्जी नजर करी स्थिर जरा तरी
मधुर हासुनी मधुर बोलुनी पडदा मधला दूर करी
खेळ वाकड्या नजरेचे हे अद्भुत जादूची करणी
वर खाली हृदयास नाचवी तुझ्या ग नैनांचें पाणी
कमान ओढुनिया भिवयांची नैनांच्या कोपण्यांतुनी
अचुक निशाणीं नेम मारिसी अद्भुत नैनांचें पाणी
पुरे लपंडावाचा आतां नजरा—नजरांचा खेळ
कशास हा संकोच होउ दे भरल्या दृष्टीचा मेळ
उदया आला हृदयाकाशीं प्रणयाचा रजनीकांत
अनुरागाची छटा पसरली लाली आली गालांत
पटली आंतिल खूण परस्पर पारख आम्हां हृदयाची
कशास ' उत्तर दक्षिण ' ऐके साक्ष मनोमय प्रेमाची
किति लाजावें किति मुरडावें किति हृदय हें लपवावें
पुरे मूकसंदेश, एकदां रहस्य सारें उकलावें
झाली प्रस्तावना पुरे ही मुख्य विषय तो यापुढती
जें नयनांनीं सूचित केलें हृदयें करुं तें उघड रितीं

दृष्टभेट ही इथे संपवुनि गांठी घालूं हृदयांच्या

बहिरंगाचा परिचय झाला गोष्टी बोलूं अंतरिच्या
डोळ्यांना आवडले डोळे हा दृष्टीचा महोत्सव

नयनिं पेरिलें हृदयिं उगवले घेऊं ये त्याचा ठाव
हृदयाची झालेली चोरी लपेल हृदयापासुनि का ?

पुरे लाज संकोच एकदा जबाब त्याचा देइ निका
तुज आवडलें जरी हृदय हें असेच सेवेसी नजर

तुझें हृदय तरि दे मग मजला प्रसाद मानिन मोदकर
अदला बदली दिसते परि हा एकजीव दो हृदयांचा
द्वैताचा अद्वैतभाव हा आत्मसमाधी प्रेमाचा

जाग जाग जाग सखे ! उजळल्या दिशा ध्रु०

शशिमंडळ पश्चिमेस अस्त पावलें
तारेही बघ विलिन होउं लागले
हसवित तुज मृदुल विमल हासते उषा

उदयाचलिं भानुबिंब देई दर्शना
फाकली प्रभा नभांत हर्षवी मना
जागवीत अरुण तुला संपली निशा

मधुर हा प्रभात-वात गात वाहतो
खेळत तव वेणीशीं नाच नाचतो
ऐक ! तुला गाती शुकसारिका कशा

फुलल्या फुलवेली नव पुष्पभूषणों
डौलानें डोलतात विमल कमलिनी
मंगल वनदेवि वरित जागृती-दशा

ऊठ हे मनोविनोद ! सुगुण-गुणवती
गृहमंगल-देवि ! ऊठ ऊठ मे सती !
जागवीत जग सगळें जागल्या दिशा

जाग जाग जाग

आज पौर्णिमा मुखचंद्राची, माध्यावर चांदणें
ढळल उद्यां मोल्यांचें पाणी नीरस मग लेणें
बहर भरारे देठोदेठीं, रस भरला भरपूर
तारुण्याची सरेल संपत् उतरुन जाइल नूर
ज्या दिवसाची त्या दिवसाला रस-रंगाची लाट
झरझर वाहुन जाइल गंगा पडेल उबडा कांठ
लावण्याचा अफाट दर्या तुफानास आला
त्या लहरीवर बसुनि एकदां जा वैकुंठाला
सोन्याच्या या पुतळीवरचे मन्याचे मोर
भुरकन् जातिल उडुनि साजणी वाऱ्यावर दूर
मदनाचा दरबार थाटला चढलें लाल निशाण
सोड एकदा राजेश्वरि ! तव प्रीतीचें फर्मान्
पिवळ्या वेलीवरी जोवरी लाल गुलाबी फुलें
तोंवर गुंफुनि गोफ गुणवती प्रेमळ सजवी गळे
आज तीर नैनावर चढला ठाण नीट नेटकें
शिकार साधुनि घेइ उद्याचें काय कुणा ठाउकें
* आज उमटली सरस्वती हें त्रिवेणिकें तीर्थ
लाजत मुरडत करुनी स्नानें होऊं या सार्थ

* दुसरापाठ

आज उमटली सरस्वती ही पर्वकाळ आला
सुखद संगमीं पावन होउनि जाऊं स्वर्गाला

पिवळी कवळी कळि चाफ्याची राजस अत्रयव वय चवदा
उग्रड्या बाजारांत बैसली नगदानगदीचा सवदा

“या या सजना ! या मनमोहना ! साजुक नाजुक मी नार
जाहिर दुनियेला आमंत्रण जाहिर मीना बाजार
मोकळेंच हें दार, मोकळा महाल मंचक दरबार,
मोकळ्याच गुजगोष्टि, मोकळ्या देहाचा पाहुणचार
हिंडत धुंडित राधाराणिस याहो वृंदावनवासी
रास रचूनी बसलें याहो रासविहारी ! क्रीडेसी
अधरसुधेची पाणपोइ ही, या आलिंगन कुंजांत
येइ तृषित पांथस्था ! येथें करिते स्वागत थाटांत
येइ सरळ मजल्यावर मजले चढुनि वेल सोपानाच
वसंत वैभव खुललें वरती फुलला झेला पुष्पांचा
ऐन्याच्या चांदण्या जडविल्या इथें बादली छतातळीं
याहो मेघश्यामा ! सजली मी चंचल चपला-पुतळी”

मयनिर्मित ही मायानगरीची मोहक मैन्नराणी
वर खालीं हृदयास नाचवी अद्भुत जादूचें पाणी
नयनांचें काटेरी कुंपण कुरळ्या केसांचें जाळें
मांडुनि बसली त्यांत गुंतवित भटकत फिरलेले डोळे
दिवसभरी मानेला मुरके दिवसभरी डोळेमोड
दिवसभरी पानांच्या पट्ट्या दिवसभरी स्वप्ने गोड
मध्यरात्रिला भेटीगोष्टी थाटमाट हसणें रुसणें
रात्री क्षणभर फुरसत नाही दिवसामागुनि दिवस सुने

दिसेल त्याचें स्वागत करुनी होते त्याच्यास्तव वेडी ^{१०५१९९}
 हसेल त्याच्या गळ्यांत पडुनी करिते काया कुरवंडी ^{११२१९९}
 पहिल्या भेटिस ' प्रेमविव्हला ' ' लागे मूर्तीचें ध्यान '

जो जो भेटल त्याला ह्मणुनी करिते अर्पण पंचप्राण
 'तुल्लि माझे सरदार राजसा ! मी या चरणांची दासी'
 असो शिपायी असोच प्यादा, क्षणांत वृंदावनवासी
 गुण नसतां गुणगंभिर व्हावें रूप नसुनी रूपमणी
 या माडीवर पैसे देउनि नसल्या सर्वस्वास धनी

हा येथें विक्रीस ठेविला तनुलतिकेचा बहर नवा
 ईश्वरनिर्मित भांडवलाधर नफा घेतला अवासवा
 'आज नगद कल उधार' येथें 'माल चोख पैसा रोख'
 'असल माल' 'दिलपसंत' सारा घे चिल्लर वा घे ठोक
 सायंकाळापासुनि वाढे रोज दुकानांतिल गर्दी
 क्षणोक्षणीं नवनवे गिऱ्हाइक आली वर्दीवर वर्दी
 जगभर शाखा, खुल्या कराचा अंतर्-राष्ट्रीय व्यापार
 पाजी तरुणांच्या तांड्यावर दुकानदारांचा भार

भावावाचुनि लोभहि लटका, हृदयाविण लटकें प्रेम
 लोभावाचुनि लटकें अश्रू, प्रेमाविण लटका काम

उघड्या मैदानांत मांडली सार्वजनिक ही पिकदाणी
 आठ चार आण्यांत थुंकुनी सर्वस्वाची धुळधाणी

आतां फार विरहाचे दिवस कठीण
रंगपंचमीचा आला नवलाचा सण ॥ ध्रु० ॥

वसंताची शोभा थाटै
बेलियाचा गंध सुटे
शशीबिंब नर्भी नटे

मन्मथाचे बाण ॥ आतां फार विरहाचे

उत्सवांत जन दंग
चहूकडे रस रंग
प्रणयिनी प्रिया संग

करी नृत्यगान ॥ आतां फार विरहाचे

माझ्या जिवलग जीवा !
मज भेटशील केव्हां
आळवीत जीवाभावा

वाचवी रे ! प्राण ॥ आतां फार विरहाचे

सोन्याचा खंजीर—चाल (वद जाउं कुणाला शरण)

सोन्याचा खंजिर उरीं, सोसुं किति तरी, कित्ती धरुं धीर

काधिं येइल माझा पर्यकींचा वीर

राजहंस राजसमणी, गुंतला गुणीं, उडुनि कसा गेला ?

जा आण लावुं दे कंठिं फुल्याचा झेला

श्रीमंत रुवाइ सरदार, गळ्याचा हार, हृदयिंचा राणा

मज टाकुनि गेला माझा मोतीदाणा

हा अनंत विरहावधी, सरेल कां कधीं ? धीर धरवेना

मदनाचे जहरी तीर तनुस सहवेना

ही नाजुक मृदु कौवळी, फुलाची कळी, कामिनी काया

या गोन्या गालीं उठली पिवळी छाया

हा कुसुमसमय संप्रती, वायु वाहती, मलयागिरीवरचे

संताप तशांतहि देति किरण चंद्राचे

नयनांत नीर दाटलें, हृदय फाटलें, प्राण जड झाले

देहाचे सारे बंध तटातट तुटलें

प्राणेशा जिवलग जिवा ! अतां केधवा, द्याल दर्शन

ये दीनदयाळा ! त्वरित सख्या धाउन

जा जा ग सखे ! जा त्वरें, तनु स्मरशरें, होइ व्याकूळ

जा आण प्रियकरा नको लावुं गे ! वेळ

संदेश कथुनि अवचितां, पडलि मूर्छिता, धरणिवर कांता

उठवील कसा तिज कोण प्रियाविण आता

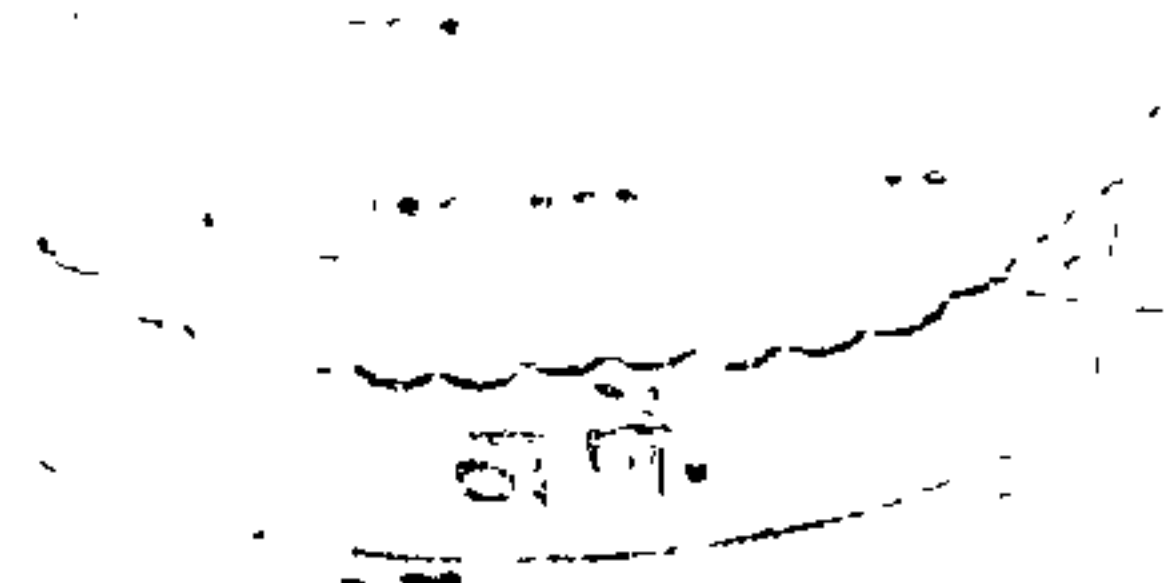
बासरिचा झंकार-कुंजवर्नी ॥ ध्रु० ॥

गोड सुरांचे गोडच गाणे वाजे वारंवार

धवल अशा ह्या निशीथकालीं येते ही मधुधार

सुमगंधासम दिशिदिशि भरला भैरविचा प्रस्फार

चित्तवृत्ति मम सुखमय झाल्या सुखमय हा संसार

बहावी दृष्टिस दृष्टि नकोशी—पहिलें हें मानस होतें का ?

पहिलें नयनांचें संमीलन यासाठिच झालें होतें का ?

एकाजागीं बसलों उठलों ' तूं मी ' ऐसा भेद विसरलों

नको परस्पर वारा पुढतीं—विचार हे तेव्हां होतें का ?

परस्परांना हृदये देउनि दोन मनै ही केलीं एक

त्यांची सोलुनि साल काढणें—हें तेव्हां सुचलें होतें का ?

भूषण झालों परस्परांना एकमेकां वाटे अभिमान

दुर्गभिमान वाढेल पुढें हा—हें अपेक्षित होतें का ?

बाळपणींचे खेळ खेळतां क्षणभरचें तें रुसणें फुगणें

पुढें विरस जन्माचा बहावा—कल्पनेत तरि हें होतें का ?

वेडें मन हें तव सुखदुःखें आंदोलन पावत होतें रे !

पडले पीळ उकलण्याचे ते मार्ग सख्या ! हे तव होते का ?

प्रेमसूत्र संबद्ध जहालों विरुनि गेली स्वतंत्रता

फुटुनि निघाया दो जीवांचे एकजीव केले होते का ?

वृत्तींचें द्वैविध्य लोपलें स्वपरभाव गेला विरुनी

' स्वतंत्र कां परतंत्र ' वाद हा कृष्णार्जुन घालित होते का ?

अभिमानाची वार्ता नाही या प्रेमाच्या दरबारीं

समतेमध्ये उच्च नीच हे भाव कधीं उरले होते का ?

दृष्टि-आड होता क्षणभर तूं हृदय तुटे शःधा जेथें

उत्तर—दक्षिण जिवाजिवांचें सहन खऱ्या प्रीतिस होतें का ?

हृत्तंत्रीच्या नाजुक तारा स्वरांत लावुनि घे गोडी

स्वच्छंदानें हात फिरवितां मनोत्रिनोदन होतें का ?

कितिही रुसलें, कितिही फुगलें, बलेंच कितिही जरि विटलें,

प्रेमाकांक्षी हृदय तरी हें शांत तुझ्याविण होतें का ?

मी अन्यायी शतविध केले असंख्य जरि अपराध तुझे

प्रेमानें प्रेमी हृदयाला क्षमा उचित नच होतें का ?

हृदयाच्या तोलानें मोजी या हृदयाचें वजन सख्या !

बासारिच्या ध्वनिहुनि बासाचें मोल अधिक कधिं होतें का ?

जन्मांतरिंचें सौहृद अपुलें तुटेल या जन्मीं हें कैसें

रुचे अबोला तरी रुचो परि-पहिलें हें मानस होतें का ?

“ ज्याचें त्याला निवेदन ”

कवि गोविंद, नाशिक

‘ कमला ’ ही किती शोभे लहान नटवी, करी
नटुनी थटुनी नाना नखरे वरचेवरी
आहोंत काव्यलक्ष्मीची नित्य पाहतची छवी
कमला-रूपसंपत्ती तरीहि दिसली नवी
‘ कमला ’ ही गमे मुक्ता, मीरा वा विदुला कुणी
लावण्याची लता किंवा उमा देवविमोहिनी
काव्यें अहा ! न काव्यें हीं गगनीं गीतसंपदा
नौकेंत कौमुदीच्या ही बसुनी गात शारदा
नोंद त्या दिव्य गाण्याची ठेवूं पृथ्वीवरी, असे
संगीताचेंच तीच्या घे कवि काव्यांत या ठसे
वाचतांना नव्या पानावरी नवनवे तर्धीं
पीयूषाच्या पुटांतूनी पुट दिव्य पदोपदीं
रसरंग निराळेची कवना-कवनांतले
विश्वमोहन मद्याचे पेले यांतुनि ओतले
विश्वमोहन मद्याचे पेले प्राशुनि कोवळे
उठती सौख्य सिंधूंचीं हृदयंगम वादळें
मनोज्ञ किति ही शोभा वाचतांना गमे हृदीं
कों ही वाहतसे येथें काव्याची रसिता नदी

लकाकति पदें ना हीं, पीयूपाचे रवे रवे

रोमारोमांतुनी गीतीं एकतान मधु स्रवे

कमनीय वसंताची मनमोहक मंजरी

मंजु मंजुल रेणूंच्या नव निर्झरती सरी

ज्याचे भाव सुमांच्याही सुगंधावरती असे

श्रुतिमंगल हें काव्य श्रुतिमंत्र—निनादसें

कल्पनांच्या मधें जैसी कविता खुलुनी डुले

नव्या मराठी काव्यांत 'कमला' काव्य शोभलें

श्लोकांत कालिदासाच्या उपमाच जशी दिसे

नव्या मराठी काव्यांत 'कमला' काव्य हें तसें

छोटेसें पाडव्याचें हें अष्टपैलु मधें खुलें

कारंजें शतधारांचे स्वादु शीत सुधाजलें

नवें प्रसादमाधुर्य रसास्वाद नवा नवा

नव्या नव्या कल्पनांचा मृदु मंजुल गोडवा

वेली काव्यप्रसूनांची पाहुनी मनिं होतसे

कोठें ठेवूं अणी कोठें न ठेवूं तिजला, असें

अनुष्ठुभ, कविश्रेष्ठा ! वृत्तांत रुचलें भलें

गुणांधत्वहि मोठ्यांचें मोठेंच असणें बरें

आणि हे कविराया ! तूं शिकलासि तरी कुठें

दिव्य ही किमया—आम्हा स्वयंमन्य नरां जिथें

सृष्टीच्या सहवासीं ही क्षणस्फूर्ति न लाभते

भुयारांत तुहंगाच्या त्रैसुनीया सख्या ! तिथें

तुज जीवंत काव्याचीं रसरम्य अशीं फुलें

सुवासमत्त पाहुनी निर्मितां मन हें मुले

यत्कीर्ति देशकार्यीं दे देवत्व दगडांप्रती
 यौवनाचीं सुमें वीरप्रसू तोडुनि अर्पिती
 देतो गंभीरवाणीनें सशोकास विशोकता
 लेखणीचा ब्रह्मवीणा करीं कोमल लाभतां
 यावी वज्रासही वाचा; काव्यलोलुप हीं मनै
 असें मंजु गमे काव्य कीं हीं बुल्लुल्लु गायनें
 फुलांहुनि मऊ आणी साखरेहुनिही मिठी
 कंठीं कोमल काव्याची माळ निर्मळ गोमटी
 गोड काव्ये कवींचीं तीं पुढें त्याहुनीही अहा !
 गोडी विजनवासीची पिऊनि रसिका ! पहा
 कालेंचि ना गुणेंही जो ठरे आद्यकवी महा
 कवींत महाराष्ट्राचा आज त्यासम अन्य हा
 कसें कविवरा ! फेडूं प्रेमाचें हें तुझें ऋण ?
 आवडो भक्तिभावाचें—' ज्याचें त्याला निवेदन '

लावणी

शृंगारपर

छुम् छुम् छननन पैजण वाजति नाजुक चरणांत
मंद मंद गति चाले हंसी मन आनंदांत

नारिच्या

जरि जरतारी शालु बुढ्यांचा शोक ऐटबाज
पदर सावरित चाले, कारिती कंकण आवाज

शालुचा

मदनाची फुल्लडी फुलाची कलिका सुकुमारा
अस्मानीची बिजली चमके कीं बांकेतारा

फुलाची

गोंडस गाल लाल मखमाली नयन काजळी
अप्रतिमा प्रियतमा तनू ही कनकासम पिवळी

पंकज

काले कुरळे केस बादली भांग रे दुभंग
शुभ्र फुलें वेणींत आंगीची काचोळी तंग

मोतिया

कुठें ग जातिस फेकित फेकित नयनांचे बाण
नोकशोक हा करुनि कुणावर योजिसि संधान

विषारी

भाग्य कुणाचें आलें उदया कोण धन्य पुण्य
कुणास अर्पण करिशिल अपुलें ताजें तारुण्य

भूतळीं

नव नवतीची काळि चाफ्याची कुणास वाहशिल
मोत्याचा शिरपेच कुणाच्या शिरीं खोवशील

नारि तूं

मोल काय ज्वानचें तुझिया सांग ग हासून
थोर अह्नी सरदार पृथ्विचें राज्य करूं दान

सुंदरी

समशेरीवर गनिम नाचवूं काळाचे काळ
स्वीकारी परि सखे ग ! आमुची प्रेमाची माळ

आम्हि ग

चमकन् उसळे ह्या नयनाची विजली त्या नयनीं
गलाशी गुजगोष्टी केल्या तत्क्षणें अधगंनीं

चमकन्

मोहन-फंदी बहु आनंदी रसज्ञ रसिकांचा
छंद गातसे स्वच्छंदानें नव्या उमेदीचा

मोहन

लावणी

सख्या रे ! किती, पाहशिल प्रिती, परीक्षा करुन
कलदार मोहर सोन्याची पहा वाजवून
गिरिवरुन, लोटलें धरुन, बुडविलें जलधों
प्रीतीस नव्हे रे भंग तरीही कधीं
घडिभरी वास आवडी घेउन फेकावें
शिरिं यास्तव का हें फूल ठेविलें भावें
नसे रीति अशी प्रीतिची सख्या गुणवंता !
कां दीन दासिला उगाच छळिशी नाथा !
यावेसें बरें तुज दिसे तरिच मग यावें
या विरहव्यथेला उगीच कां म्यां भ्यावें
ज्या दिशां, जाहले पिशी, गुंतली नजर
बेचैन जिवाला स्वतः लाविला घोर
स्वाधीन, हृदय हें लीन, तूझिया चरणां
केलें त्या दिवशींच जीव लाविला झुरणां
कंठास, प्रीतिचा फास, स्वकरिं आवळिला
त्या दिवशिच सुखदुःखास जीव अर्पियला
चार दिवस, जाहला प्रकाश, कोवळें ऊन्ह
जन्मास अतां लागली अंधेरी रैन
कोवळीं, फुलें गुंफिलीं, सुखाचे समयीं
हे दिवस पातले रुतती कंटक पायीं
काहिं दिवस गिरीचे शिरिं विभव अनुभविलें
या घोर कंदरीं आतां येउनि पडलें

हा अंत, असा विरहांत, नित्य प्रेमाचा
 विधिलिखित असे हा सोहळा प्रेमि युगलाचा
 हें योग्य सख्या सौभाग्य खऱ्या प्रेमाचें
 विरहानालें तापुनि प्रेम शुद्ध व्हायाचें
 सहवास घडो बहु दिवस, घडो कीं विरह
 या पायावर अर्पिला सदाचा देह
 स्वीकार करी, झिडकार, तार कीं मार
 वाहिली सदाची काया पायावर.
 माझि चिंता, असें भगवंता लक्षुमीकांता
 ओवाळिन पंचहि प्राण पायावरता
 नसे आस, करित तव ध्यास, दिवस कंठावे
 गत सौख्याचे दिन कसे तरी विसरावे
 हा फार देहाचा भार नकोसा झाला
 एक दिवस ऐकाशिल विहंग उडुनी गेल
 प्रार्थना ऐकरे सजना एक शेवटची
 तुज कधिहि न येवो आठवण या दासीची
 जधि विराम पावेल गोड नाम तें वदनीं
 जधि निश्चल होतिल नयन मूर्तिच्या ध्यानीं
 भेटावें एकदां यावें क्षणभर तेथें
 मग सर्व सुखें पावलीं मला तव हस्तें
 नाहींत इथें नशिबांत नसो ते दिवस
 अमृताचें भोजन देईल वरतीं ईश

मधुर मधुर चुंबना

देई मन मोहना ! धृ०

कमलासम लाल लाल । कोमल तव गोंड गाल

विमलस्मित मृदुल मृदुल । हर्षवी मना

बाळा ! तव रम्य वदन । रम्य केश रम्य नयन

रम्य तुझे हस्त चरण । रमवि लोचना

मधुर मधुर बोलुनिया । हृदय घेसि चोरुनिया

मजसि गाढ आलिगुनिया । सुखवि नंदना !

नयन शराचा घाव घातला हृदयीं हृदयेश्वरा !

कुण्या जन्मिचा सख्या सुंदरा ! दावा केला पुरा

उगाच घडिभर चमक दाविली सस्मित वदनावर

स्निग्ध मुग्ध नव भाव रेखिले हलत्या ओठावर

चंद्रकोर भालावर डोले वसंत गालांवर

मुक्या मुखांतुनि वाग्दानाचे तुटले मौक्तिक-सर

येउनि तिरपा तीर लगला-ठाण नीट साधलें

पंख मोडुनी उडत्या विहगा रेशिमगुणि गोविलें

हृदयीं पहिला ध्यास लाविला भिरभिर हे लोचन

कोमल काया कंपित केली रूप सख्या ! दाउन

कुठें वाकड्या वाटा चुकल्या, दृष्टभेट लाभली

जन्मांतरि जें तुटलें सौहृद गाठ पुनः जोडली

क्षणांत रोखुनि दृष्टि परस्पर पारख केली नवी

नव्या प्रीतिचा अनुभव आला मंगल नयनोत्सवीं

इकडुनि तिकडे दूत धाडिले दृष्टीचे पारवे

हृदयाचे संदेश झेलिले हृदयावर गौरवें

एकमेव स्वच्छंद भुजांवर बाजुबंद गुंफिले

सोनेरी साखळ्यांत जडले चंचल पद कोवळे

निळ्या नभाचा मंडप करुनी क्षितिजाची झालर

लाज लाजव्या दृष्टिंत विणला अंतःपट सुंदर

हृदये गाती अस्फुट मंगल एकतान गायन

विवाह मंगल शिरी उधळला गुलाल गालांतुन्
देवतरूच्या कळ्या कोवळ्या फुलल्या पायांतळीं
स्वर्गसंपदा गुंफुनि सजलें तौरण भूमंडळीं

परि माझा भगवंत कोपला क्षणीं पाठ फिरविलीं
माया लाकुनि जाणें केलें, आस सकल मंगलीं
प्रीतीच्या पंखांवर वसुनी धावलास धावणें
डोळे भरुनी क्षणभर झालीं लाखवार दर्शनें

लाखांचें तें वैभव माझे लाखांचा तो क्षण
क्षणांत दिधला कस निर्दया ! वाऱ्यावर उधळुन्

प्रीतिलेकीं पहिलीं सुमनें तुजसाठीं गुंफिलीं
तुझ्याच चरणीं अर्पण करण्या आशा विस्तारिलीं

तुवांच रूसवा केला मग हें जीवित कोणास्तव ?

कोण करिल या वनमाळेचा तुजविण मग गौरव
हिरून नेलिस तुवाच माझ्या प्रीतीची साउली
फुलाफुलांचें पाणी सुकलें पूजा कोमेजली

सुखांत होता जीव चिमुकला चिमुकल्याच वैभवे
झुलत हृदय पाळण्यांत झुलत्या फुलाफुलांच्या सन्ने

रुणझुण खेळुनि बाळपणीचें गोड खेळ अंगणीं
मायेच्या पदरांत झोंपलें मुग्ध हृदय हांसुनी
हांसत हसवित डोलत डुलवित खेळ करित नवनके
माझे मज लाभलें निरंतर बाळ-भाव वैभवे

नव्हतें दिसलें दुर्मिळ तेव्हां, नव्हत्या आशा मनीं
नव्हता सायक हृदयीं, नव्हता राजहंस लोचनीं

अजाण दृष्टिस दिसत आजवर अजाण निर्मळ जंग

हा जें.

मधुर शैशवीं मधुर भासलीं उपवन वेली खग

तेव्हां दिसले डोळे मजला जडलेले मजवर

नव्हते त्यांतुनि सायक नव्हती जादू ही सुंदर

चहूंकडे मज हास्याचि दिसलें तेव्हांच्या आनर्नी

तुटले नव्हते परी मनोहर मौक्तिक सर त्यांतुनी

भायेचे जन होते तेव्हां वत्सलता दावित

लपला मम गोविंदच होता कवण्या कुंजांत

तुवां दिलें या दासिस राया ! नामरूप प्रीतिनें

तुवां आणिलें आकाराला सौभाग्याचें जिणें

तुवांच हृदयीं बोल ठसविले त्याचीं पारयणें

तुवां वसविली मूर्ती हृदयीं तींच मला दर्शनें

तुझ्या जिवाहुनि या देहाची झाली ओवाळणी

तुझी संपदा तुलाच, तुझिया स्वाधिन संपादणी

आज तुझ्या आशेवर जगुनी जीवाला जगविणें

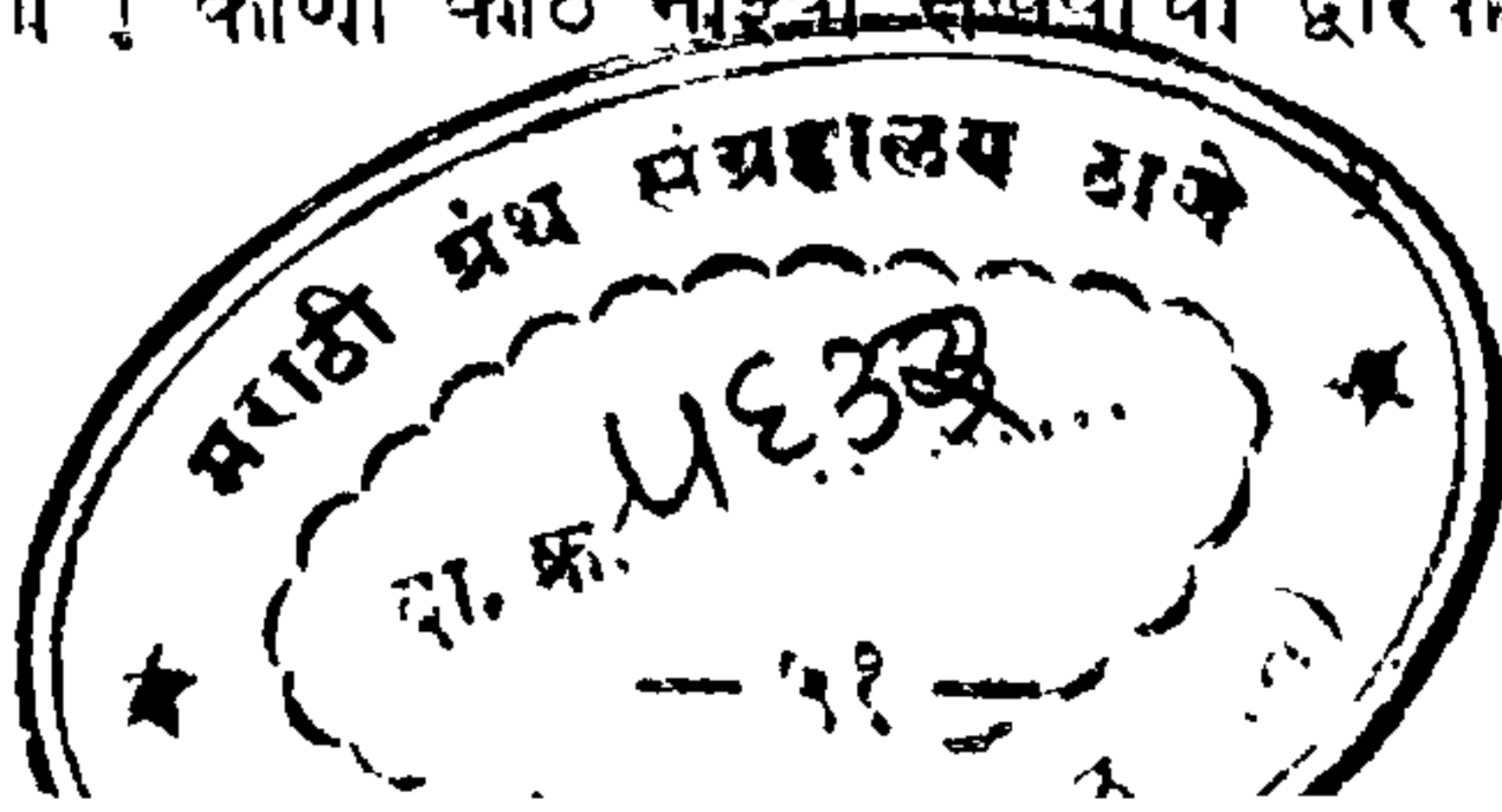
तुझ्याच नांवावरती आतां यावर माझे जिणें

साकाराचा निराकार तूं सगुणाचा निर्गुण

तूं माझा परमेश्वर मीही तुजसाठो जोगिण

चटका लावुनि लटका झाला सर्वस्वाचा सखा

सांगा ! कोणीं कोठें माझ्या सख्याची द्वारका

गडि मर्द मराठा वीर

राष्ट्रीय

(चाल—पोवाज्याची)

गडि मर्द मराठा वीर । माजला रणीं रणधीर
होऊन वारुवर स्वार । चालला अटकेच्या पार
जणुं कमठ्यावरचा तीर
सूर्योदय कावेरीचा । सूर्यास्त सिंधुतीराचा
भाल्यावर अरि झेलीत । ढालेंत विजय वेचीत
फडकावित भगवा झेंडा । दिल्लीचा फोडित वेडा
चालला मराठा स्वार । दशदिशा धाक अनिवार
हरहर महादेव हरहर । जयघोषें गर्जे अंबर

पिळदार मिंशी मर्दानी, चमकला रणीं,
शूरांचा शूर । गडि मर्द मराठा वीर

मराठ्यानच जंग लढावा । मराठ्यानच जय मिळवावा
मराठ्यास शोभे तरवार । मराठाच पराक्रमी वीर
मराठ्यानच कीर्ती केली । मराठ्यासच श्री वश झाली
मराठाच रवीची ज्योत । गनीम ते सर्व खद्योत
मराठाच चमकला हीर । गनीम ते सारे फत्तर

धडक मराठी भारी, चालली स्वारी,
कुणिहि धा समर । गडि मर्द मराठा वीर

मोंगलास केलें धुळधाणा । पळविला नीच पठाण
निजामास दाविला हात । टिपु सिंह चरण चाटील
मुंबईचा टोपीवाला । लोटांगण घालित आला

‘सैतान खडा लढनेको । या खुदा बचावो हमको
यह आज बचावो जान । नहि होना हिंदुस्थान’
कापिले शत्रुसंभार । कुणि उरे न धाया खबर
मराठ्यांची नौबद बाजे । भूगगन एकदां गरजे

शौर्याचा मेरूमणों, वीर नर-मणी,
खडा खंबीर । गडि मर्द मराठा वीर

भाल्याची चंचल फेक । फेकीत रोखुनी रोख
करि उडती चिडिया ठार । क्या विशाद घोडेस्वार
समशेर मराठ्याचीच । काळाचा नंगा नाच
चम् चम् चम् म्यानांतून, । निघतांना दिपती नयन
‘ वारावर घे घे वार । चल उत्तर फिरंग्या ! शीर ’
बिजली जाशि अस्मानांत । कडकडुनि धुसे पृथ्वींत
तसे घोड्यासह स्वारांचें । दशदिशांस बळि व्हायाचे

मराठ्याच्या करीं चमकला, धन्य तो भाला,
धन्य समशेर । गडि मर्द मराठा वीर

देवांचे हे अवतार । गडि मर्द मराठे वीर
उतरण्या धरणीभार । अवतरला देवसंभार
तो धन्य धन्य शिवराय । अवतार शिवाचा होय
म्लेंछांचा कर्दन काळ । हा प्रताप रवि तेजाळ
प्रत्यक्ष सांब त्रिपुरारी । शिवराय शत्रूला भारी
तो धन्य धन्य तो काळ । जाहले देव भूपाळ

गर्जले वीर रणगाजी, शूर शिव बाजी,
धन्य संसार । गडि मर्द मराठा वीर

संपले दिवस शूरांचे । संग्राम धीर वीरांचे
ते दिवस मुलुखगीरीचे । ते दिवस मराठे मर्दांचे
ते दिवस देश निष्ठेचे । ते दिवस राजनिष्ठेचे
महाराष्ट्र विभव सूर्याचे । ते दिवस अभिमानाचे

ते दिवस कधिच मावळले, शौर्य ते लपले
लोपले शूर । गडि मर्द मराठा वीर

(चाल—सबसे रामभजन)

पंजाबी भाईनो ! आतां चला सरा पुढती ध्रु०
धन्य धन्य या हिंदू भूमिचें नांव गाजवीलें
धन्य धन्य स्वातंत्र्य संगरीं आत्मार्पण केलें
वीरश्रीची शिकस्त करुनी हल्ला चढवीला
स्वातंत्र्याची ध्वजा रोविण्या पहिला बलि दिधल्य
प्राणांच्या आहुती देउनी समर पेटवीलें
जय बोला जय स्वतंत्रतेचें सुवर्णयुग आलें
पवित्र ह्या समराग्निज्वाला प्रचंड रणकुंड
लक्षावधि प्राणांतें अर्पुनि पेटवुं ब्रम्हांड
निजप्राणांच्या पूर्णाहुतिनें समाप्ति यज्ञाचीं
या यज्ञाचीं करूं सांगतां शपथ भवानीची
' हास्य निमालें, अश्रु पळाले, कंटकसल्यें बोथटलीं ' १
एकच तारा गगनीं चमके दिव्यदृष्टि आली
स्वर्गांच्या अप्सरा उभ्या ह्या पंचारति हातीं
ओवाळुनि प्रेमानें तुमचें सुस्वागत करिती
पंजाबी वीरांनो ! तुमचें अनुषम हें भाग्य
स्वर्गाचें अधिराज्य तुम्हांला यापुढती योग्य
निःशंक पुढें चला, पाठिला असे महाराष्ट्र
छत्रपति श्रीशिवनृपतीचें विजयि महाराष्ट्र
समशेरीवर गनिम् नाचवुनि हिंदु एक केल्य
मई मराठी वीरांचे त्या राष्ट्रहि पाठीला

स्वतंत्रतेला प्राण वाहुनी तुह्मी धन्य झालां
अम्हांस येणें मागोमार्गे- ' जयोऽस्तु जय ' बोला
महाराष्ट्र-पंजाब ठाकितां ठोकुनि दंड रणीं
कृतांत काळा खेचुनि आणूं शरण सहज चरणीं
' जय बोला जय स्वतंत्रतेचा जयोस्तु जय बोला '
' जय हरहर महादेव ' लागलें तोंड लढाईला

चाल—भूपती

चल दे सरवत्ती एकदांच तोफांस
मी उभा सिद्ध बघ समोर निर्वाणीस
चल गर्दी करुनी उसळ धुराचा लोट
हा रुंद छातिचा उभा पुरंदर कोट
चल सोड हुकुम खडखडित खड्या फौजेला
घे आटप आतां टांच दिली वारूला
दे थाप भरिव भरदार समरभेरीला
मी उभा थोपटुन दंड थडक घायाला
ही घटका आतां अखेर मर्दुमकीची
सांभाळ धडाडी वारांवर वारांची
बळ एकवटुन तव सेनासागर लोट
मी सिद्ध एकटा ठाण मांडुनी नीट
चल काढ तुझी एकदम लाख समशेर
शर्हीस उभा मी समोर बेदरकार
ये सामन्यास तुज शपथ मायभूमीची
बघ नीट एकदा शिकस्त रणमर्दाची
उसळेल मेरु कोसळेल वीरा ! गगन
परि रेसभरी नच ढळेल माझे ठाण
या तरवारीने म्यान सोडिले आतां
चल काढ हुडकुनी कोण तुझा तो त्राता

पाजळला तोडा जळती ज्वाला उठली
चल काढ हुडकुनी कोण तुझा रखवाली
हे स्वातंत्र्याचे समर पारतंत्र्याशीं
दे देशभक्तिचे निकर देशशत्रूशीं
ही स्वत्वाची जुलुमावर धीट चढाई
ही मातृभूमिच्या उद्धारार्थ लढाई
जोंवरी एकतरि बिंदु हिंदुरक्ताचा
तोंवरी सर्वदा ' हिंददेश हिंदूचा '

हरहर महादेव

चाल — सबसे रामभजन

या भाईनो ! या या — ' हरहर महादेव ' बोला	हरहर
वीरांची ही वीरगर्जना शोभे वीराला	ध्रु०
महाराष्ट्र-नरसिंह शिवाची वीरगर्जना ही	शिवाची
रायगडाचे बुरुज भेदुनी घुमत दिशा दाही	
ज्या हाकेने जागृत केले या महाराष्ट्राला	एकदां
तीच हाक ही बोला ' हरहर महादेव ' बोला	
या मंत्राचा उपदेश श्री समर्थ महाभाग	स्वामी
या मंत्रे वीरांना आला खडबडुनी जाग	
या मंत्राने महाराष्ट्र हे ' महा-राष्ट्र ' झाले	एकदां
या मंत्राने महाराष्ट्राला नवजीवन आले	
समर्थ गुरुचा महामंत्र जो शिवराये जपला	मंत्र जो
तोच मंत्र हा बोला ' हरहर महादेव ' बोला	
स्फुरण पावतां दिव्य मंत्र हा या महाराष्ट्रांत	एकदां
दिल्लीचे सिंहासन झाले क्षणांत डळमळित	
या मंत्राचा धाक वाटला साऱ्या दरखनला	धाक हो
या मंत्राने भुते पळालीं सर्व दिगंताला	
राजमुकुट म्लेंछांचे पडले उलथुनि धूळाला	मुकुट ते
' जयोऽस्तु जय जय ' बोला ' हरहर महादेव बोला '	
महाराष्ट्र-वैभव सूर्याच्या शुभ प्रातःकाळी	पुण्यमय
पावा पुंकुनि या मंत्राची जादु शिवे केली	

या मंत्राची जादु पसरतां या महाराष्ट्रांत क्षणामधें लाखांनीं पिकलें वीरांचें शेत	एकदां
या जादूनें शेतकऱ्यांचे झाले रणशूर विले कोयते क्षणांत बनले भाले तरवार	एकदां
या मंत्राची जादु पसरतां झडल्या समशेरी भीमथडीचे घोडे चढले अटकेवर स्वारी	एकदां
चहूकडे आसेतु हिमाचल करीत दिग्विजय जरि पटक्याचा हत्ती फिरला तुडवित अरिहृदय	एकदां
या जादूनें महाराष्ट्र यश जात दिगंताला तीच जादु ही बोला-हरहर महादेव बोला	राष्ट्र-यश
त्या मंत्राचा महाराष्ट्राला विसर कसा पडला समशेरीचें पाणी उतरुनि जंग तिला चढला	आज हा
या मंत्राची जादू सरता सरलीं पुण्याई वीरांचे विक्रमही सरले विभव लया जाई	सकलही
पुनः कराया जागृत आतां या महाराष्ट्राला ' जयोऽस्तु जय जय ' बोला ' हरहर महादेव ' बोला	आतां
अष्ट दिशांचे पडदे फाडुनि भेदिल गगनाला करुनि असा ध्वनि, बोला ' हरहर महादेव ' बोला	दूरवर
निजलेला महाराष्ट्र जागविल स्फुरवुनि वृत्तीला राष्ट्रगीत हें बोला ' हरहर महादेव ' बोला	पूर्विच्या
दिव्य ध्वनिच्या या रसरंगीं वीरांनो डोला पुनः एकदा बोला—' हरहर महादेव ' बोला	मराठी

वृत्त—स्रग्धरा

हिंदुस्थाना ! तुझे हे गृहकलह कधीं शांत होतील सारे
केव्हां हिंदी मनें हीं भरतिल न कळे सर्व एका विचारें
मात्सर्य द्वेष निंदा त्यजुनि सकलही राष्ट्रकार्यैक—चित्त
केव्हां हिंदी पुढारी झटतिल करण्या राष्ट्र हिंदी समर्थ

आर्यांच्या वैमवाचा दिनमणि बुडुनि ध्वांत झालें नितांत
निद्रावस्थेंमध्ये हा कितितरी न कळे काळ गेला अनंत
प्रातःसंसूचि आतां झडत चवघडा, त्यांतले गोड सुर
येती स्वाराज्यरूपी, तरिं अजुनि अम्ही झोंप घेण्यांत चूर

गेला तो काळ जात्रो, क्षणभर करुं या दूर त्याचा विचार
आगामी काळ केव्हां तरि विसरुनिया काय लागेल पार ?
स्वार्थाला मत्सराला चिकटुनि बसतां यापुढें काय आशा ?
देई सद्बुद्धि आम्हां शरण पर्दिं तुझ्या हिंदवासी रमेशा !

राष्ट्रोद्धारार्थं हिंदी तरुण सजुनिया आत्मयज्ञास आतां
कर्तव्याची अपेक्षा करिति परि तयां पाहिजे कोणि नेता
आतांही या विवादीं कलह करुनिया वेचितां काळ व्यर्थ
सर्वस्वी हो पुढारी—जन ! शिरिं तुमच्या भार, टाळा अनर्थ

कवि तांब्यांच्या एका कवितेस उत्तर

वृत्त—शार्दूल वि.

गेली ज्योति विझूनिया तरि उरे दिव्यप्रभेची स्मृति
फुंकूनी, घृत ओतुनीच करितां येते पुनः जागृत
अंतर्दृष्टिस गोचर स्मृतिगत ज्योती तिथें नांदत
झालें स्थंडिल थंडगार जरिही ती यज्ञशाला रिती

जेथें आज भयाण शांत दिसतें तेथें कधीं एकदा
चाले संतत वेदघोष जमुनी भूदेव भूभास्कर
तेथें आज उभें स्मशान जरिही कोल्हेकुई भेसुर
सांगोपांगहि मूर्तिमंत बसले ते वेद तेथें सदा

दिव्य-ज्योतिविकासिनीच हृदया टाकूनि गेली जरी
पूर्वींचेच अजून छत्रपतिचे आहे महाराष्ट्र हें
तेजोभास्कर वीरवृंद जमुनी गाईल उच्चस्वरीं
ते स्वातंत्र्य—पवित्रमंत्र तरि ती पेटेल ज्योति स्वयें

गेली ज्योति विझूनिया तरि पुनः पेटेल ती आंतुनी
मंत्राचा सगळा प्रभाव, परि हा ! मंत्रज्ञ नाहीं कुणी

पहिलें चुंबन

हृदये कोमलगुणीं गुंफिलीं
एकमेक आकर्षुनि नेलीं
त्या हृदयांचें नवसंजीवन
दोन मुखांचें पहिलें चुंबन

न कळत पडल्या पहिल्या गांठीं
मधु मधु मुग्ध मनोहर भेटी
दो हृदयांचें स्नेहाकर्षण
दोन मुखांचें पहिलें चुंबन

पहिल्या भेटिस ओळख पटली
प्रथम दर्शनीं नयनें मिटलीं
परस्परांचें स्नेह समर्पण
दोन मुखांचें पहिलें चुंबन

हृदयोद्यानीं प्रथम विकसनें
फुलुनि उमटलीं पहिलीं सुमनें
नव्या नवतिचें नव-रस-पान
स्निग्ध मुग्ध तें पहिलें चुंबन

नव्या वयाची नवीन आस
नवीन वैभव नवे विलास
नवोनवांचें नवसंपादन
स्निग्ध मुग्ध तें पहिलें चुंबन

मुक्या मनांची भाव शारदा
मूक हृदयिची प्रीति संपदा
ये गालांवर अस्फुट उमटुन
स्निग्ध मुग्ध तें पहिलें चुंबन

सलज्ज हृदिं अनुराग उमटले
सस्मित वदनीं सुराहि भरले
दो वदनांचें वंशी-वादन
स्निग्ध मुग्ध तें पहिलें चुंबन

नयन मनोहर मूर्तीं दिसल्या
हृदयमंदिरीं जाउनि ठसल्या
अढळ कराया हें नव कोंदण
दोन मुखांचें पहिलें चुंबन

जिवा जिवांना साथ गवसली
भविष्य दृश्ये नयनीं दिसली
विश्वासाचें तें अभिवचन
दोन मुखांचें पहिलें चुंबन

पीळ भरुनि सस्नेह अनंत
दो हृदयांची गुंतागुंत
परस्परांचें अभंग बंधन
दोन मुखांचें पहिलें चुंबन

आनंदाचा महदानंद
मधुराचा मधुरसानुबंध
मृदुलांचेही मृदु अभिनंदन
सलज्ज गालीं सस्मित चुंबन

मुग्ध हृदयिंचे विमुग्ध लेख
प्रणय रसाचें चित्र सुरेख
प्रेममूर्तिचें अमूर्त पूजन
सलज्ज गालीं सस्मित चुंबन

प्रिये ! खेळूं खेळ

(चाल — मुलींच्या गाण्याची)

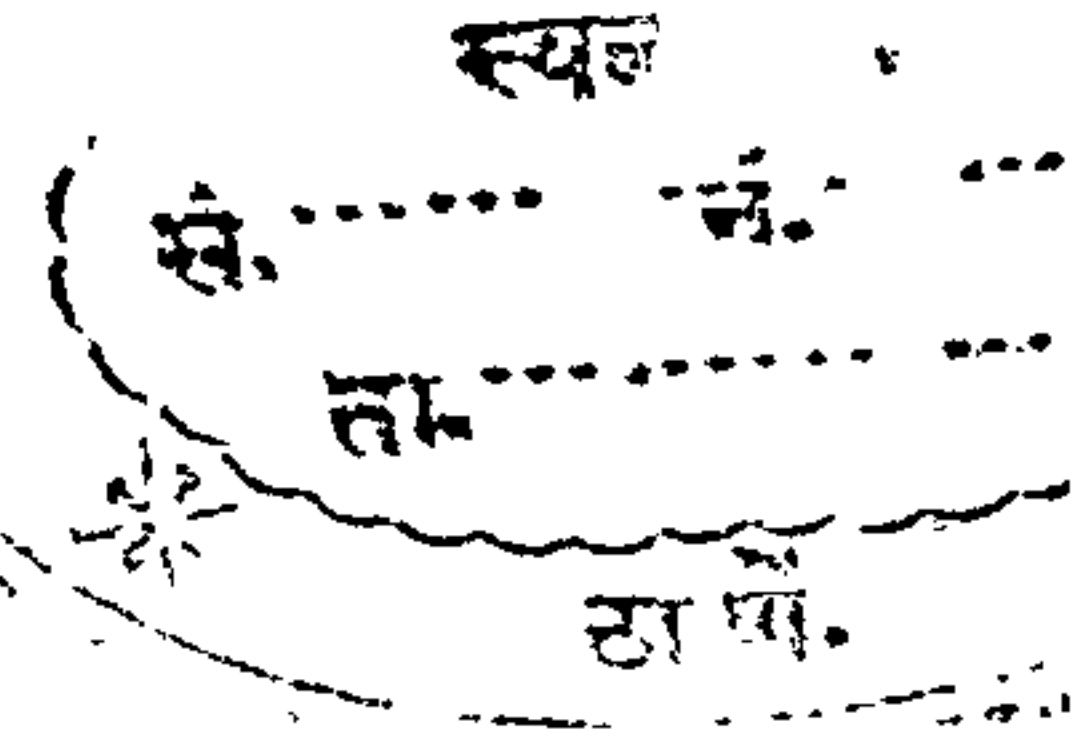
प्रिये ! खेळूं खेळ प्रिये ! खेळूं खेळ

चंपक तरुला पहिला वहिला	वांधियेला दोला प्रिये खेळूं खेळ!	बेलियाची जाळी तेथें एकमेळीं	कारंज्याजवळीं प्रिये !
खेळ नवलाचा कृष्ण राधिकेचा	सुमभ्रमरांचा प्रिये !	गुलावांचे हार नाचूनी चौफेर	घाळूं गळाभर खेळूं प्रिये !
आकाशांत झोके मुके आणि झोके	मुक्यावरि मुके प्रिये! येग खेळूं	फुलांचा सुगंध आनंदी आनंद	सुटे मंद मंद खेळ प्रिये ! खेळूं
शशी रजनीचा तरु लतिकेचा	खेळ मजेचा प्रिये !	शशी गगनांत चसंतोत्सवांत	वाहे मलयवात खेळूं प्रिये !
वयाचा वसंत हांसत नाचत	फुलें हृदयांत प्रिये येग !	मंदमंद वात कौमुदीरसांत	चंदेरी ही रात प्रिये
करिं कर देउनि एकान्त उपवनि	मुखिं मुख लावुनि प्रिये !	बेसूनी नौकेंत नदिप्रवाहांत	स्वतां वळवीत प्रिये
जाऊं नदीकांठीं आलिंगन भेटी	लोळूं वाळवंटीं खेळ प्रिये ! खेळूं	गळ्यामध्ये हात प्रणयप्रमत्त	गाऊं प्रेमगीत खेळूं प्रिये !

विश्व झोपीं गेलें	सर्व शांत झालें	नंदनवनींचा	रति-मदनाचा
मन आनंदलें	प्रिये ! खेळुं	प्रणयरसाचा	खेळ प्रिये !
छैलछवीली	प्रिया तूं रसीली	माधवीच्या तळीं	चंदनाजवळीं
रुचे प्रेमकेली	खेळ प्रिये !	पुष्पशेज केली	खेळ प्रिये !
पैजण चरणीं	रुमझुमवाणी	अभिवनलीला	चतुरमनाला
घालती मोहनी	प्रिये !	खेळ जो रुचला	प्रिये !
उपवन शांत	फुलें डोलतात	खेळ नवलाचा	सुम-भ्रमराचा
एकान्तिं एकांत	खेळ प्रिये !	कृष्ण-राधिकेचा	प्रिये खेळूं खेळ

प्रीति

(चाल — असे पति)

प्रीतिचे स्नेहमधुर बंध

बंधनीं प्रीतिस आनंद धृ०

प्रीतिचें मांडुनिया ठाण
प्रीतिचें करि शरसंधान

तोच शर उलटुनिया आला
प्रीतिचा वार हृदयिं झाला

प्रीतीची विस्तारित माया
प्रीतिचा बुलबुल् जिंकाया

उलटा फासा गळिं आला
शिकारी बंदिवान झाला

उतरुनी विक्रच—कमल—कोशीं
घातला हातहि हृदयासी

प्रीतिचा वंदा सापडला
प्रीतिच्या भुजबंधानिं पडला

प्रीतिची प्रेमळ सुरसरिता
धरेवर आणाया चढतां

प्रवाहीं वाहुनिया गेला
मिळाला प्रीति—सागराला

प्रीतिनें प्रीतिस जिंकाया
प्रीतिला अर्पण करि काया

प्रीतिचे व्हाया अधिकार
प्रीतिचे घे हृदयीं वार

प्रीतिचीं विकटचि वहिवाट
प्रीतिची कंठकमय वाट

हारुनी चरणिं शरण जाता
प्रीतिचे विजय येति हाता

प्रीतिची शरपंजरिं शेज
प्रीतिची भुजगशयनिं नीज

गुंफुनी स्वकरीं गळफास
प्रीतिच्या जा वैकुंठास

रेशमी प्रीत मृदुल प्यारी
आडवी कुंपण काटेरी

अलिकडे द्वैताचा भाव
पलिकडे प्रीतीचा देव !

कालिंदी

(चाल—सरसवदन)

धन्य धन्य ती प्रसन्नसलिला वृन्दावाहिनी
निर्मळ निर्झरिणी । पावनी । कालिंदी तटिनी ध्रु०

खेलुनि जेथें गोपांसंगें
कौतुक केलें श्रीयदुरंगें

अंकित हरिचरणी । पावनी

जेथें वाजवि मुरलि मुरारी
रास नाचल्या मोंपकुमारी

मोहुनि मधुरस्वनी । पावनी

तो यदुर्वशी शशिप्रकाशी
करि जलकेली ब्रजबालांशी

मधुर सुधेहूनी । पावनी

कदंब तरुवर चढला श्रीधर
नग्न उभ्या जलि गोपी सुंदर

आळविती स्तवनी । पावनी

हरिचें गौधन करि जलपान
मोंप वालुवर करिती शयन

खेलुनि यत्पुलिनी । पावनी

संयोगाचे कीं विरहाचें
राधा माधव प्रणयरसाचें

स्थळ तें कुंजवनी । पावनी

प्रभात-मंगल

निसर्ग वणन

(चाल—धावती)

समय किती हा शांत मनोहर
शांत शांत भू प्रशांत अंबर
प्रशांत तारे प्रशांत वारे
शांत शांत अंतरीक्ष सारें

क्षितिजावरच्या रेषा उजळत
दिशांदिशांतुनि प्रकाश झिरपत
नभःप्रभेवर अंधुक दिसती
चस्तूंच्या सावळ्या आकृती
मर्दुनि काळ्या काळ--फणीला
मंगल उधळित भू-गगनाला
शेषशांथिचें रूप सावळें
सृष्टित भरलें उघडित डोळे

निशा संपुनी प्रभात झाली
उदयगिरीवर उसळत लाली
गगनश्रीच्या मृदु हास्यांत
भुवनश्रीच्या मधु लास्यांत
पूर्व दिशेला चढला नीट
हिरेजडित सोनेरी मुकुट
नवकिरणांनीं चराचराला
सोन्याचा अभिषेक धरविला

सुवर्णमय नभ काय जहालें
सोन्याचे जणुं मेघ शोभले
अंतरीक्ष सोन्यांत बुडालें
पृथ्वावर सोनेच शिंपिलें

प्रभात-मंगल वनें उपवनें
डोलत सृष्टीं आनंदानें
कमलमिषानें विमल सरोवर
सहस्रनयनें पाहे भास्कर
सहस्रदल नयनांचें उघडुनि
उदयोन्मुख रवि पाहे नलिनी

सर्व पक्षिगण मंजुल गाती
दिन-राजाचें स्वागत करिती
कुंजवनीं कौकीळ कोकिळा
आनंदाचा गाति उमाळा
मूर्तिमंत हें वन-संगीत
विलीन होउनि तरुपर्णांत
झुलवित पंचम वाण्यावरती
वायुविकंपित झोले झुलती
उंच उभारुनि गळे नभांत
गंधर्वाशीं स्पर्धा करित

बालसूर्य—पदकमल—नमस्कृति
करण्या चंडोलादिक उडती
नभास भेदित भेदित जाती
गान-सुधा तेथून वर्षती
स्वयंस्फूर्तिचीं करुनी कवनें
प्रेमें रविला गाती स्तवनें

सुरम्य द्राक्षा—लतिका शिखरीं
नाच नाचती मोर मयूरी
तरल रेशमी मृदु शेल्यानें
झेलित वरचेवर रविकिरणें
सर्वांगांचे उघडुनि लोचन
बाल भानुचें करिती दर्शन
सिंह व्याघ्र गिरिगुहा सोडुनी
पर्वत शिखरावरी येउनी
सूर्यत्रिंब सानंद पाहती
घनगंभीर स्वागत करिती

प्रभात होउनि मंगल झालें
भानुत्रिंब संपूर्ण उदेलें
उदयगिरीवर प्राची-कमळ
नटलें इकडे प्रसन्न निर्मळ
विप्रण इकडे मिटुनी तुटलें
अस्तगिरीवर कुमुद विखुरलें
तमस्विनीची काळी काया
अस्तगिरीहुनि फेकित लाया

उदयगिरीवर तेज नवनवें
उसळत रविचें नव्या वैभवं
विभिन्न रंगीं गगन रंगलें
गंगा—यमुना—संगम झाले

गगनचुंबि वृक्षांची राई
उपः प्रभेनें सजीव होई
सहस्र उघडुनि जिभा एकदा
चिंबचिंबते वानिं गीत संपदा
हालत शाखा डोलत पानें
हर्षोत्फुल्ला करित नर्तनें
दिशांदिशांतुनि मृदु शंकारें
झुलवित हिरवे विझण-वारें
रविकिरणांचें सोनें लुटुनी
मिरवित लक्ष्मी पानोपानीं

निळाधंतिचीं शुभ्र भूषणें
गगनांतुनि आणिलीं उपेनें
अहेर तो वनवेली ल्याली
तीच सकाळीं सुमनें झालीं
लाल गुलाबी पिवळे वर्ण
दंभ्रिंदूंचें मौक्तिक चूर्ण
चमके वर भरजरी विकीर्ण
अर्धोदित सूर्याचें स्वर्ण

उपःप्रभेचे तरंग उसळत
 त्यांत फुलांचे सुगंध मिसळत
 त्यावर बसुनी गाती गाणीं
 फूलपांखरें गोजिरवाणी
 खऱ्या जरीचें रोशिम नामी
 पंख फुटुनिया या आरामीं
 फुलाफुलांचे उडते जीव
 इकडुनि तिकडे घेती धाव

कारंजांतुनि पुष्पें भरुनी
 उधळित वरवर शतधारांनीं
 भासे, दावुनि अभिनव वैभव
 वसंत करितो कुसुम महोत्सव
 प्रीतिदूत हे फुलाफुलांचे
 पोचवीत संदेश प्रीतिचे
 फुलाफुलांच्या लागुनि कानीं
 गात मधुर आश्वासन गानीं
 प्रभातच्या मृदु प्रभाप्रकाशीं
 उडत बागडत नव अवकाशीं
 पसरत पुष्पित वितान वरती
 फूलपांखरें फेरे फिरती

गिरिशिखरांवर खळखळतें जळ
 शतधारांनीं वाहे निर्मळ
 कळ्यां कळ्यांहुनि उड्या घेउनी
 फेनधवल ह्या गिरिनिर्झरिणी

इकडुनि तिकडे घालिति फेर
 कुंजां कुंजांतुनि चौफेर
 बालरवीचीं तिरपीं किरणें
 रेखित तनुवर अभिनव लेणें
 त्या हर्पाचा फेस रुपेरी
 उसळत वरवर उंच अंबरीं

हासत नाचत तरल तरंगिणी
 शांत संथ वाहते वनांतुनि
 या क्षितिजाहुनि त्या क्षितिजावर
 वसुंधरेला घालित फेर
 उधळित मंगल तरंग-माला
 स्नान घालिते वनवेलीला

इकडे रविचें विंब अंबरीं
 उसळुनि आलें उदयगिरीवरि
 इकडे किरणें अनुरागांत
 कमल-कळ्यांशीं खेळत खिदळत
 झुलवुनि त्यांना सलिल तरंगें
 नेते तटिनी अपुल्यासंगें
 बिंदू-बिंदूतुनि अनंत
 अनंत रविबिंबें प्रतिबिंबत
 सलिल-तरल ते मुकुर बिलोरीं
 अरुण किरण त्यांतुनि चौफेरीं
 हृदयंगम तीं परावर्तनें
 दिगंगनांची उजळिति वदनें

मंभीर वाहे तटिनी-स्त्रांत
जणुं का रजत-रसाचा झोत
मगनीं अथवा फुटला बांध
तटिनि-तटांतुनि वाहत सांद्र
रविकिरणांचा चुरा रुपेरी
उजाळित दिङ्मंडल चौफेरी

निळ्या नभाचे ठसे रेखुनी
स्वर्गसंपदा भूवरि आणी

वनांतुनी नवविकसित सुमनें
मृदुल जलावर झुलति मजेनें
मोती देउनि फुलें घेतलीं
सलिलाच्या शैल्यांत वैचिलीं
तज्हेतज्हेचीं तीं वनसुमनें
सरस रेखुनी चातुर्यानें
नयन मनोहर गुंफुनि झेला
जलधिस जाते ही गिरिवाला

तरंग-चंचल नौका हाले
फुलवंती ही त्यावर डोले
जलांत खेळत ह्या एकान्तीं
कुसुम सुकोमल वनवासंती
लाजलाज्या मुरडत ठुमकत
निळ्या प्रवाहावरतीं चमकत
मृदुल विमल ते गुंफित नामी

रविरश्मींचें गाफ रेशमी
इकडुनि तिकडें चंचल चरणीं
फेरे फिरती सरस-नर्तनीं

प्रसन्न आलापीत भोवतीं
प्रीतीचीं संगीत प्रभाती
फुलाफुलांना हसवित गालीं
भ्रमर लाडका रुंजी घालीं
सरस हृदयिंचा हर्षनिधान
मृदुलभुजांचा बंदीवान
प्रतीच्या कंठांतिल ताइत
भ्रमर खेळतो फुलांफुलांत
मुग्ध मुखांचें स्निग्ध विलोकन
सलज्ज गालीं सस्मित चुंबन
नवे नवे नवलांचें खेळ
खेळत गोपीसह गोपाळ

वाप्यावरचा वारु रवीचा
मार्गें टाकित पथ गगनाचा
दोरीवरुनी सुटला तीर
उफाळला भरधाव चौखुर

कृष्णेनें आवरली माया
इंद्रजाल तें गेलें विलया
नजरबंदिचा फाटुनिया पट
उघडें झालें काळें कपट

दीपमाळ मायाची गगनी
तीही फुटली रविपद पडुनी
मोहनिद्र ते नयन उघडले
जीवांना संजीवन आले

नवतेजार्ची गंगा आली
प्रसन्न मंगल धरणी न्हाली
पिवळें कवळें नाजुक ऊन
पुसट पसरलें उंचावरुन

कठे फुटुनिया चहुंबाजूनी
प्रकाश भरला सदनीसदनी
जागीं झालीं सहस्र शयनें
शयनांमधुनी विकसत नयनें
कालें काजळ पुसुनि निघालें
नयनीं मंगल भाव उमटले

काळी चंद्रकळा रजनीची
मिटुनी फिटली दृष्टी पुढची
लख पसरला चहुंबाजूला
जरतारीचा विणला शेला

ब्रम्हांडाचें मंगल झालें
परमेशाचें रूप उगवळें
कभिन्न काळा सरला धाक
उलथुनि पडलें भमि भयानक

दिगंत झाली राक्षसवेळा
सकल देवपण झालें गोळा
घुबडांचें साम्राज्य संपलें
शुकापिक मिळुनी गाउं लागले
कलकल अशिव शिवांचा सरला
एक तान दशदिशा मंगला

प्रसन्न मंगल वनें उपवनें
प्रसन्न मंगल हीं भू-गगनें
जिकडे तिकडे स्नात सुमंगल
दृश्ये भरलीं पवित्र मंजुळ
मुखांमुखांतुनि प्रातःस्मरण
गृहागृहांतुनि संध्यावदन
जागृत झालीं देव देवळें
भक्तिरसाचे धवनी मोकळे
लाख उजळल्या शुभ पंचारति
मांगल्याच्या घंटा गर्जति
फुलांफुलांचें शिवपिंडीहुन
रचिले उंच उंच गोवर्धन

कितितरि भाविक भावभक्तिनें
प्रातःसमयीं करुनी स्नानें
शिवनामाचा करीत गजर
शिवालयाला जाती सत्वर
क्रितिक भक्तजन धरुनी फेर
प्रदक्षिणा घालिति चौफेर

क्रितिक बैसले ध्यान लावुनी
स्वस्थ शांत परमेश चिंतनीं

ब्रह्मपदी लय लावित गेले
स्वयेंच केवळ ब्रह्म जहाले
तेजोनिधिसे शंकरमूर्ती
जगास पावन करित प्रभार्ती

पाप जगाचें धुवुनि नित्रालें
मांगल्याचें पर्वच आलें
नव विभवाचा नव आशेचा
नव्या नव्या शुभ आकांक्षाचा
भाग्यरवी चढतीस लागला
डोळ्यांपुढतीं प्रकाश दिसला

पवित्र झालें मंगल झालें
मांगल्याचें तेज पसरलें
चराचरांचें मंगल गायन
बालभानुचें प्रातः स्मरण

चराचरांचें मंगल ध्यान
बालभानुचें प्रातर्दर्शन
चराचराचें मंगल वैभव
बालभानुचा पूजा गौरव
सकलांचें सर्वस्व समर्पण
बालभानुचें पूजन अर्चन

मिटल्या होत्या वृत्ति कमलिनी
त्याहि उगवल्या सूर्यदर्शनीं
त्यांचें वेचुनि रेणू मंजुळ
हार गुंफिला प्रभात मंगल
त्या हारार्चा ओंजळ भरुनी
अर्घ्य बालभानूच्या चरणीं

११।५।१९२४

आमची क्षुधा विरुद्ध साम्राज्य-विजयोत्सव ?

स्वदेशभक्ति-करुणरस

वसंत तिलका वृत्त—

पोटास लागति कळा अमुच्या मुकेने
हे नाच रंग तुमचे विजयोत्सवाने
पोटास भाकरहि दुर्मिळ ज्या प्रजेला
त्यांच्यापुढें मिरवितां विजयोत्सवाला
जेथें प्रजा सकल ही पिळुनी निघाली
प्रत्यक्ष ती अवदसा अवतीर्ण झाली
जेथें पसाभरहि दुर्मिळ होति दाणे
तेथें विलास तुमचे विजयोत्सवाने
आम्हांस नेउनि बळें समरांगणांत
अग्नांत लोटुनि दिलीं शरिरे क्षुधार्त
तोफेस अस्थि अमुच्या—जय हा तुम्हाला
आम्ही क्षुधार्थ बघतो विजयोत्सवाला
साम्राज्यरक्षणमिषें गृहिणीजनांचें
आह्मी दिलें स्वकारि मंगळसूत्र साचें
आतां विलास करितां विजयोत्सवाचे
आहे तरी स्मरण कां अमुच्या क्षुधेचें ?
विष्णुस्वरूप अमुचा नृप सार्वभौम
सर्वस्व वाहुनि तयास करूं स्वधर्म
राजास रक्षण न का उचित प्रजेचें ?
आहे बल प्रकृतिरंजन हें नृपाचें

राजा ! तुला विदित का तव तीस कोटी
हिंदी प्रजा विकल नित्यहि अधपोटी
निःशंक ठेवुनि अह्मांस तसेच कैचे
हे नाचरंग कारेतां विजयोत्सवाचे ?

धर्मच्युत प्रकृतिच्या शिरिं राजदंड
राहे सदैव तव जागृत तो प्रचंड
तूतें परी भय नसे अपुल्या प्रजेच
नीतिप्रमाद असले ह्यगुनी सदाचे

कष्टार्जित द्रविण मेळवुनी प्रजेनें
राजा ! तदंश तुजला करभार देणें
आह्मी करुनि उपवास तुह्मास धावें
त्याचे तुह्मी दुरुपयोग असे करावे ?

आह्मांस काय असल्या विजयोत्सवाचें ?
पाठीस पोटा अमुच्या भिडतां सदाचें
अप्राप्त काल बघुनी तुमचे विलास
द्वेषाग्नि जाळीत निरंतर मानसास

प्रासाद गोपुरविलास गृहें त्यजूनी
ये, शोपड्यांतुनि पहा, स्थिति लोचनांनीं
कांहीं तुला हृदयलेश जरी असेल
होऊनि छिन्न नयनांतुनि तें गळेल

सारा दिन श्रम करुनि निरर्थ झाले
पोटास पोटाभर अन्न नसे मिळालें
बालें लहान बहु व्याकुळ तीं भुकेनें
माता तयांस निजवी बव वारि-दानें

दारिद्र्य पीडित कसे जन हिंद--देशीं
वर्षानुवर्ष निजतात पहा उपाशी
साम्राज्य हें तव तुझीच पहा प्रजा ही
चित्तीं स्मरे क्षणभरी नृपधर्म कांहीं

तोफेस होइल शरीर बस प्रजेचें
नाहींत यत्न परि हे मन जिंकण्याचे
सामर्थ्य हें तव वृथा न टिके क्षणैक
उद्विग्न हे जर नृपा ! सगळेच लोक

साम्राज्य हें स्थिर नसे तुझिया सुखानें
साम्राज्य हें स्थिर नसे विजयोत्सवानें
जेथें प्रजा सकल पूर्ण सुखांत आहे
साम्राज्य तें स्थिर नृपा चिरकाल राहे

तुझेच लोक तुजला बघ वंचितात
नानापरी अहित ते तुज सांगतात
द्यावें प्रजेस सुख तर्पुनि अन्नदानें
तेथें विलास करिती विजयोत्सवानें

चिंता अहर्निश अम्हां तनु--धारणेची
वाटे तुला महति ही विजयोत्सवाची
ही का प्रजाहितपरायणता ल्पणावी ?
कैसी प्रजा मग तुला अनुरक्त व्हावी ?

जीवावरी प्रकृतिच्या सगळे विलास
सारी प्रजा पिळुनि भोगितसा सुग्वास
पोटास भावरहि दुर्मिळ त्या प्रजेला
झाली तरी करितसां विजयोत्सवाला

होंतें समस्त विधिसूत्र जसें असेल
जैसें कराल परिणाम तसा घडेल
होतां प्रजेस सुख देइल ती सुग्वाला
नाहीं तरी—गहन कर्मगती नृपाला !

उन्नति झाली । श्रीमंतां गरिबी आली

(चाल—फुलें वेलीचीं)

उन्नति झाली । श्रीमंतां गरिबी आली ॥ ध्रु० ॥

गेला धन दौलतिचा माज । भूपण-वस्त्रादींचा साज
झाला विनयशील आवाज । हरिकृपा झाली ॥ श्रीमंता०

पुष्पास्तरणीं निजून शिणला । परसेवेनें अजवर विटला
देह खपे तो सत्कार्याला । पुण्यें फळलीं ॥ श्रीमंता०

आजवरी जे कनकमदानें । नयन धुंद खोळ्या अभिमानें
आतां त्यांस हिताहित माने । झापड गेली ॥ श्रीमंतां०

पापें अगणित करुनि नासला । सत्कार्याला अपात्र झाला
दान पुण्यकर करूं लागला । शुद्धी झाली ॥ श्रीमंता०

वाहन गाड्या घोडे चढुन । पाय जहाले जे बलहीन
गेला त्यांचा आळस झडुन । शक्ति मिळाली ॥ श्रीमंतां०

भ्रष्ट जहाले अपशद्दानें । आत्मश्लाघा परनिंदेनें
तत्त्ववाद त्या अतां मुखानें । पापें गेलीं ॥ श्रीमंतां०

स्वार्थीं हेकेखोर मिजासी । दुष्ट पापमय नीच आळसी
वागे तोच नमुनि सर्वांसी । अनाथा वाली ॥ श्रीमंतां०

देवा ! देशिल जरि श्रीमंती । देउं नको त्यांतिल आपत्ती
रुचे त्याहुनी गरिबी चित्तीं । योग्यता कळली ॥ श्रीमंतां०

काय धनिक भक्षितात सोनें । गरिबांना का मृत्यु भुकेनें
दोषां जाणें त्याच पथानें । गरिबी रुचली ॥ श्रीमंतां०

लोपले शौर्य वीरांचें
जंगली वीर समशेर
लोपल्या रणींच्या वार्ता
संपले विभव देशाचें
स्वर्गवासि नाना भाऊ
स्वर्गांतच तो शिववीर

पोवाडे गावे कोणाचे
पोवाडे गावे कशावर
पोवाडे कशाचे आतां
पोवाडे गावे कोणाचे
पोवाडे कुणाचे गाऊं
पोवाडे अतां कुणावर

ते दिवस संपले गेले । वीर लोपले

लोपले शाहीर

पोवाडे गावे कुणावर

पोवाडे स्वातंत्र्याचे
पोवाडे नररत्नांचे
पोवाडे रणधीरांचे
पोवाडे राजसेवेचे
कामास येति देशाचे

पोवाडे स्वराच्याचे
पोवाडे राजमुकुटांचे
पोवाडे मराठे मर्दांचे
पोवाडे देशभक्तीचे
पोवाडे त्या तरुणांचे

लोपले सर्व नरमणी । लोपले म्हणुनि

सर्व शाहीर

पोवाडे गावे कुणावर

हे दिवस पूर्ण सौख्याचे
हे दिवस लेखणीचे
हे दिवस वक्तृत्वाचे
हे दिवस सहानुभूतीचे
हे दिवस अनुकरणाचे

हे दिवस आरामाचे
स्वराज्य भीक मागायाचे
ठराव पास करण्याचे
हे दिवस शिष्टाईचे
हे दिवस वृत्तपत्रांचे

यांच्यावर गाउनि गणी । शिणवुं का वाणी

भूमिला भार

पोवाडे गावे कोणावर

गोन्यांची सत्ता चाले

अधिकारी टोपेवाले

शौर्यास नसे अवकाश

हो दीन दरिद्री देश

जरि कांहीं मिळेल नौकरी

पोटास तरिच शिंदारी

ना मान सर्व अपमान

राबावे रात्रंदिन

झेलावी मर्जी सरकारी

मिळवावी राय बहादुरी

देशांत अवदसा आली

देशाची खराबी केली

आतां कुठुनि स्फूर्तिच्या लहरी । पोवाडे कुणावरी

गाऊं कोठून

पोवाडे करूं कुणावरून

माय-लेकांचा संवाद

प्रेमानें चुंबुनि बाळा । सांगते माय लडिवाळा
‘ ही पहा लेखणी पाटी । आणविली मी तुजसाठीं
बघ कसे छान नवलाचें । पुस्तक हें तुज चित्रांचें
ये इकडे ये वेल्हाळा ! । गोविंदा रे गोपाळा !
राजस मम बाळ गुणांचा । दे मुका एक मायेचा

घेऊनि लेखणी पाटी
शाळेंत जाइ जगजेठी

शाळेंत जाइ रे बाळा । ! ’ । सांगते माय लडिवाळा

‘ शाळेंत काय असतें ग । पुस्तक हें कसलें सांग ’
ऐकुनी बोंबडे बोल । सांगते माय लडिवाळ
‘ शाळेंत किती नवलाई । किति चित्रे ठायीं ठायीं
पाळणें किती गमतीचे । किती खेळ नवे नवलाचे
किति मुलें येति त्या ठाया । मौजेनें गाणीं गाया
शिकुनिया शाहणा व्हाया । शाळेंत जाइ रे राया !
पुस्तकांत किति मौजेच्या । काहण्या चिऊ काऊच्या

होऊनी पुढें विद्वान
रुपयांचीं रास रचून
फिरतांना गाडीतून

तुज पाहिन अपुल्या डोळां । ’ सांगते माय लडिवाळा

तो बाल पांच वर्षांचा । संदेश बोलतो वाचा
 ' जाणार नाहिं ' शाळेतें । मज नकोच शाळा माते !
 मज नको लेखणी पाठी । दे घोडा स्वारीसाठीं
 मज नकोच पुस्तक भार । दे आणुनि मज तरवार
 मज नको पाळणे खेळ । मी फिरेन रानो-माळ
 देशाच्या पडत्या काला । सावरील का ही शाळा
 शाळेची करुनी वारी । काधिं कोण देश उद्धारी
 विद्वान नको मज व्हाया । मज नको वाद घालाया
 मज नको लेखणीं भार । जाईन मुख गिरीवर

घेऊनि करीं समशेर
 सांडवून अरिचें रुधिर
 या आर्यभू-तलावर

इतिहास लिहाया शिकवी । माते ती शाळा दावी '

विश्वरूप दर्शन देतां । हरि, भुललि यशोमति माता
 तो लहानसा जरि बाल । अग्नीचा तेजोगोल
 ते दिव्य बोल बालाचे । संदेश बोलिला वाचे
 जाहले आजवर फार । देशांत लेखणी-वीर
 आज हा दिव्य संदेश । पाहिजेच एकायास
 टाकिल भेदुनी गगनें । आधिकारयुक्त वाणीनें
 एकटा वीरवर ऐसा । दे धाडुनि रे जगदीशा !

निद्रेची रजनी सरली
 आशेनें वृत्ती भरली

होईल उदय निमिषांत । हें चंडोलाचें गीत

(चाल-तूं माझा यजमान)

हरवलें माझें पिंपळपान ॥ ध्रु० ॥

कुठें सांडलें कोणी नेलें माझें पिंपळपान
एकच होतें मजजवळीं तें केवळ माझा प्राण
ठेवित होतें अपुल्या हातें कसे विसरलें भान
आनंदाचें मत्प्रेमाचें होतें एकच स्थान
कैल्या ज्यावरि आशा बहुपरि धरिला बहु अभिमान
राजस माझें लेणें साजे नसे जया उपमान
कुणास दिसलें कुणा गवसलें माझें हर्ष निधान
दे रे सागरा ! दे रे अंबरा ! माझा पंचप्राण
तरुलतिकांनो ! गिरि गुहरांनो ! धा मज माझें दान
न लगे माणिक न लगे मोती ! नको हिज्यांची खाण
बंधु भगिनीनो ! वनदेवींनो ! घाला पदरीं वाण
कां येईना कुणास करुणा मजसि न उरलें त्राण
हें जन्माचें वेड जिवाचें माझें पिंपळ पान

हरवलें माझें पिंपळ पान

अभिनंदन

(चाल-चंद्रकांत)

लाख लाख मोलाचें सखया ! दिव्य तुझे बोल
स्वर्गलोकिची सुधाधार ही प्रसन्न अनमोल
हिन्यांमाणकां मोत्यांचें हें भरलें भांडार
मोल तयाचें सुवर्ण द्यावें भूभारोभार

सरस्वती शारदा देविचा प्रेमळ तूं बाळ
तुला खेळवी मांडीवरती माता लडिवाळ
प्रसाद तीचा रफूर्ति तूझी हें दैवी संधान
तुझ्या वाणिचें मोल करावें केवळ अज्ञान

अनमोलाचें मोल कशाचें कशास तुज चिंत्ता
भगवंताचें देणें हें करि अर्पण भगवंता
हृदयाचे हे बोल तयाचें मर्म हृदय जाणे
या बोलांचें मोल करावें कसे सुवर्णानें ?

निरभिमान निर्मळ हृदयाचें प्रसन्न संगीत
अनमोलाचें मोल प्रेमळ हृदयाची प्रांत
एक शब्द तव घुमतां होतो हृदयाचा डोल
मोल अशा शब्दाला एका विश्वाचा गोल

जसा पारखी तसें मोल रे ! ह्या अनमोलाचे
मोल नसे अनमोलाचें, तें मोल पारख्याचें

असता राजा--भोज, कवीचा भाग्यालंकार
करिता मोल तुझ्या व्रोलांचें देउनि भांडार

कर्णाचे अवतार संपले कविता--श्री गेली
लक्ष लक्ष होनांची वार्ता कीर्तिशेष झाली
रसज्ञतेचें तुलसिपत्र मग घेउनि आनंदें
रसिक जनांचें लेणें लेववि रसिकां स्वच्छंदें

स्वार्थपरायण वैश्यवृत्तिच्या प्रचंड कलहांत
अनमोलाच्या मोलाची परि बोलुं नको मात
मोत्यांचा पाऊस वर्षला रसिकांच्या दैवें
मला गमे अनमोल सांगतो ऐक सख्या ! भावें

वचन भंग

जरि असेंच मानस होतें
कां दिलेंस विश्वासातें ?
लोटण्यास चिरविरहांत—सखेग !
कां केलिस मजवर प्रीत

प्रेमांत मला गोविले
प्रीतिचे धडे शिकवीले
लोटण्यास चिरविरहांत सखे ग !
कां केलिस मजवर प्रीत

‘ इकडच्या चरणिंची दासी
राहीन सदा चरणासी ’
यापरी देउनि वचन सखे ग !
मोडलीस अपुली आण

गुंतलीस अपुल्या वचनीं
गुंतलों मीहि बहुपरिनीं
मोडलीस परि ती आण सखे ग !
दृष्टभेट केलिस कठिण

हृदयेश्वरि झाली दासी
हृदय हें साक्ष हृदयासी
विसरलीस का ती आण सखे ग !
दृष्टभेट केलिस कठिण

संपले दिवस सौख्याचे
चोरट्या आणभाकेचे
दृष्टभेट केलिस कठिण सखे ग !
मोडलीस अपुली आण

निद्रा मज सोडुनि गेली
चहुकडे निराशा झाली
पारखें होय घरदार सखे ग !
पारखा सकल संसार

तूं तिथें विरहकृश व्हावें
मी इकडे झुरत वसावें
किती विषमय कटु नियतीही
सखे ग !
अंगाचो झाली लाही

आठवी अजुनि तरि नीट
दृष्टीची पहिली भेट
जादूची अभुत करणी—जाहलें
हृदयाचें पाणी पाणी

प्रणयाचे गाउनि पाठ
बांधली रेशमी गांठ
मोकळे शीट भरधांव—सोडली
दर्यावर भरली नाव

‘ कधीं भेटल प्राण विसावा
कां बरें उशिर अजि व्हावा ’
क्षणभरी पडेना विसर—रुचेना
दृष्टिआड होणें दूर

चोरट्या हृदयिंच्या गाठी
चोरट्याच भेटी गोष्टी
दैवानें केला घात—उडाला
राघू तो हातोहात

खिडकींत आपुल्या अपुल्या
घटकांवर घटका गेल्या
एकमेक पाहत वाट—बैसलों
दृष्टीची ध्याया भेट

पौषाचें सेवित ऊन
मी अपुल्या सौधावरुन
राहुनी उभी अंगणीं—आपुल्या
संकेत करिसि नयनांनीं

वाटलें गांठ जन्माची
वाढली उडी आशेची
निमिष एक गेला हाय--दिसेना
होतें तें झालें काय

सुखशिखरीं तेव्हां होतो
तेव्हांचा प्रेमा तव तो
तीं फुलें वेचुनी झालीं--आतां
कंठकमय धरणी उरली

गंगास्तव

(वृत्त मंदाक्रांता)

मातर्गंगे ! भुवनजननी ! धन्य माहात्म्य तूझे
विश्वामध्ये तुजसि उपमा कोणती अन्य साजे
ऐश्वर्याने शयन करुनी आर्यभूत्संग--देशीं
आनंदानें हसुनि हसुनी तीस आनंद देशी

का ही तूझी जननि ! विमले ! प्रेमला आर्यमाता
का हा तूझा गिरिवर असे तात गे जन्मदाता
त्यांचा प्रेमेंकरुनि धरुनां घेउनीया निरोप
जातां रत्नाकर—पतिगृहिं मोद होतो अमूप

लीलामंद द्विरढगतिनें चालतां नूपुराचा
होतो नाद श्रुतिमधुरसा सुंदरी काय साचा
किंवा ऐसा पति तुज गडे ! यत्कृपेनें मिळाला
ल्याला मोदें मधु मधुरसें गासि गाणें प्रभूला

श्रीडोद्यानें उपवन वनें मार्गि तूझ्या अनेक
तूझ्या मार्गावरति करिती थंड छाया अशोक
कुंजाकुजांतुनि करित तूं हर्षगुंजारवार्ते
स्वच्छंदानें भ्रमण करुनी देसि शोभा तयातें

तीरोपान्तीं फुलुनि विलसे मोहरानें रसाळ
प्रेमें तुझ्या बकुलहि गळां घालितो पुष्पमाळ

सौगंधाने भरुनि तरु हा सोनचांफा दिगंत
येथे तूझे उधळुनि फुलें स्वागताला करीत

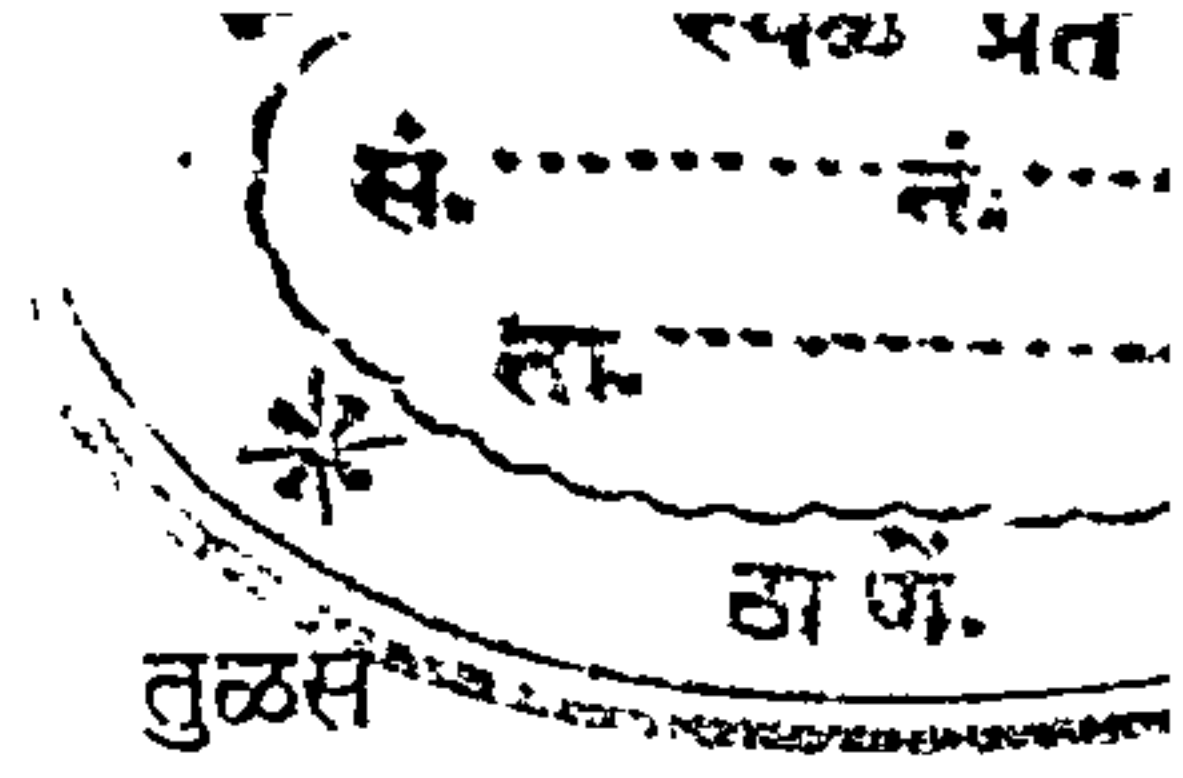
शोभे चैत्रस्फुटित कुसुमें लालरंगी पलाश
सौंदर्याने सतत करि जो भृंगसंधा निराश
तोही देतो तव करिं तव प्राणनाथास भेट
ल्याची माळा स्वकरिं पतिला गुंफुनी देइ नीट

येथे जाईजुइ भगिनि ह्या आपुलाल्या करांनीं
तूतें देवी भरुनि तवकें अर्चिती सावधानी
कोणी येथे फालित तरु हे अर्पुनीया फलांस
सौभाग्याच्या तुजसि सुभगे ! वाटिती वायनास

सारे बंधू भगिनि तव हे प्राणनाथाकडेस
जातांना मे ! बधुनि तुजसी दाविती गौरवास
तूही गंगे ! सरसहृदये ! प्रेमगंगे ! शुभांगी !
या सर्वांचें स्मरण पतिला देइ जातांच वेगीं

सारे बंधूजन परतले दूर आलीस तूही
जाई चिंता मुळि न करितां शान्तचित्तें स्वगेहीं
आलें तूझे पतिगृह तुझा पाहतो कांत वाट
माझे आशीर्वचन पतिला जाउनी स्वस्थ भेट

बाल गीतें

माइया ग अंगणीं	फुलली	तुळसे
साजिय्या गोजिय्या	फुलल्या	मंजिय्या
माइया ग अंगणीं	चमके	चांदणी
चमके चांदोवा	पडली ग	आभा
माइया ग अंगणीं	घातली	रांगोळी
काढले स्वस्तिक	पहा ग	कौतुक
माइया ग अंगणीं	फुलला	मोगरा
फुलल्या फुलांनीं	घातली ग	वेणी
माइया ग अंगणीं	वाढला	गुलतुरा
वाढला गुलबास	सुटला	सुवास
माइया ग अंगणीं	केवडा	सुगंधी
आभाळा येवढें	लागले	केवडे
माइया ग अंगणीं	नाचतो ग	मोर
गोजिर ग वाणे	वेचितसे	दाणे
माइया ग अंगणीं	त्रिलोरी	आरसे
घातला मांडव	मांडिलें	पांडव

बाल गीत

माझे सोन्याचे पान सुधावाडै माझी छान
चल ग सुधे खेळाय गौरिचे गाणें गाया
मामी तुझा ग मधु बाळ रडतो याला सांभाल
पहा मोडतो हा अमुचा खेळ मांडला गौरीचा
राना ! जोडूनि पहा मजशी सुधा मन्याहुन लहानशी
मी तव कानावरी मोठी सिंधू साऱ्याहुन छोटी
सर्व ओळिने उभे रहा सिंधू माधव मौज पहा
आम्ही मोठ्या मोठ्याने गातो गौरीचे गाणें

(वृत्त-अनुष्टुप)

‘ अरे ! आला कवी ! आतां धावा ! धावा ! पळा ! लपा !
पाठीराखे स्मरा ! किंवा रामरक्षा तरी जपा !
कुण्या जन्मांतली पापें होतीं देउनिया दडी !
अचानक शिरीं आली नेमकी कविची उडी

अरे धावा-पळा ! भाई !-बळला इकडेच तो
भरली घटका आतां-मढीं जीवंत गाडतो

काय रे दिसतें हातीं ? अरे काव्य ! कवी-कवी-
पा-णी-त-री-कु-णी-पा-जा-कविता दिसते नवी

दोस्तांनो ! सहवासाचा झाला आनंद अंतरीं
जगल्या वाचल्या भेटूं आतां कोठें कधीं तरी

तूं कोण ? कविखद्योत ? कवि गोगलगाय वा ?
कसाही कोणिही आम्हां कवि वंद्य जुना नवा
परी केलें तुझें काय ? गेलों वाटेस का कधीं ?
साडेसार्ती कशी आली कोवळ्या यौवनामधीं ? ,

‘ करितां काय कंटाळा ?-चोरांना हात दावितों
समग्र हें महाकाव्य मासिकांतुनि कोंबतों
असें नाहीं तसें यांच्या मानमूटीस त्रैसुनी
वाचावयाला लावीन काव्य हें मासिकांतुनी ’

आनंदी आनंद । साजणी

आनंदी आनंद

दिशांदिशांतुनि तुटुनि विखुरले महाकवी बेबंद

नंदनवन चौफेर साजणी ! नंदनवन चौफेर
भाराभर फाटकों चिठोरीं भाराभर वर केर

तेजोमय आकाश साजणी ! तेजोमय आकाश
चक्रवाढ व्याजानें वाढे नवकवनांची रास

भरलें हें भांडार साजणी ! भरलें हें भांडार
दिसेल त्याच्या मार्थीं माखूं कवितांचा संभार

गाऊं या स्वच्छंद साजणी ! गाऊं या स्वच्छंद
इकडुनि तिकडे मासिकांकडे पाठवुं अपुले छंद

गर्दभ राज

तपोभ्रष्ट कुणि योगिशिरोमणि
दुग्धे दुरुनी सविनय वचनीं
चौखुर आधारावर साधा
अंग झाडलें पुच्छ ताडलें

नको तनकडी नको शोपडी
पाठीं पोटीं पर्वत राशी
या पायांना भुई पुरेना
पाहुनि खाली खेपा घाली

किति रगडावें उजवें डावें
सदाच पायावरतीं काया
अखंड पाठीवरतीं काठी
आले गेले पीळ उकललें

नसेच आशा नसे निराशा सुखदुःखाचा केला त्याग
'प्रभु'च्या पायीं वाहुनि घेई लोभाहि नाही नसेचि राग

‘ढ’ गांवातुनि गर्दभरास
शरणचिठ्ठि विनशर्त त्यास
सहनशीलतेचा अवतार
पहिल्या फटक्याला तैयार

नको खरारा या अंगास
नको विसावा नकोच घास
नाहो संध्याकाळ सकाळ
इकडुनि तिकडे रानोमाळ

ठरविल ज्याचें, तो कुंभार
भार शिरावर भारोभार
लहान मोठी समान त्यास
हिशेव ठाउक नाहि मनास

प्रणयी जोडपें

लग्न कचेरित नोंदुनि झाले, अनंत तपुनी तपें
परतलें मग प्रणयीं जोडपें

पडकें छत मोडकाच मंचक चूल दिसेना घरीं
चहुकडे चार जुन्या घागरीं

फडताळाचीं दारें उत्रडीं आ वासुनि धावती
आंतुनी पोतेरीं लोंबती

आंत उकिरडा भवतीं जंगल चंद्रभौळि झोपडें
गाढवें लोळतात चहुकडे

असेल हिरवेंगार पालिकडे प्रीतीचें मंदिर
आड हे वाळवंट खडतर

महाल माझ्या असतिल तेथें दिवाणखानें नवे
बिछाने उंच उंच वैभवे

साज सरंजामासह असतिल चाकर नोकर घरीं
स्वागता जमतिल दारावरी

कपाल फुटलें प्रीति उभीं डोळ्यावरी धांवे जळ
मोडका मंचक पडकें स्थळ

प्रीतिस पहिला दिवस उगवला स्मशान-सीमेवर
गाढवें घुबडें दारावर

खेळ, पाळणे, वाग बगीचे कुठेंच काहीं नसे
ठेविले रास रचुनि कोळसे

बिनपंखाचे पक्षी सारे प्रीति-दूत योजिले
आंकडे अंधारीं मोजिले

इकडुनि थापा तिकडुनि उत्तर बोल मृदंगीं उठे
आंतला संशय आंतच फिटे

‘ राजकुळांतील कुमार कोणी ’ ‘ राजकुमारी ’ सर्वे
ठरवितो लग्नाचें गौरवें

राजपदाची धरुनी आशा स्वयंपाकिणी-सुता
चकविते ‘ राजकुमारा ’ स्वता

कुलवंताच्या कन्येसाठीं पोर भटाचा झुरे
फसवुनी ‘ राजकुमारी ’ हरे

फुगे फुगविले त्या रूपावर प्रीतिपाठ वाचुन
पाहिलें डाव सहज टाकुन

डावासंगें डाव मिळाला दैवहि उपकारक
जाहली दैवाची पारख

मेहुणभोजन रस्तोरस्तीं यजमानांचे घरीं
टाकुनी सवळें खांधावरी
निराकार तें 'राज्य' फुकाचें निर्गुण 'कुळ' हीं घरीं
सगुण साकाराचि भिक्षेश्वरी
अजुनि घागरी जुन्याच अजुनी चंद्रमौळि झोपडें
कोळसे तेच जुने चहुकडे
अजुनि नोंदली प्रति बुकांतुन-सोनेरी अक्षर
कचेरित अखंड तें दसर

भ्रांत जीव

वाटे भ्रांत मनास कांहिं न सुचे काहीं रुचेना कदा
खायाला घर धावतें म्हणुनिया बाहेर जातो सदा

अस्ताव्यस्त इतस्तता भटकुनी येतां फिरुनी घरीं
जातों चित्त निराश होउनि पुनः बाहेर मी सत्वरी

बाहेरून घरीं घरांतुनि पुनः बाहेर वैतागुन
मी वेडांतच येरझार करुनी काढीत रात्रंदिन

जाऊं काय ? कुठें बसूं कुणि मला पाहील हासेल का ?
हा वाग्यावर जीव टांगुनि दिला दारीं घरीं सारखा

चित्तीं जरी हाव असेल मोठी
केव्हां तरी होइल खास खोटी
कधीं निराशाच नको मनाची
आशा तरी त्यागुनि दे सदाची

राशी धनाच्या रचिल्या श्रमानें
दारिद्र्य येई विधि योजनेनें
टाळावया भावि अनर्थ ऐसा
उपाय कां जोडुं नयेच पैसा

माया जरी लावियली जनांत
लागे जळवें विरहानलांत
अनर्थ हा भावि टळावयाला
माया शिवूं देउं नको मनाला

जो उंच आकाशपथीं चढेल
तो खास एके दिवशीं पडेल
पडूं नये हें जरि मानसांत
पृथ्वीवरी चाल सदा सुखांत

युवा, युवतिदाक्षिण्य संपादित पराक्रमें
लीला-विलास-चातुर्य-प्रणयानुनय-क्रमें
हासवी मुग्धवाणीनें नाचवी स्निग्धलोचनीं
प्रीतीच्या अभिषिक्तांचें साम्राज्य कुसुमासनीं

पणितो थाटमाटानें प्रौढ कोमल बालिका
जुनें कुळ जुनें शील सांगुनी नांव-लौकिका
मुहूर्त पाहुनी शय्या; नाडी दावुनि चुंबनें
मंत्र-तार्कित-पाकांनीं जागवी प्रीति-लक्षणे
पुस्तकां वृत्तपत्रांच्या वाद-वाचन-शिक्षणे
जांभया देत प्रौढाची प्रीती मिटत लोचनें

तपोज्ञानवयोवृद्ध मुत्सद्दी थोर शाहणा
रुळला घोळला नीट सुकला पिकला जुना
गिरी-वाराणशीमध्ये मध्यस्थांच्या शिफारसी
दातांचे 'सट' केसांचा रंग, डोळ्यांस आरशी
वाटुनी घोटुनी लाळ करितो कोड कौतुक
सोन्यारुप्यांत पोरनेंचें मढर्वात शिखा-नख
मधेंच खोकला आला उराचे दुखती सर
कोसळून पडे प्रीती डोळे होतात मांडु
पाठीराखा समाजांत, मोटारींतील सोबितो
कुंकवाचा धनी, पत्रव्यवहारांतला पती . ८३२

पतीच्या वयमानाशीं व्यस्त कामिन्यनुग्रह
जैसाजैसा पति प्रौढ-नवनारीस दुःसह

तुटले दांत, फुटले डोळे, केसहि खुंटले
फाटलें चित्त प्रीतीचें हृदय-स्नेह आटलें

‘ हा कोण ? ’ ‘ सखये बाई माझा बाजार मास्तर
सुखार्थ झटतो माझ्या पगाराविण चाकर

माझे बुजवितो न्यून आल्या गेल्यास सोडुन
अधिकारी निरोपांचा घरीं दारास राखण

सांगितलेल्या कामाचा दिलेल्या तुकड्यावरी
कुंकवाचा धनी माझ्या खाजगीवर ‘ चौधरी ’

येशील तर ये बैस जाशील तर जा सुखें
सलामत शिरासाठीं पचास पगडी विके

सोन्याची पुतळी पोर सोनें पेरुनि पाणिली

देह गेला स्मशानांत उरली घरिं सावली

आढळे नार, बघतां नातवाकरितां स्थळें

चढले वृद्ध संन्यासी ब्रह्म्यावरतीं बळें

आली आळ विवाहाची नावाचा पति जाहला

चितेच्या पूजनासाठीं सतीचा आहुती दिला

‘ पतीचे फुटकै कान-गुजगोष्टि कशा करूं ?
आरशीच्या सुखासाठीं शृंगार कसला भरूं ’

जीवाचा होय पाचोळा गात्रांचा होत खुळ्खुळा
प्रतीची राखरांगोळी पत्नीच्या मस्तकीं दिळा

दक्षिणोत्तर दांपत्य

- “ स्नेह्यांशीं लडिवाळ लाडत घरीं, बाहेर मी चालतां
येतां पाहुनि काव्य नाटक बळें वाचीत दावी स्वता ”
- “ येतें जाउनि तोंवरी क्षणभरी ठेवूनिया आंधण
पत्रें टाकुनि या त्वरें—मज जरा छत्रीहि घा आणुन ”
- “ माझी चिंच तुला नको—मज तुझा आंबा मुळीं नावडे ”
- “ घोडा घेइन मी अगोदर—सुखें घ्या लैस तुह्मी पुढें ”
- “ मोलाचा भलता कशास तुजला पोषाख हा इंग्रजी ”
- “ मी वाटेल तसें करीन—अथवा—पाहून घ्यावी दुजी ”

दो वातावरणांतुनी उचलुनी एका स्थळीं लाविलीं
दोघेही विषवृक्ष, दोहिस नको दोघांचिही सावली
नाहीं ते भलतेच हट्ट, भलतें नानापरीचें मत
येतो सांजसकाळ ऊत कलहा—ज्वालामुखी पर्वत—

बाजारांतुनि नीट आणुनि डबे कीं आपले आपण
दोघांचे मग दक्षिणोत्तरमुखें दो वेळचें भोजन

वेणी घालाया केस
 कपाळ कुंकुम शोभेस
 दिधले देवानें तुजला
 पार न तव सौभाग्याला

 डोळे लाजुनि मुरडाया
 चित्त चोरण्याला भिवया
 वेसर घालाया नाक
 खुले स्वरूपाचा शोक

 गोंदुनि नटवाया गाल
 कान शोभण्या कर्णफुल
 हनुवटि द्याया प्रियाकरीं
 हरीकृपा तुजवरति खरी

 एक चूक परि देव करी
 मिशा तुला ह्या कशापरी ?
 याहुनि देता कुचभार
 होतीं काय बरें बहार

 असो दिलें हें का थोडें
 मुख तोडाया प्रीति विडे
 प्रेम कथा वा करावया
 हसावया वा रुसावया

द्याया ध्याया मुके, मुख
 तुझे तुला लखलाभ सुख
 लपटायाला करपाशीं
 तुला दिलें रे बाहूंची
 किंवा कंकणनादानें
 हरावया प्रेक्षक भानें

 छाती कंचुकि मिरवाया
 गळा भूषणें सजवाया
 चंद्रकलेकरितां काया
 पद छुमू छुमू छुमू नाचाया

 बृहन्नडेचें रूप नवें
 सुंदर निर्मियलें देवें

 पितापुत्र भाऊबहिण
 समान तुम्हां सर्व जण
 क्षणांत कांता क्षणीं पती
 क्षणांत खालीं क्षणिं वरती
 प्रेमदृष्टिनें जग बघतां
 पैशाकरितां तनु विकितां

 धन्य धन्य हें धन्य जिणें
 मरणाहुनि बरवें जगणें

शिखंडि हे ज्या देशांत
नित्य नवनवे होतात
कशास चिंता विभवाची
साक्ष पंढरी-रायाची

तुमच्या कृत्यांनी देश
अशाच राहिल अविनाश
चालू द्या गोंधळ तुमचा
प्रीतिचें रंगण नाचा

तुमचें समरांगण स्टेज
स्वराज्य, कुसुमांची शेज
करुनी प्रहार नयनांचे
लचके घेतां हृदयाचे

स्वदेशसेवा ही बघुनी
संतोषे भारत जननी
अखंड आयू तुम्हां असो
दिगंतिं तुमचें दुरित वसो

झुंगार—संगीत

शृंगार संगीत

वृत्त-विविध

लावण्य धेऊनि शशिप्रभेचें । करीत सौंदर्य विधी स्त्रियांचें
शृंगार अंगावरि अंगनेचे । अनंग रेखीत फुलाफुलांचें

साजिरी गोजिरी तारका ही शुभा । हासरी लाजरी कीं फुलांची प्रभा
दिव्य-लावण्य-सौवर्ण-सौदामिनी । हीच सौंदर्य-संपत्ति-सीमंतिनी

— ऋतु वर्णन —

ग्रीष्म—

सुगंधी पुष्पांची मृदुल झुलती शेज रचुनी
तयाला ज्योत्स्नेचे भरजरि नवे गोफ विणुनी
सुखें प्रासादाग्रीं सरस-रति श्रृंगार-चतुर
विलासी ग्रीष्माचे झुलत नभिं हिंडोल मधुर

शरदू—

करूनीया स्नानें फुलत वसुधा सुस्मितवती
फुलूनीया डोले विमलगगनीं तारकतती
नव्या सौंदर्यानें नटुनि थटुनी शांत सलिलीं
शरत्कांती हासे प्रणयमधुरा नीलकमलीं

हेमंत—

तुषारांचे मोती हरिततृणपर्णांत खचित
प्रभा बालार्काची गिरिविटपराजींत रचित
कुरंगाच्या पाठीवर चपल हेमंत फिरुनी
दिगंताचीं शेतें हसवि वर सोनें उधळुनी

शिशिर—

पिकें हातीं येतां विविधतृणधान्यें भरुनिया
जुन्या संपत्तीचीं अनवरत दानें करुनिया
सुखानें हा आनंदित शिशिर झाकूनि नयन
धुकें आच्छादूनी दुलडत करी गाढ शयन

वसंत—

नवें नेसूनीया मृदुल हिरवें क्षौम वसन
फुलांच्या शालूचा वरुनि बुरखा नीट रचुन
पिकांच्या गाण्याचा स्वर धरुनिया पंचमस्वर्नी
नवोढा वासंती तरल फिरते ताल धरुनी

अष्टनायिका

प्रोषित भर्तृका—

यंदाच्या दसव्यास वाहुनि शमी ओवाळणी घेतली
झाली त्या विरहांत त्यावर दिव्यावाचून दीपावली
थंडीचे दिन हे असेच सरले येणें कधीं होइल
हा आणील वसंत काय सखये! माझा मला कोकिल?

स्वार्थीन पतिका—

होतें आवडणें मनांतुनि किती मी लाजणें हासणें
माझा शब्द मुखांतला वरिवरि होतें सुखें झेलणें
माझे कोड परोपरी पुरविले जातात गे ! सोत्सुक
माझा राम रमापती नवनवे माझे करी कौतुक

वंचिता विप्रलब्धा—

कां हीं फुलें फुलुनिया मज हासतात ?
कां भृंग-संघ मज पाहुनि निदितात
निर्देशुनी यज कराग्र गमे मृगांक
वेलींतुनी मजकडे मुरडीत नाक

मीही कशास भलत्याच भरीं भरावें
विश्वासुनी वचन धाडस कां करावें
संकेत तो, प्रणय-वंचन हें करूनी
केलें हसें हृदयिचें हृदयेश्वरांनीं

माझा कोमल बोलका शुक्र कुणी कोंडून का ठेविला
माझा चित्त-चकोर काय भलत्या चित्तावरी भाळला
किंवा दिग्भ्रम होउनी भटकला रानीं वनीं राजस
आतां आणिक धाव घेउनि कुठें शोधूं सखे! प्रीतिस ?

कलहान्तरिता —

वृथा करुनि नर्तना कटु-कठोर संभाषणीं
विदीर्ण करिती पदप्रणतचित्त, सौदामिनी
क्षणैक परि लोपतां रतिविलास-सौभाग्य तें
स्वयंरचित दुर्दिनीं नयननीर तें वाहते

माझे तुझ्यांत मन हें हृदयावतंसा !
मी भाळलें तुजसि राजस राजहंसा !
मी रात्र जागवुनि रूप तुझे पहावें
तूं मात्र—हाय ! भलतें न मुखास यावें

झाले पुनः परतुनी किति वर्ष मास
येणेंच काय वद हें रतिमंदिरास
केली सख्या ! हृदयिची लटकीच आस
निर्माल्य हें करुनि फेकुनिही दिलेंस

दो गालांचे सरसवदनीं राजसा ! घे विडे हे
 दो हातांचे वरिवरि तुला हार गुंफात आहे
 दो नेत्रांचे उजळित दिवे रूप तूझे पहाया
 सर्वांगांचें शयन रचिलें वाट तूझाचि राया !

अभिसारिका—

जाईचीं कुसुमें जयां मृदुपदीं कांट्यांपरी बोचिती
 उद्यानीं फिरतां जयां भय मनीं वाटे सशाचें अती
 सोन्याच्या पुतळ्या अशा रतिगृहालंकार लीलावती
 ते संकेत—निकुंज धुंडित दन्याखोऱ्यांतुनीं धावती
 उल्लंघूनि हिमाद्रितुंगशिखरें पोहूनिया सागर
 वारंवार फिरूनि फेर सगळ्या पृथ्वीस पायावर
 काळाच्या उदरांतुनी उसळल्या ज्वालेंतुनीही स्वयें
 बाला ज्ञात-रसा सुखें रतिगृहा जाईल ती निश्चयें

धमदा—

शेवंतीचीं विमल कुसुमें गुंफिलीं केशपाशीं
 लोळे माळा सरसरुचिरा मौकितकी हृत्प्रदेशीं
 कांची गुंजारव मधुरसा गात संगीत नाद
 दृश्य-श्राव्य श्रवण नयनानंद काव्यप्रमोद

न कळत किती किंवा कैसें असे सुःख दुःख वा
हुरहुर मना वाटे कैसा प्रसंग निभे नवः
तरिहि पहिल्या रात्रीं बाला विलासवती स्वता
सहज चतुरा उत्कंठेनें सुखें करी सिद्धता

बाला—

कशाला गे ? तेथें, तुजजवळ येथेंच निजतें
गडे ! किंवा तूंही चल मजसर्वें सोबत तिथें
कुणासंगें बोलूं कवण कुरवाळील मजला
कसा वाई ! माझा तुजसिहि तिरस्कार रुचला ?

देऊनी हृदयास धीर, पुसुनी नेत्रांतलीं आसवें
हौसेनें मग भूषणीं नटवुनी शृंगारगौरी स्वयें
बालेला रतिमंदिरास पहिल्या रात्रीं धरुनी करीं
युक्तीनें समजावुनी सजवुनी नेते सखी सत्करीं

कुठं ग ! असतो येतो जातो कधीं हृदयेश्वर ?
हिरुनि हृदये नेतो कां तो तरी वरचेवर
कवण तरि हा कोणाचा गे ! कसा दिसतो तरी
अवचित कशी सत्ता याची अशी भलत्यावरी ?

जहर भरलें नेत्रीं याच्या कसें कुठुनी गडे ?
सलति हृदयां भ्रूक्षेपांचें ह्मणे शर वाकडे
उगिचच कुणा चावे घेतो कधीं अधरांवरी
सहजच कुणा जीवें मारी कसा धरुनी उरें

अधुरवचनीं पोरींना हा ह्मणे भुलवीतसे
सहजच करस्पर्शें कैसें तयां जडवी पिसें ?
विकलहि कसें व्हावें लागे मनीं बघतां तया ?
उगिच हृदये अपों त्याला कुणी तरि कासया ?

अशि ग ! काशि ही प्रीती याची कुणावरही जडे
कधिहि पण हा नाही कैसा मला दिसला गडे ?

ह्मणति सगळे ' प्रीती ' ' प्रीती तरी असते कशी ? '

“—कळल वर का बाई ! घाई नको करुं फारशी ”

सुधा—

‘ कां गे ! हा बडिवार आज रचिशी शृंगार नानापरीं,
येथें चित्रविचित्र कां सजविली शोभा सखे! मंदिरीं,
कां तांबूल इथें, कुणास्तव उटी, कां पुष्पशय्या गडे ?
बाला प्रश्न करी, सखी स्मित करी, कैसें सुटे सांकडे ?

ज्ञातिरसा—

‘ चोळी दे हिरवी, वरी जरि असो साधेंच कीं पातळ
त्या पेटांतुनि चंद्रहार मजला दे एक तो केवळ
ने हे हार, गुलाब, सांग, वर जा—आल्येंच मी सत्वरी ’
घाईनें चढते स्वताच दुसऱ्या रात्रीं जिना सुंदरीं
येणांतुनि फुलें गळूनि पडलीं, निःस्नेह नीलालक
झाले लाल कपोल, नेत्र सुजले, निस्तेज झालें मुख
कारंवार बघूनि दर्पण, सखां चेष्टेस लाजूनिया
दारांतुनि जिण्यांत भीतिचकिता पाहात चोखनिया

सखी प्रश्न—

‘ कां हे केश तुझे असे विखुरले, शृंगार कां भंगला
‘ अस्ताव्यस्त समस्त कां बिघडला हा थाट गे ! येथला
‘ झाले काय विडे, कुठें तरि उटी, कां पुष्पशय्या अशी ?
‘ चेष्टा ही भलतीच काय !’ पटलीं प्रश्नोत्तरें मानसीं

रतिश्रमानंतर विश्रमाला
 विश्रांति होतांच रतिश्रमाला
 एकापुढें एक अनेकदां हे
 शेजेवरी नीज उगीच नोहे

अस्ताव्यस्त तुटून हार, पडले मोती विछान्याचरी
 साडी सोडुनि ठेविली कुणिकडे ती सांपडेना करी
 अंधारांतच केशपाश बळुनी घायींत लीलावती
 पर्यंकावरि झोपती विखुरल्या त्या पुष्पशेजेप्रती

रत्युत्साह स्वजन मनिचा व्हावयाला प्रदीप्त
 मिथ्याकोपें रुसुनि बसती भामिनी मंदिरांत
 गाढाश्लेषें अदयसुरतोलासकेलि प्रसंगें
 रात्री जातां प्रियजनसर्वें मानिती मान भंगे

पर्यंकावरती निराश कलहश्रांता वधू झोपली
 भासे गाल अजून लाल मधुनी भासेच कीं हासली
 संतोषें बघतां पती अवचिता शेजेवरी स्फुंदुनी
 एकाएक भयाकुला दचकते आलिंगिते कामिनी

बोलें—‘कोप वृथा सख्या ! अनुनयें धिःकारुनी मी करी
 त्या कोपांतच झोप घेत पडलें बाजूस शेजेवरी
 स्वप्नीं तेंच पुनः—नको स्मरण तें—तेंही नको झोपणें ’
 ‘ झाला शेवट गोड —गोड सख्ये स्वप्नें अशीं पाहणें’!

तौ संकोच, विकास तो, हृदयिचें तें कौपणें हासणें
 ते तें आर्जव-गौरव प्रणति त्या तीं रम्य संभाषणें.
 त्या द्वंद्वानुनि सावरुनि फिरतां शय्यागृहाभ्यंतरें
 प्रीतिस्निग्ध-मनास मार्ग दिसतो पर्यंक शेजेवरी

प्रभातकाल—

निशात्रसानीं जरि कामिनीला
 आलिगुनी देह न धन्य कैला
 तरी स्वयें लावुनि भस्म अंगीं
 हिमाचलीं होउनि बैस योगी

कान्ता कान्तिमती कान्तविक्रांता क्रांत—कांतिने
 प्रसन्न नभही कान्त मनःसंताप-शांतिने
 झाकूनि साच्या खिडक्यांस जाळीं
 आच्छादनै पांघरुनी सकाळीं

घेतां मिटोनी मग लोचनांतें
 शय्यागृहीं कृत्रिम रात्र होते

तीं आलिगनबंधनै उकललीं, संभाषणें संपलीं
 तीं तीं स्निग्ध विलोकनें, कुशल तीं भ्रूणर्तनें थांबलीं
 लजेचे मिटले गुलाब, पुसलीं गालावरी चुंबनें
 डोळे लावुनि दूर दूर निजलीं हा चंद्र तें चांदणें

एकांतों रतिमंचकों रतिगृहों एकाच शय्येवरा
कैशी त्यां अनुरक्त दोन हृदयां येईल निद्रा परी
चाटे झोप सरेल, होईल पुढें आरंभ कार्यक्रमा
अध्यान्हावरि ते करीत मिटल्या नेत्रांत रात्रिभ्रम

रविप्रभा-धूसर यामिनी-पती
रतिश्रमक्लान्त विलासिनी सती
परस्परांचें उपमेय दृश्य तें
उषः प्रकाशांत विशोभ शोभतें

सायंकाळीं धाट जे नीट डोळे
तेथें आतां लाजरी वीज खेळे
स्वच्छन्दाचें मोकळें हास्य गालीं
होतें, तेंही लाल झालें सकाळीं

प्रणयचिन्हें—

प्रथम परिचयाची विस्मृती ती न व्हावी
प्रथमच रजनीची साक्ष कांहीं असावी
रसिक, कुच-कपोलीं रेखितो कीं सुरेख
चतुर रतिरसाचे रम्य शृंगार-लेख

फिरवुनी बघते स्तनमंडलें
फिरविते अधरों कर कोवळे
कुठुनिया कसल्या मज वेदना ?
करि विचार मनांत पुनः पुनः

नख-क्षत कुचांवरी पसरले, असो एकदा
नसे कठिण कंचुकीमधुनि झाकणें आपदा
परी अधर कोवळे करित चावुनी चाळणी
कसे लपवुं गौप्य हें ? सभय पाहते दर्पणीं

गौप्य गोपन—

माझी मोहनमाळ आज उजळा द्यायास मी तोडिली
जाळीला करवंदिच्या अडकुनी साडी सखे ! फाटलीं
घेतां पद्मसुंगध मृंग उडुनी गालास कीं चाविले
नारीनें वदुनी असत्य वचनें तें गौप्य संगोपिलें

अपेक्षा—

लीला विलासांत विलीन होते
ती रात्र केव्हांच सरून जाते
आशे अपेक्षेंत उदासवाणा
किती युगांचा दिन ओसरेनः

सदा मला ध्यात मलाच गात
आडून माझ्याचकडे पहात
बुडेल केव्हां रवि या विचारीं
डोळ्यांपुढें आणुनि रात्र सारीं

भेटीस उत्कांठित जाहलेला
पर्यंक शेजेवरी बैसलेला
काहोंतरी योजित मानसांत
उदास भासे दिवसास कान्त

आकाङ्क्षदृष्टी मज पाहतात
पाहूनिया मंजुल हासतात
मध्येच संकेत कधी करीत
हासूनि गालांतुनि बाहतात

पाणी पिण्याचें असुनीहि आंत
विडे सुपारी जरि चौफुल्यात
तरी पुनः पाठवुनी निरोप
बोलाविती ते मजला समीप

एका ठिकाणांचि बसाउठावें
परस्परांशींचि हसारुसावें
—परी कुणी काय म्हणेल बाई !
नकोच तें ! हा दिनही न जाई !

प्रसन्नता—

‘ नकोच सन्मान नकोच कीर्ती । कुबेर संपत्ति नको मला ती
सर्वस्व माझे हृदयेश्वरी ही । सदैव देवा ! मजलागिं देई ’
‘ गौरीहरानें मजलागिं देणें । कीं जन्मजन्मान्तरिं हेंच लेणें
मागूं तरी आणिक काय देवा ! माझ्या प्रभूची मज देई सेवा ’

या आनंदनिधान—नंदनवनीं ही कल्पवेली वसे
सारे सार्थक धन्यता सकलही कल्याण तेथें असे
ही सोपानपरंपरा चढुनिया पीयूष तें प्राशुनी
वैकुंठास सदेह नीट चढणें शय्या-विमानांतुनी

आतां सावध ! सावधान-घटिका संपूर्ण आली भरूं
 हातीं काम-लता स्वयें गवसली सोनें जिवाचें करूं
 आतां दीप नको, नको वसनही, ही भूषणेंही नको,
 पार्या लोटुनि घेतलें रमणिच्या कांही दुजें तें नको

स्वकीया—

घेती वेचुनि नीट हार गजरे म्यां गुंफिले तेवढे
 चातुर्यें तबकांतुनी निवडती म्यां बांधिलेले विडे
 बाई ! भारिच नेटकी नजर ती स्वारीस एका क्षणां
 माझीं मुग्धमनोगतेंहि कळती डोळ्यांकडे पाहुनी
 वाटे भ्रांति, बघुनि दार उघडें सोत्कंठ कुंजीं उभा
 पाहे गर्भगृहांत भीतिचकिता प्राणेश—दीप प्रभा
 हें लक्षांत रहस्य येउनि सखी दीपावली मालवी
 अंधारांत महोत्सवास करुनी वाला निशा घालवी

स्फुट

विलासिनींचीं हृदयें कठोर
 रुचे तयां मंजुल वाग्विहार
 फुलाहुनी नाजुक कोमलांग
 परी रुचे निर्दय अंगसंग
 पीयूषसिंधु भरुनी विधिनें निराळी
 नारीमया ललितसृष्टि सुखार्थ केली
 पीयूषपान रसिकास करावयाला
 आज्ञेवरून विधिच्या अधिकार आला

शोपेंत सारा दिन घालवूनी

शृंगार सायंसमयीं करूनी

सारी निशा जागुनि जागवीती

कामीजनीं लोकविरुद्ध रीती

शृंगार-सार-सरिता सरसीरुहाक्षी

उत्तुंगपीनकुचभारविनम्रदेहा

सीमंतिनी सुमसुशोभितकेशपाशा

ज्यांना न मोहाविति मोहिनि ते विमूढ

गालांवरी प्रेमविलास हासे

शालीनता लोचनलीन भासे

तारुण्य संपूर्ण वपुप्रकाश

ओष्ठीं सुधासिंधु करी विकास

बाला गालांत हासे वरिवरि बघुनी चोरट्या दृष्टिपातें

ओढूनीया करानें पदर तनुवरी सावरीते कुचातें

थोडें बोल्लनि धैर्यें भयचकित पुनः लाजते बोलण्यास

ते हे लीलावतीचे अभिनयमधुर प्रेमलीलाविलास

सायंकाळीं पसरुनि नवी शेज ताज्या फुलांची

आनंदानें स्वकारिंच उटी घाशितां चंदनाची

जीं जीं स्वप्ने पडति ललनालोचनीं जागृतींत

त्या स्वप्नांची शयनिं निजुनी नीज होई कृतार्थ

प्रथम रजनी—

वरति नेत बळें रति-लाटसा । परि पुनः गमते भय मानसा
धरुनि फेर जिण्यावर सुंदरी । उतरते चढते वरचेवरी

वरिवरी भ्रमते मन कामुक । धडधडा उडतो उर उत्सुक
द्रुत-विलंबित ती चढते जिना । उतरते चढतेच पुनः पुनः

बघति काय सख्या चढतां वरी । वळुनि पाहत लाजुनि धावरी
वर कदाचित होइल ऐकणें । हळुंच टाकित पाउल भीतिनें

ते शृंगार, विहार ते, तबक तें, ती चंदनाची उटी
चित्रें, दीप, सुगंध, हारगजरे, पर्यंक तो शेवटीं
पाहूनी सगळे विलास पहिल्या दृष्टींत कान्ताजनां
दारीं पाउल टाकतांच पहिली अस्पष्ट ये कल्पना

अज्ञानांत पदप्रवेश पहिला शय्यागृहीं एकदां
तेव्हांचें भय एकदाच, पहिला संकोच तो एकदां
लीलालालित एकदांच पहिलीं आलिंगनें चुंबनें
पर्यंकावरि रम्य रम्य पहिलें तें एकदां जागणें

सोपान जेव्हां चढते विलासिनी
आमंद ये मंजिर रंजितध्वनी
सालंकृता भासत गात शारदा
वीणेवरी मंजुळ काव्यसंपदा

लीलानृत्य करीत फेर धरुनी भ्रुवल्लरी वांकड्या
पायीं सुस्वरसार मंजुळरवे नादावती तोरड्या
गालीं सप्रणय प्रसन्न खुल्ला श्रीराग तारस्वनीं
शय्या-मंदिरिं सानुराग विलसे संगीत-सीमन्तिनी

शय्यागृहाकाश निकें विकासवी । शृंगारसाहित्यविलास हासवी
चंद्राननेची मुखचंद्रचंद्रिका । शोभा नवी देत सुवर्णमंचका

मंदिरीं चतुरा परोपरि लाज लाजुनि राहते
वाकड्या नयनांतुनी बहु लाजुनी पति पाहते
लाजते परि पाहते, वरि पाहते परि लाजते
पाहुनी वरचेवरी बहु लाजते परि पाहते

नेटका पति नीट रोखुनि पाहतां परि लाजरी
चोरुनी करकंकणीं पतिमूर्ति पाहत साजिरी
लाविल्या नजरा पुनः पति पाहतां दुसरीकडे
दर्पणांतुनि पाहतो पति लोल लोचन वाकडे

ओवाळांत सलज्ज पंकजदृशा भ्रूक्षेप नीरांजनें
गुंफुनी करवल्लरीस चवऱ्या टाळीत आळिगनें
स्वच्छुन्दें उधळीत सस्मितमुखीं सोनें रुपें हासुनी
वीरांचा करितात गौरव वधू पर्यंकसिंहासनीं

कंठीं सादर सानुराग सुमनें गुंफूनिया प्रीतिनें
रेखूनी विविधांगगरचना कस्तूरिका चंदनें
आनंदें वदनीं त्रयोदशगुणी तोडूनिया तांबूल
वामांकीं हृदयेश्वरीस पतिही संमानिती प्रेमल

वाटे इथ येउनिया पतीनें । न्यावें धरूनी कर आदरानें
येतां परी पाहुनिया पतीला । उभ्या स्थलीं कंप तनूस आला
वाटे मनांतून विलासिनीचें । व्हावें सुखें श्रीलन लोचनांचें
होतां पतिस्पर्श परी कपोलीं । डोळ्यांतली लाज विशेष झाली
मनांत अस्पष्ट विचार येती । गालांवरी स्पष्टाचि विव्रताती
विमुग्ध लीला नव बालिकेची । आशा निराशा करिते पतीची

मोठे योद्धे शरण चरणीं एकट्या वाणघातें
मोठे मोठे द्विरद वश ते एकट्या दृष्टिपातें
मुग्धा बाला वश करुनिया मंचकीं न्यावयाला
मोठ्यांनाही कठिण पडतें तें जयाचें तयाला

युद्धीं ठोकुनि दंड सज्ज अरिशीं सोत्कंठ झुजावया
किंवा प्रेममहोत्सवीं तरुणिशीं आनंद भोगावया
जे जे वीर, समर्थ तेच असती, धिक् भीरुवृत्ती जन
ज्यांचें सारविचारनीतिनियमें माघार घेई मन

विद्या, बुद्धि, श्रुतिहि सगळ्या, सर्व शास्त्रप्रमेयें
लज्जा भांती, नयविनयही, तींहि अत्युच्च ध्येयें
जीं जीं तत्त्वे खचुनि भरलीं वेदवेदांतपृष्ठीं
तीं नारींच्या विहरति सुधासारधाराधरोष्ठीं

येथें ही बघ मोहिनी झुलतसे, हे चंपकाचे झुले
उद्यानीं परडोंत वेंचित दिसे वासंतिका हीं फुलें
हातीं घेउनि हात दावित पती चित्रें बहु प्रीतिनें
बालेला रतिमंचकीं जवळुनी आणीतसे युक्तिनें

आली ही रतिदान मागत शुका रंभा इथें भूतला
तारेचा अनुराग हा बघ कसा गालावरी शोभला
पश्चात्ताप करीत भाभिनि इथें गेला निघूनी हरो
येथें नग्न तिलोत्तमा—वर पहा, होऊं नको घाबरी

‘झालें काय दिव्यास’ ? वात सरली, सारावया पाहतां
गेला दीप ‘चुकूनि’ त्यांत विरली चित्रांतली चित्रता
अंधारीं चुकुनी पुनः कर धरूं जातां निरी ये करीं
तीं प्रत्यक्ष तिलोत्तमा उतरली स्वर्गांतली भूवरी

जैसी सांज खुले, फुले स्मित तसें, दोन्ही कपोलांवर
जैसा उंच चढे शशी, चढतसे अत्युच्च आशाभर
जों जों शांत दिशा-दिशांत, मनही तीं तीं प्रसन्नोत्सुक
भूगोलास विभावरीसम सखी चुंबी सख्याचें मुख

प्रियाश्लेषीं पुष्पास्तरणिं करितां नित्य शयन

पितां साक्षात् द्राक्षासव अधारिचें नेत्र मिटुन
कुठें झाले अस्तोदय, रजनि केव्हां, कधिं दिन ?

कळेना हें आहे भुवन अथवा नंदनवन

विलासप्रणयी कान्त लीलाललित कामिनी
शोभा अन्योन्य सानंद-विलासविलोकनीं

सजुनि नाजुक मन्मथमंजरी

मृदुपदीं झुकतां रतिमंदिरीं

वरिवरी परिरंभण चुंबन

हलुच नंतर दीप विसर्जन

आनंदोत्कर्ष, जेव्हां प्रमुदित रमणी शांत एकांत भेटे
तो सौख्यात्कर्ष, जेव्हां विनयवति उभी, हात हातांत थोटे
सौंदर्योत्कर्ष, जेव्हां विलसत ललना वस्त्रभूषाविहीन
तो दीप्त्युत्कर्ष, जेव्हां शयनगृहिं दिवा टाकिते मालवून

‘ नाहीं तेल दिव्यांत ? ’

‘ कांत शयनीं वाचीत भाराभर ’

‘ केली शेज न काय ? ’

‘ गाढ करितो निद्रा पती तीवर ’

‘ जातो वेळ उगाच, हार गजरे शृंगार केला नसे
होतो दाह सखे !—निरोप—तुजला सारेंच सांगूं कसें ? ’

शाला फार निराश निद्रित पती पाहूनि शेजेवरी

वाटे, 'जागवुं काय ?' धैर्य कुठलें त्या बालिकेला परी
न्याहाळीत मुखास, बाजुस उभी, डोळ्यांतल्या अश्रुनें
प्रीतीच्या पुरुषोत्तमास विनवी, 'ध्या येवढें धावणें'

डोळे लावुनि वाट पाहत पती होता प्रसन्नोत्सुक

झोपेचें मिष धेउनी बघतसे सानन्द तें कौतुक
पाहूनि स्मित तें परी दचकली, आलें कळूनी मना
विद्युद्वेग तशी दिवा विझवुनी झाकीतसे वंचना

माळा फुलांच्या शयनें फुलांचीं
आलिंगनेंही खुलल्या दिलांचीं
लतालतांच्या फुलल्या फुलांत
पर्यंक शय्या झुलत्या झुल्यांत

स्वर्लोकींचे विहरति सुधाकुंभ विंवाधरांत

भूगोलार्धद्वय विलसती कांचनी कंचुकींत
पाताळींचे अभिनवनवोल्हास लावण्य अंगीं
त्रैलोक्याचें विभव सजलें अंगसंगसंगीं

विलीन आलिंगन बंधनांत

अद्वैत झालें रतिमंदिरांत

जिवाशिवांची उरभेट झाली

शय्यागृही मंगल संधि आली

सकल सरली रात्री आतां, शशी पडला फिका
उजळित उषस्तेज प्राची-नभः पट हा निका
त्वरित अजुनी जागा होई सख्या मनमोहना !
क्षणभर मनाजोगें माझ्या करी तुज याचना

झालें जागरण प्रियाविनवणीमध्ये सरे यामिनी
सूर्यास्तावरि भेट दुर्मिळ पुनः होईल गे भामिनी !
झालेले अपराध सर्व विसरी माझी क्षमायाचना
हें अर्धोदयपर्व मंगल करूं मांगल्य-संपादना

मंगलं भगवन्नाम मंगलं नाम शारदा
काव्यं शृंगार-संगीतं प्रसन्नं नित्यमंगलम्

अस्ताव्यस्त सौंदर्य

अंगाचा काजळी रंग रुपेरी केस डोइचे
घोटीव ते निळे गाल लाल आलोक दृष्टिचे
वाढलें पोटा विस्तीर्ण वाळलें कुचमंडळ
हाडांना फुटलीं टोकें मांसाची जीर्ण वाकळ
निर्माल्य नीट गालांचे फुललें फूल लोचनां
बाण बोथट डोळ्यांचे तीक्ष्ण वाग्बाण आननीं
भिडस्त नाक वाटोळें कांटेरी दांत पोवळे
सांवळे ओठ निर्भीड दक्षिणोत्तर चिंचुळे
डोळ्यांचें आटलें पाणी सुकला हृदयीं झरा
स्वच्छंद दुथडी वाहे नाकां तोंडांत पाझरा
पापण्या शडल्या झालें भिवयांवर टक्कल
नाकां—कानांत केसांचें वाढलें दाट जंगल
प्रशस्त कुरळे दांत तंडतात परस्पर
कोवळे मोड केसांचे दाणादाण शिरावर
सांडलें रूप—लावण्य अस्ताव्यस्त इतस्ततां
ओतिली मूस आफूच्या निशेत विधिनें स्वतां

कशास गाणें—

कशास गाणें कशास नाच
सुवर्ण कोंदण करुनि जडविला काच न होतो पांच ॥

कशास डफ—ढोलकें तरी
पोकळ थापा बहुत गर्जना ढोल पोल अंतरी ॥

जुने पराक्रम जुनेच छंद
जुन्या घडीचा माल मिरविशी—पोटाचे हे फंद ॥

कशास बैठक शाहीरा
वाग्देवीचे अस्वल करुनी नेशी दारोदारा ॥

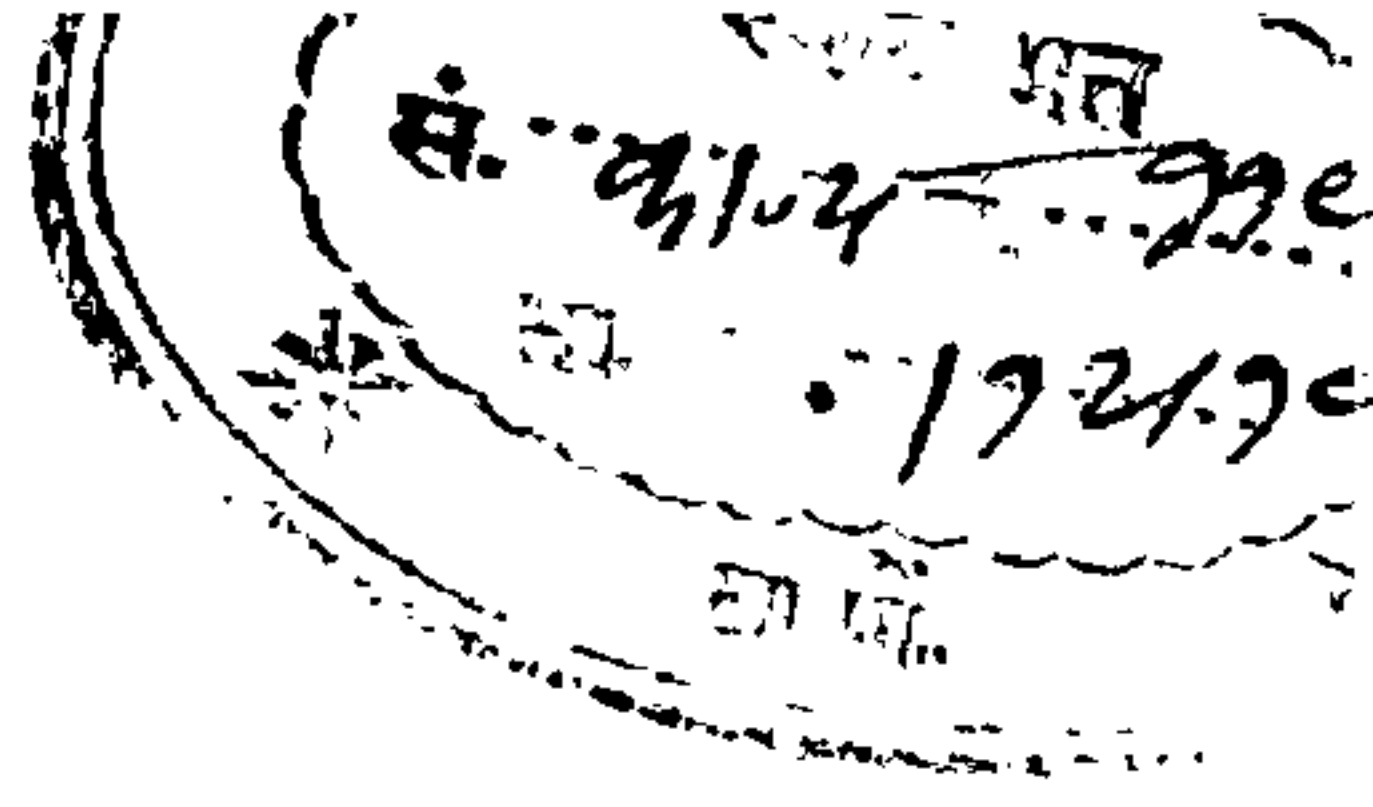
विदागी कशास हवी रे तुला
सरस्वतीच्या अनुग्रहाचा विक्रय करिसी खला ॥

स्वतांच अपुली जाहीरात
ओवाळुनि आरती स्वतांला स्वतांच विचकिशि दांत ॥

औट घडीची फुंकर ही
बिन—पंखाचे पक्षी उडती त्यांत राम नाहीं ॥

प्रीतीचा संसार—

अमुचा । प्रीतीचा संसार

नलगे खाणें नलगे पाणी

चुलींत उंदीर फार । आमुचा

बिन पंखाचे पक्षी उडती

अफाट दर्या पार । अमुचा

चंद्रमौळि झोपडें स्मशानी

“ शिव पार्वति ” अवतार । अमुचा

नको बाहेरची शुद्धि आपले शुद्ध आपण

जसे तीर्थ जसा अग्नि शुद्ध तैसेच सावण

x x x x

जुने धान, जुनी पोथी, जुने मध, जुना कवी

जैसे जैसे जुने होती तैसी गोडी नवी नवी

x x x

लंकापुरींत सोन्याच्या उदंड मिळती विटा

कालेंच करुनी तोंड दैव धाडीत मर्कटा

स्फुट श्लोक व सुभाषितें

नाविन्यांत मजा तशीच पुनरावृत्तींत न्यारी मजा
आरंभांत मधें अखेरिस समारोपांतही ती मजा
आहे यांत मजा तयांतहि मजा येथें तिथेहि मजा
आनंदोत्सवचातुरींतच मजा बाहेर नाहीं मजा

x x x

मी एकला फिरतसें बहुवार दारों
या लागुनी न समजा मजला भिकारी
मी आपलें तुणतुणें अपुल्या स्वरांत
लाऊनि गात जनरंजन हें करीत

x x x

ज्यांना हवें त्यास सदा उणीव
ज्यांना नको त्यासच देत देव
अशीच वाताहत या जगांत
स्थानागुणांची दिसते नितान्त

x x x

स्वर्गगेच्या तरंगांत । आकाशाचे कुशेशय
मृगांक विलसे भृंग । तारका दंवसंचय

x x x

सदा कैदाशिणीलाहि । हवा गोविंदसा पति
घाटिंगणासहि वाटे । मिळावी जानकी सति

x

x

x

हजारों बाजारों कविवर कवित्वास विकिती
' रसज्ञानों ध्या ध्या ' म्हणुनि विनयानें विनविती
तरी यांना घाया फुकट फुटकी एक कवडी
जगापार्शी नाही तरिहि कवि आयुष्य दवडी

x

x

x

न हा शशी हें मुख सुंदरीचें
न व्योम हेंही कचभार तीचे
न तारका सुंदर पुष्पभार
न मेघ हे क्षौम सुशोभि चीर

x

x

x

कशास इहलोक हा जरि न सुंदरी सन्मुख
कशास परलोक वा जरि न अप्सरांचें मुख
तदर्थ नच वाचला नच तदर्थही वेंचला
तयास जगुनीं जगीं इहपरत्र आंचावला

x

x

x

सराव नसता कैसा दर्याव परतां तरुं
प्रपंचाच्या विपंचांत शांतस्वर कसा भरुं

x

x

x

ज्या दिशीं न सुहदांसह गोष्ठी
ज्या दिशीं न रमणी-मुख दृष्टीं
गीत-वाद्य-कविताहि न कांहीं
शून्य त्या दिशि दिशा मज दाही

x

x

x

गणोत मजला कुणी-कुणि बरे कुणी वाइट
म्हणोत अथवा कुणी विषय वासना लंपट
प्रसन्न दिसतां परी प्रणय-गोल गालांवरी
उफाळत तुफान तो हृदय-सिंधु अभ्यंतरीं

x

x

x

न लाज नयनांतुनी, भिरभिरा बधे भोवतीं
नसे स्मित मुखावरी, खदखदां हंसे निश्चिती
नसे तनुवरी प्रभा, बहुत लादले दागिने
नसे सरस चित्तही, करित धीट संभाषणें

x

x

x

द्विरेफांची रसासक्ति सिंहांचीं मुख-चुंबनें
अस्वर्लांचा दृढाश्लेष नागांची रतिबंधनें

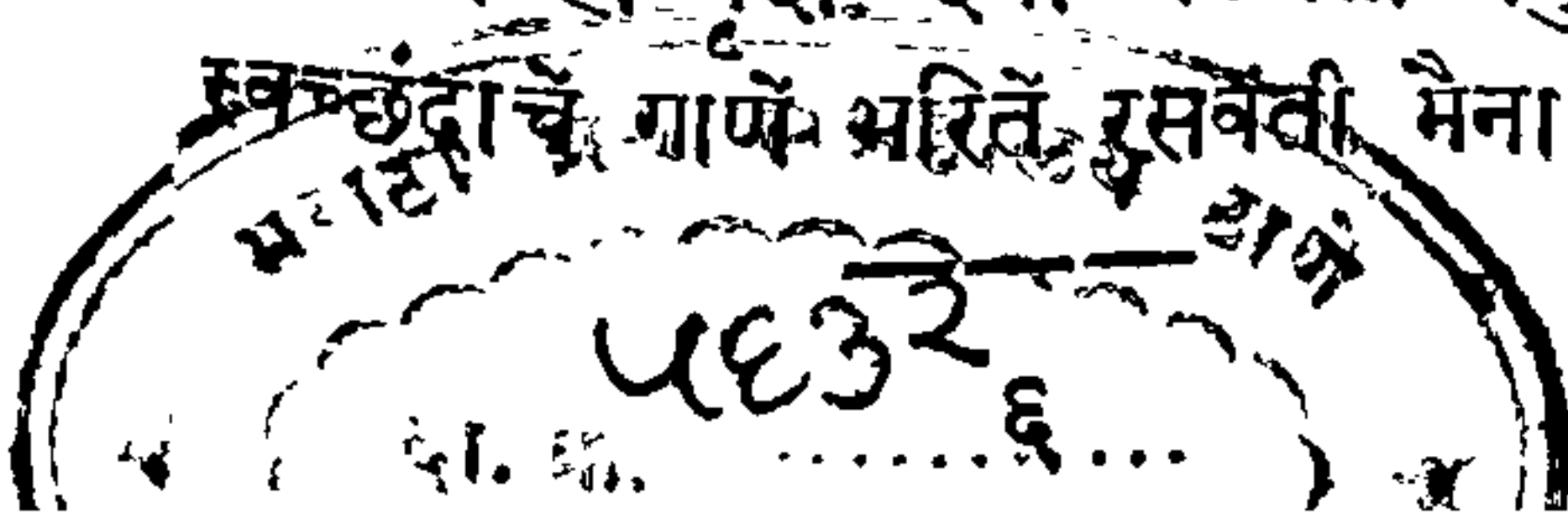
x

x

x

फुलवंती ही वृंदा-देवी जलवंती यमुना

स्वच्छंदाचें गाणें भरितें रुसवती मैना

REFBK-0005632